

Ludvig fon Mizes

SLOBODNO TRŽIŠTE I NJEGOVI NEPRIJATELJI: pseudo-nauka, socijalizam i inflacija

prevod i pogovor

Dr Vladimir Vasiljev

Ludvig fon Mizes

Reč zahvalnosti

Zahvaljujem se Tamari Vlasisavljević, rođ. Aleksić, osobi sa najdužim stažom prijatelja u mom životu, na pomoći u prvoj fazi prevođenja ove knjige. Istu zahvalnost dugujem Miroslavu Prokopijeviću, koji je svojim sugestijama na kraju rada na knjizi doprineo da ona dobije konačan izgled. Sve preostale greške pripadaju isključivo meni.

Vladimir Vasiljev

SADRŽAJ:

- Prvo predavanje: **Ekonomija i njeni protivnici**
- Drugo predavanje: **Pseudo-nauka i razumevanje istorije**
- Treće predavanje: **Čovek koji deluje i ekonomija**
- Četvrto predavanje: **Marksizam, socijalizam i pseudo nauka**
- Peto predavanje: **Kapitalizam i napredak čovečanstva**
- Šesto predavanje: **Novac i inflacija**
- Sedmo predavanje: **Zlatni standard : njegova važnost i obnavljanje**
- Osmo predavanje: **Novac, kredit i poslovni ciklus**
- Deveto predavanje: **Poslovni ciklus i dalje**
- Pogovor: Dr Vladimir Vasiljev – **Ludvig fon Mizes, neprikosnoveni branilac slobode**

Ova knjiga će biti dostupna free on-line na sajtu Academia.edu do trenutka potpisivanja ugovora o njenom objavljivanju, kada će biti povučena zbog zaštite izdavačkih prava.

Do tada, srećno preuzimanje i čitanje.

Vladimir Vasiljev

Prvo predavanje

EKONOMIJA I NJENI PROTIVNICI

Među velikim delima čovečanstva nalaze se besmrtni spisi grčkog filozofa Platona. *Republika* i *Zakoni*, pisani pre 2.300-400 godina, ne bave se samo filozofijom, teorijom znanja, epistemologijom, već i stanjem u društvu. Bavljenje ovim problemima imalo je tipičan pristup više od 2.000 godina kada su u pitanju filozofski i sociološki problemi, diskusije o državi, vladi, itd.

Iako nam je ovaj pristup poznat, tokom poslednjih sto godina razvio se nov pogled u socijalnoj filozofiji, naukama, ekonomiji i prakseologiji.¹ Platon je rekao da se vođa bira „proviđenjem“ ili zbog svog sopstvenog čuvenja, da reorganizuje i izgradi svet na isti način kojim graditelj pravi zgradu - ne obazirući se na želje svojih radnika. U Platonovoj filozofiji većina ljudi su „alatke“ i „kamenje“ koji služe za rad na konstrukciji novog društvenog entiteta pod kontrolom „super-čoveka“. Saradnja među „subjektima“ je nebitna za uspeh plana. Jedini uslov je da diktator ima potrebnu moć da natera ljude. Platon sebi dodeljuje specifičan zadatak diktatorovog savetnika, specijaliste, „socijalnog inženjera“ koji rekonstruiše svet prema svom planu. Danas bi u sličnoj situaciji mogli videti fakultetskog profesora koji ide u Vašington.

Platonski obrazac ostao je nepromenjen skoro 2.000 godina. Sve knjige te ere pisane su sa tačke gledišta. Svi su autori bili ubeđeni da su ljudi samo pioni u rukama prinčeva, policije, itd. Najboljim vladinim oruđem smatrala se sila.

Dokazi uspeha takvog načina razmišljanja mogu se uvideti čitanjem avantura Telemaha, koje je napisao biskup Fenelon (Francois de Salignac de la Mothe Fenelon, 1651-1715). Biskup Fenelon, savremenik Luja XIV, bio je čuven i veliki filozof, kritičar vlade i tutor vojvodi od

¹ Prakseologija je nauka o ljudskom delovanju koja koristi dedukciju kao metod analize ekonomskih načela umesto empirijske analize. Vezuje se za Mizesa i Austrijsku školu ekonomije, koji ekonomiju ne smatraju egzaktnom naukom u kojoj je moguće izolovati određene uslove, eksperimentalno ih proučavati i izvesti konstante i formule koje je moguće primenjivati dalje, kao što je to slučaj u prirodnim naukama. Ekonomija je za Mizesa podvrsta prakseologije, koja proučava delovanje pojedinaca na tržištu. Čovek u ekonomiji deluje sa ciljem, racionalno, sa motivom da poboljša svoj položaj i stanje, a ne refleksno. Delovanje zahteva sredstva i vreme koji su ograničeni. Zato se stvaraju subjektivni prioriteti u ciljevima koji su nemerljivi i vremenom su promenljivi. Iz tog razloga Mizes i Austrijska škola smatraju beskorisnim upotrebu matematičkih i statističkih analiza u ekonomiji, sakupljanje empirijskih podataka, izvođenje šema, formula, dijagrama i predviđanje bilo kakvih ekonomskih pokazatelja u budućnosti. (Prim.prev.)

Burgundije, naslednika francuskog prestola. *Telemah*, napisan za potrebe edukacije mladog vojvode, donedavno se koristio u francuskim školama. Knjiga govori o putovanjima po svetu. U svakoj posećenoj zemlji sve što je dobro pripisivano je policiji, a sve vredno vladi. Ovo je poznato kao „nauka o policiji“ - ili na nemačkom *Polizeiwissenschaft*.

U 18. veku došlo je do novog otkrića - otkrića novog pristupa društvenim problemima. Razvila se ideja o zakonitosti između različitih društvenih problema, slična zakonitosti između niza prirodnih fenomena. Spoznalo se da zakonske norme i njihovo sprovođenje nisu dovoljni da se stanje popravi. Da bi se videlo šta se može i šta bi moralo da se učini, moraju se proučavati izdvojeni i povezani društveni fenomeni. Iako je tada već bila prepoznata zakonitost na polju prirodnih nauka, ranije nije bilo poznato postojanje poretka i zakonitosti i na polju društvenih problema.

Utopijski uslovi prirodnog stanja koje je opisao Žan Žak Ruso (1712-1778) izmenjeni su, kako se smatralo, od strane „poganih“ ljudi i njihovih zlih institucija, sa namerom da stvore bedu i jad koji postoje. Verovalo se da je najsrećniji čovek, onaj koji živi u najboljim uslovima - Indijanac iz Severne Amerike. Severnoamerički Indijanci su bili idealizovani u evropskoj literaturi tog vremena. Smatralo se da su srećni jer nisu upoznati sa modernom civilizacijom.

Potom je Tomas Robert Maltuz (1766-1834) otkrio da priroda ne obezbeđuje svakom sredstva za egzistenciju. Maltuz je istakao da postoji oskudica elemenata za preživljavanje celog čovečanstva. Ljudi se nadmeću za sredstvima za preživljavanje i za deo svetskog bogatstva. Čovekov cilj je da otkloni oskudicu i time omogući preživljavanje većem broju osoba.

Konkurencija vodi do podele rada i do razvitka saradnje. Do otkrića da je podela rada produktivnija od izolovanog rada došlo se srećnim slučajem koji je učinio mogućim društvenu saradnju, društvene institucije i civilizaciju.

Ako bi se celokupna proizvodnja momentalno potrošila, bilo kakvo poboljšanje uslova bilo bi nemoguće. Poboljšanje je moguće jedino ako se deo proizvodnje sačuva za kasniju upotrebu - tj. ako se akumulira kapital. *Štednja je važna!*

U očima svih reformista kao što je bio Platon, „politika tela“ ne bi mogla da funkcioniše bez mešanja sa vrha. Intervencije „kralja“, vlade i policije bile su neophodne da bi se sprovela akcija i dobili rezultati. Setite se da je to bila i Fenelonova teorija: on je tvrdio da ulice, fabrike i uopšte sav napredak može da se pripíše policiji.

U 18. veku otkriveno je da čak i u odsustvu policije, čak i ako niko ne izdaje naređenja, ljudi prirodno deluju na način koji će konačno iznedriti plodove proizvodnje. Adam Smit (1723-1790) je naveo primer obučara. Obučar ne pravi cipele iz altruističkih motiva; obučar nas snabdeva obućom iz sopstvenog sebičnog interesa. Obučari prave obuću zato što i sami žele proizvode drugih koje mogu dobiti u zamenu za obuću. Svaki čovek koji služi sebi, nužno služi i interesima drugih. „Kralj“ ne mora izdavati naređenja. Dakle, delovanje je pokrenuto od strane autonomnih delovanja ljudi na tržištu.

Otkrića 18. veka vezana za društvene probleme bila su blisko povezana i nerazdvojna od političkih promena nastalih u tom dobu - zamene autokratske vlade predstavničkom, slobodne trgovine radi zaštite, težnje ka međunarodnom miru umesto agresivnosti, ukidanje kmetstva i ropstva i tako dalje. Nova politička filozofija takođe je vodila ka oslobađanju od monarhizma i apsolutizma i donela je promene u industrijskoj sferi i društvenom životu koje su za veoma kratko vreme izmenile stanje u svetu. Ova transformacija se obično naziva Industrijskom revolucijom. Ova „revolucija“ dovela je do promene celokupne strukture sveta, populacija se višestruko uvećala, prosečna starost se povećala, a životni standard je porastao.

Što se tiče svetske populacije, danas (1951) ona je četiri puta veća nego što je bila pre 250 godina. Ako bi se izuzeli Afrika i Azija porast je još impresivniji. Velika Britanija, Nemačka i Italija, tri države koje su bile potpuno naseljene i gde je svako parče zemlje već bio u upotrebi do 1800. godine, našle su mesta za još 107 miliona ljudi do 1925. godine. Ovo se čini još izvanrednijim kada se uporedi sa Sjedinjenim Američkim Državama, koje imaju višestruko veću površinu od ove tri zemlje, a koje su za isti period uvećale svoju populaciju za 109 miliona ljudi. Istovremeno je svuda porastao i životni standard kao rezultat Industrijske revolucije i uvođenja masovne proizvodnje.

Naravno, i dalje postoje nezadovoljavajući uslovi, i dalje ima stanja koja se mogu popraviti. Za njih, nova filozofija ima odgovor: *Postoji samo jedan način da se popravi životni standard populacije - porastom akumulacije kapitala umesto rasta same populacije. Povećavanjem visine uloženog kapitala po glavi stanovnika.*

Iako je ova nova doktrina teorije ekonomije bila istinita, iz više razloga je bila nepopularna među određenim grupama - monarhijom, despotima i plemstvom - jer je ugrožavala njihove stečene interese. U 19. i 20. veku ovi protivnici filozofije 18. veka izneli su niz epistemoloških primedbi koje su napale osnovu nove filozofije i izazvale mnogo veoma ozbiljnih i značajnih problema. Njihov napad je manje-više bio filozofski, usmeren na epistemološke osnove nove nauke. Skoro sav njihov kriticizam bio je motivisan političkim uticajem; nisu ga izneli oni koji traže istinu. Međutim, ovo ne menja činjenicu da bi trebalo ozbiljno proučiti primedbe date na različite istine 18. veka - zdrave filozofije i ekonomije - a da se ne uzmu u obzir motivi onih koji ih iznose. Neke su sa dobrom osnovom.

Opozicija zdravoj ekonomiji uzdigla se tokom poslednjih sto godina. Ovo je veoma ozbiljna stvar. Date primedbe upotrebljene su kao argumenti protiv cele buržoaske civilizacije. Ove primedbe se ne mogu jednostavno proglasiti „smešnim“ i odbaciti. Moraju se proučiti i kritički analizirati. Što se tiče političkog problema, pojedinci koji su podržavali zdravu ekonomiju uradili su to da bi opravdali ili odbranili buržoasku civilizaciju. Ali ovi branitelji nisu bili upoznati sa celom pričom. Ograničili su svoju borbu na veoma malu teritoriju, slično današnjoj situaciji u Koreji gde je jednoj vojsci zabranjeno da napada uporišta druge vojske.² Ista situacija je i u

² Posle osvajanja Pjongjanga, uporišta S. Koreje, bilo je evidentno da se armije komunističke Kine spremaju za napad severno od reke Jalu, granice između S. Koreje i Mandžurije, koja je bila pod kontrolom komunista. Ali zahtevi generala Dagleasa Mekartura da uradi nešto kako bi zaustavio napad su odbijeni; njegovim avionima nije bilo

intelektualnoj borbi. Branioci se bore bez napadanja prave osnove svojih protivnika. Ne smemo se zadovoljiti bavljenjem spoljnom strukturom ove doktrine, moramo napasti osnovni filozofski problem.

Razlika između „levog“ i „desnog“ u politici apsolutno je beskorisna. Ova razlika od samog početka nije bila adekvatna i donela je mnogo pogrešnih shvatanja. Čak i primedbe date osnovama filozofije pravljene su sa te tačke gledišta.

Ogist Kont (1798-1857) je bio jedan od najuticajnijih filozofa 19. veka i verovatno jedan od najuticajnijih ljudi u poslednjih sto godina. Po mom ličnom mišljenju bio je i ludak. Iako ideje koje je izneo nisu čak ni bile njegove, moramo se baviti njegovim zapisima zato što je bio uticajan i posebno jer je bio netrpeljiv prema Hrišćanskoj crkvi. Osnovao je sopstvenu crkvu sa sopstvenim praznicima. Bio je zagovornik „prave slobode“, više slobode, kako je govorio, nego što nudi buržoazija. Prema njegovim knjigama on nije imao nikakvu korist od metafizike, slobode nauke, slobode štampe ili slobode mišljenja. Sve navedeno bile su veoma bitne stvari u prošlosti jer su mu omogućile da napiše svoje knjige, ali u budućnosti ne bi bilo potrebe za takvim slobodama jer su njegove knjige već bile napisane, tako da policija mora da uguši takve slobode.

Ovakvo protivljenje slobodama, marksistički stav, tipičan je za „levu“ ili „progresivnu“ stranu. Ljudi se iznenade kada saznaju da su takozvani „liberali“ protiv slobode. Georg Vilhem Fridrih Hegel (1770-1831), čuveni nemački filozof, iznedrio je dve škole - „leve“ i „desne“ hegelovce. Karl Marks (1818-1883) je bio najbitniji „levi“ hegelovac. Nacisti su došli od „desnih“ hegelovaca.

Problem je u tome kako izučavati osnovnu filozofiju. Dobro pitanje je zašto su marksisti donekle i bili upoznati sa velikom filozofskom borbom, a branioci slobode nisu? Neprepoznavanje osnovnog filozofskog pitanja objašnjava neuspeh branilaca slobode. Moramo prvo razumeti osnovu da bi mogli izneti neslaganje; ako razumemo, odgovori će doći.

Sada ćemo preći na primedbe koje su se pojavile u vezi sa filozofijom slobode 18. veka.

dozvoljeno da bombarduju mostove na Jali, a kineskim snagama je čak odobreno sigurno mesto prečnika pet milja južno od Jale, gde su mogli da se okupe.

Drugo predavanje

PSEUDO NAUKA I RAZUMEVANJE ISTORIJE

Reč „nauka“ u engleskom jeziku obično se koristi kada se misli na prirodne nauke. Bez ikakve sumnje postoje fundamentalne razlike između prirodnih nauka i nauke o ljudskom delovanju, ponekad nazivane društvenom naukom ili istorijom. Među tim fundamentalnim razlikama jeste i način na koji se stiče znanje.

U prirodnoj nauci znanje potiče iz eksperimenta; činjenica je nešto što se može utvrditi eksperimentom. Za razliku od proučavalaca ljudskog delovanja naučnici prirodnih nauka su u poziciji da mogu da kontrolišu promene. Mogu da izoluju razne faktore kao u laboratorijskom eksperimentu i posmatraju promene usled menjanja jednog od faktora. Teorija prirodne nauke mora da potvrđuje te eksperimente - ne sme protivrečiti tako ustanovljenim činjenicama. Ako bi se desila kontradiktornost moralo bi se potražiti novo objašnjenje. Na polju ljudskog delovanja eksperimenti se nikada ne mogu kontrolisati. Nikada se ne može govoriti o činjenicama u društvenim, kao što je to moguće u prirodnim naukama. Iskustvo na polju ljudskog delovanja je komplikovano, proizvod je kooperacije različitih faktora gde svi utiču na promenu.

Na polju prirode nemamo saznanje o konačnim uzrocima. Ne znamo za ciljeve kojima neka „sila“ stremlji. Pojedinci su pokušali da objasne svemir kao da je namenjen ljudskoj upotrebi. Ali tada se mogu postaviti pitanja: Kakve, na primer, koristi čovek ima od muva ili bacila? Kod prirodnih nauka ne znamo ništa osim stečenog iskustva. Upoznati smo sa određenom pojavom i na osnovu eksperimenata razvija se mehanika nauke. Ali mi ne znamo šta je elektricitet. Mi ne znamo zašto se događaji dešavaju na način na koji su se desili; mi to i ne pitamo. A čak i kada pitamo, ne dobijamo odgovor. Kada bismo rekli da imamo odgovor podrazumevalo bi se da imamo „božje“ ideje. Tvrdnja da možemo naći razlog sugerisala bi da imamo određena „božja“ svojstva.

Uvek postoji granica dokle ljudski um može da dopre - oblast gde istraživanje više ne donosi informacije. Tokom godina se ova granica sve više pomerala. Prirodne sile su istražene preko granice koja se nekada smatrala „krajnjim“ znanjem čoveka. Ali ljudsko znanje se *uvek* mora zaustaviti u nekoj „datoj krajnosti“. Francuski psiholog Klod Bernard (1813-1878) je u svojoj

knjizi o eksperimentalnoj nauci rekao da je i život neka „data krajnost“; biologija može samo da utvrdi činjenicu postojanja takvog fenomena kao što je život, ali ne može reći ništa više o tome.

Situacija je različita na polju istorije ili ljudskog delovanja. Tu možemo saznati i nešto o nečemu što se nalazi iza samog delovanja; možemo saznati nešto o motivu. Ljudska delovanja sugerišu da ljudi imaju određene ciljeve. „Data krajnost“ u ljudskom delovanju jeste momenat u kojem pojedinac ili grupa pojedinaca deluju, pri čemu su inspirisani određenim procenama vrednosti i određenim idejama o procedurama koje je neophodno sprovesti da bi se cilj postigao. Ova „data krajnost“ je *individualnost*.

Kako smo i sami ljudi, znamo ponešto o ljudskim procenama, doktrinama i teorijama o metodama koje se koriste za postizanje pomenutih ciljeva. Znamo da postoji neka svrha iza raznih poteza pojedinaca. Znamo da postoji svesna akcija svake osobe. Znamo da postoji smisao, razlog. Zaključujemo da u pokušaju da se dođe do ovih ciljeva postoji jasno određena procena vrednosti, postoji definisan cilj i sredstva koja su primenjena. Na primer, stranac koji bi se iznenada našao u nekom primitivnom plemenu mogao bi iako ne zna jezik da donekle protumači njihove poteze, cilj prema kojem su usmereni i da uoči sredstva koja koriste da bi ga postigli. Pomoću logike on tumači njihovo trčanje unaokolo, paljenje vatre i stavljanje sastojaka u posude kao spremanje hrane za večeru.

Bavljenje procenom vrednosti i metoda nije rezervisano samo za nauku o ljudskom delovanju. Logika naučnika, razmišljanje, ne razlikuje se od logike koju svi praktikujemo u svakodnevnom životu. Alati su isti. Cilj nije nešto strano za naučnike društvenih nauka. Čak i dete koje plače i vrišti ima motiv i tako se ponaša da bi dobilo nešto što želi. Poslovni ljudi takođe deluju sa ciljem da dobiju stvari koje žele. Oni razumeju nauku o ljudskom delovanju i dok posluju sa drugima postupaju u skladu sa tim razumevanjem svakoga dana, pogotovo u planiranju budućnosti.

Ovakava epistemološka interpretacija iskustva razumevanja nije pronalazak nove metode. To je samo otkriće znanja koje su svi koristili još od pamtiveka. Ekonomista Filip H. Vikstid (1844-1927), koji je objavio *Zdrav razum političke ekonomije*, odabrao je Geteov citat za svoj moto: „Svi to radimo; veoma mali broj nas razume šta to radimo.“

Po francuskom filozofu Anriju Bergsonu (1859-1941), razumevanje je osnova istorijskih nauka. Istoričar skuplja materijal koji mu pomaže pri interpretaciji, baš kao što policajac traži činjenice koje će mu pomoći da donese odluku na sudu. Istoričar, sudija, preduzetnik - svi počinju sa poslom kada sakupe što je više moguće informacija.

Ogist Kont, koji ničim nije doprineo razvoju prirodnih nauka, opisao je svoje uverenje o tome šta je zadatak svih nauka: da bi mogao da predvidiš i da deluješ, neophodno je da znaš. Prirodne nauke nam daju definisane metode kojima se to može postići. Uz pomoć različitih grana fizike, hemije, itd., mehničari su kadri da projektuju zgrade i mašine i da predvide rezultate svojih postupaka. Ako se most sruši, znaće se da je napravljena greška. U ljudskom delovanju se greška ne može tako jasno prepoznati i to je Kont smatrao manom.

Ogist Kont je istoriju smatrao nenaučnom i samim tim bezvrednom. U njegovoj predstavi postojala je hijerarhija različitih nauka. Po Kontu, naučna evolucija počinje od najjednostavnije nauke i progresivno ide do komplikovanije; najkomplikovanija nauka još uvek treba da se razvije. Kont je rekao da je istorija sirov materijal iz kojeg ta komplikovana studija treba da se razvije. Ova nova studija trebalo je da bude nauka zakona, ekvivalentna zakonima mehanike koje su razvili naučnici. Novu nauku je nazvao „sociologijom“. Njegova nova reč „sociologija“ imala je ogroman uspeh; ljudi iz svih krajeva sveta sada proučavaju i pišu o sociologiji.

Kont je dobro znao da se opšta nauka o ljudskom delovanju razvijala tokom prethodnih sto godina - nauka o ekonomiji, političkoj ekonomiji, ali Kontu se nisu sviđali njeni zaključci; nije bio u stanju da ih opovrgne niti da pobije osnovne zakone iz kojih su nastali. Zato ih je ignorisao. Sociolozi koji su sledili Konta takođe su pokazivali netrpeljivost ili neznanje.

Kont je imao na umu razvoj naučnih zakona. Krivio je istoriju da se bavi samo pojedinačnim instancama, događajima koji su se desili u određenom periodu i u specifičnom geografskom okruženju. Istorija se nije bavila stvarima koje su ljudi činili u celini, govorio je Kont, već stvarima koje su činili pojedinci. Ali sociolozi nisu uradili ono što je Kont govorio da bi trebalo - nisu razvili opšte znanje. Uradili su upravo ono što je Kont smatrao bezvrednim, bavili su se pojedinačnim slučajevima umesto generalijama. Kao primer imamo sociološki izveštaj objavljen u „Leisure in Westchester“. Sociolozi su proučavali maloletničku delikvenciju, kaznene metode, forme svojine, itd. Napisali su tomove o običajima primitivnih naroda. Istina, ova literatura se ne bavi kraljevima ili ratovima, uglavnom se bavi „običnim čovekom“, ali i dalje se ne bavi naučnim zakonima. Bavi se istorijskim činjenicama putem istorijskih istraživanja o nečemu što se desilo na jednom mestu u određeno vreme. Takve sociološke studije su ipak vredne, upravo zato što se bave istorijskim istraživanjima, istraživanjima različitih aspekata čovekove svakodnevnice koju često zanemaruju drugi istoričari.

Kontov program je kontradiktoran *jer se nijedan uopšten zakon ne može utvrditi proučavanjem istorije*. Istorijske opservacije su uvek složene pojave, međusobno povezane na takav način da je nemoguće sa nepobitnom tačnošću deo konačnog rezultata dodeliti određenom uzroku. Zbog toga metode istoričara nemaju ništa zajedničko sa metodama naučnika „prirodnjaka“.

Program Ogista Konta koji je trebalo da iz istorije razvije naučne zakone nikada nije realizovan. Takozvana „sociologija“ je ili istorija ili psihologija. Pod psihologijom ne podrazumevam prirodne nauke percepcije. Mislim na bukvalnu psihologiju koju je opisao filozof Džordž Santajana (1863-1952) kao nauku o razumevanja istorijskih činjenica, ljudskih procena u odnosu na ljudske težnje.

Maks Veber (1864-1920) je sebe nazivao sociologom, ali je u stvari bio izvanredan istoričar. Njegova knjiga „Sociologija velikih religija“ u svom prvom delu „Protestantska etika i duh kapitalizma“ bavi se poreklom kapitalizma. Razvoj kapitalizma pripisao je kalvinizmu i vrlo interesantno je pisao o tome. Sasvim je drugo pitanje da li je njegova teorija logički utemeljena.

Jedan esej o „gradu“ koji nije preveden na engleski jezik³, imao je za cilj da se bavi gradom takvim kakav jeste, da stvori uopštenu sliku o gradovima. Bio je ipak veoma konkretan oko jedne stvari - da je takav pristup vredniji od bavljenja istorijom jednog grada u nekom određenom razdoblju. Realna situacija mogla bi biti upravo suprotna: možda je upravo slučaj da što je uopštenija neka istorijska informacija, sadrži manje materijala od vrednosti.

Kada se govori o budućnosti moramo formirati određena mišljenja o razumevanju budućih događaja. Državnik, preduzetnik i donekle svi ostali u istoj su poziciji. Svako od nas mora da se suoči sa nesigurnim budućim uslovima koje ne možemo predvideti. Državnik, političar, preduzetnik, itd., u neku ruku jesu „istoričari budućnosti“.

U prirodi postoje konstantne kvantitativne relacije - specifične težine koje se mogu utvrditi u laboratoriji. Takođe smo u poziciji da dodeljujemo veličine i količine raznim fizičkim predmetima. Napredovanjem prirodnih nauka njihovo proučavanje postaje sve više kvantitativno - recimo razvitak kvantitativne iz kvalitativne hemije. Kako reče Kont, „nauka je merenje.“

Sa druge strane, na polju nauke o ljudskom delovanju, pogotovu na polju ekonomije, ne postoje tako konstantne relacije između veličina. Suprotna mišljenja takođe opstaju, pa čak i danas mnogi ne uspevaju da uvide da je nemoguće izvesti tačna kvantitativna objašnjenja u ekonomiji. Na polju ljudskog delovanja moguće je izvesti objašnjenja jedino sa specifičnom referencom na pojedinačne slučajeve.

Uzmimo za primer Francusku revoluciju. Istoričari tragaju za faktorima koji su je izazvali. U tome je sudelovalo više faktora. Dodeljivale su se vrednosti svakom faktoru ponaosob – finansijska situacija, kraljica, njen uticaj na slabog kralja, itd. Svaki od njih je doprineo. Upotrebom mentalnih alata istoričari pokušavaju da razumeju te faktore i da svakom dodele određeni značaj. Ali ne može se precizno reći koliko je koji faktor uticao na ishod.

Kod prirodnih nauka utvrđivanje eksperimentalnih činjenica ne zavisi od procene pojedinca niti mentalnog sklopa ili osobina nekog određenog naučnika. Kod proučavanja ljudskog delovanja procena je obojena ličnošću čoveka koji se time bavi i nudi objašnjenje. Ne govorim o ljudima pod nečijim uticajem, niti o onima koji su politički opredeljeni ili o osobama koje pokušavaju da falsifikuju činjenice. Govorim o ljudima koji su zaista iskreni. Ne govorim o razlikama nastalim razvitkom ostalih nauka koje utiču na istorijske činjenice. Ne govorim o promenama u znanju koje utiču na interpretaciju istorije, niti me brinu razlike koje utiču na ljude usled naučne, filozofske ili teološke tačke gledišta. Bavim se samo time kako je moguće da dva istoričara, koja se slažu po svakom drugom pitanju mogu, ipak da imaju različito mišljenje o, na primer, važnosti faktora koji su izazvali Francusku revoluciju. U proučavanju ljudskog delovanja ne može se postići jednoglasnost kao što bi se postigla u merenju težine atoma nekog metala. Kod razumevanja budućih operacija preduzetnika ili političara samo kasniji događaji će dokazati da li su određene prognoze bazirane na njihovoj proceni bile tačne ili ne.

³ Prvo izdanje na engleskom jeziku, *The City*, preveli su i prilagodili Don Martindejl i Gertrud Njuvirt, 1958. godine

Postoje dve funkcije koje se uzimaju u obzir pri razumevanju: prva je da se utvrde vrednosti, rasuđivanje ljudi, njihovi ciljevi; i druga - utvrđivanje metoda koje koriste da bi postigli ciljeve. Relevantnost različitih faktora i način na koji utiču na rezultate mogu biti jedino stvar procene vrednosti. Na primer, u diskusiji o Krstaškim pohodima čini se da su njihovi osnovni uzroci bili religijskog karaktera. Ali bilo je i drugih uzročnika. Venecija je, na primer, profitirala uspostavljanjem svoje komercijalne nadmoći. Zadatak istoričara je da utvrdi relevantnost ovih različitih faktora uključenih u tok događaja.

Istorijska škola ekonomije htela je da na ekonomiju primeni ista opšta pravila kojima se Kont vodio u sociologiji. Bilo je ljudi koji su predlagali da se istorija zameni nečim drugim - naukom sa zakonima nastalih iskustvom; onako kako fizika dolazi do saznanja u laboratoriji. Takođe se smatralo da je istorijski metod jedini metod kojim se treba baviti kada su u pitanju problemi na polju ljudskog delovanja.

U kasnom 18. veku, pojedini reformisti su želeli da revidiraju postojeći zakonodavni sistem. Ukazivali su na neuspeh i nedostatke postojećeg sistema. Želeli su da vlada zameni stare zakone novim kodeksima. Preporučili su reforme u skladu sa „prirodnim zakonom.“ Razvila se ideja da zakoni ne mogu biti napisani već da nastaju u prirodi pojedinaca. Ovu teoriju personifikovao je Britanac Edmund Berk (1729-1797), koji je stao na stranu kolonija, a kasnije bio žestok protivnik Francuske revolucije. U Nemačkoj je pruski pravnik Fridrih Karl fon Savinji (1779-1861) zastupao ovakav način razmišljanja. Spominjući ljudsku dušu, ova grupa reakcionara složila se sa Berkovom školom. Program je u određenoj meri sproveden, ponekad veoma dobro, u mnogim evropskim zemljama - Pruskoj, Francuskoj, Austriji i konačno, 1900. godine, u Nemačkom Rajhu. Vremenom se razvijala opozicija sa željom da napiše nove zakone. Ove grupe su bile predvodnici savremenog sveta.

Škola istorijskog metoda nalaže da ako želite da proučavate problem morate proučiti njegovu istoriju. Ne postoje uopšteni zakoni. Istorijsko istraživanje je proučavanje problema onakvog kakav on jeste. Ali se prvo moraju znati činjenice. Ako želite da proučavate slobodnu trgovinu ili protekcionizam, jedino što možete da uradite jeste da učite istoriju njihovog razvitka. Ovaj pristup je u suprotnosti onom koji je propagirao Kont.

Sve navedeno nema za cilj da potcenjuje istoriju. Tvrdnja da istorija nije teorija, niti da je teorija istorija, ne omalovažava ni istoriju ni teoriju. Jedino je neophodno istaći razliku. Kada istoričar proučava problem otkriva određene trendove koji su postojali u prošlosti. Ali o budućnosti se ne može reći ništa.

Ljudi su individualni i samim tim nepredvidivi. Matematički zakoni verovatnoće nam ništa ne mogu reći o nekom određenom slučaju, kao što nam ni psihologija mase ne može reći ništa osim toga da se gomila ljudi sastoji od pojedinaca. To nisu homogene mase. Kao rezultat proučavanja masa i gomila ljudi došlo se do saznanja da i neka sitna promena može izazvati bitne i dalekosežne rezultate. Na primer, kada bi neko viknuo „Požar!“ u zakrčenom holu rezultati bi bili drugačiji od iste situacije u manjoj grupi. Takođe, u masama ljudi status policije i pretnja

kaznenog zakona i sudova imaju manju snagu. Ali, ako se ne možemo nositi sa pojedincima, ne možemo se baviti ni masama.

Ako istoričar utvrdi da je neki trend postojao ne mora da znači da je bio dobar ili loš. Utvrđivanje trendova i njihovo procenjivanje su dve različite stvari. Neki istoričari tvrde da je sve što je u skladu sa trendovima evolucije „dobro“, čak i moralno. Ali, činjenica je da danas postoji evolucionini trend u SAD koji vodi ka većem broju razvoda brakova nego što je to ranije bio slučaj, kao što je i činjenica da postoji trend povećanja nepismenosti. Iako su evolucionini, to nijedan od ova dva trenda ne čini „dobrim“.

Treće predavanje

ČOVEK KOJI DELUJE I EKONOMIJA

Ljudi generalno veruju da je ekonomija bitna samo poslovnim ljudima, bankarima i njima sličnim i da postoji posebna ekonomija za svaku grupu, deo društva ili državu. Kako je ekonomija najnovija nauka koja se razvija, ne iznenađuje činjenica da postoje mnoge pogrešne ideje o značenju i sadržaju ove grane znanja.

Bili bi potrebni sati da se istakne kako su se razvila uobičajena pogrešna razumevanja, koji pisci su odgovorni i na koji način su tome doprineli politički uslovi. Ipak je važnije nabrojati sva pogrešna shvatanja i diskutovati o posledicama njihovog prihvatanja od strane javnosti.

Prvo pogrešno shvatanje je uverenje da se ekonomija ne bavi uslovima u kojima čovek zaista živi i dela, nego spektrom koji je sama napravila, fantomom koji nema pandan u pravom životu. Postoji kritika da se pravi čovek razlikuje od onoga iz spektra „ekonomskog čoveka.“

Kada se otkloni prva zabluda odmah se javlja druga: uverenje da ekonomija pretpostavlja da se ljudi vode isključivo jednom ambicijom i namerom - da poprave svoje materijalne uslove i sopstveno blagostanje. Kritičari ovog uverenja tvrde da nisu svi ljudi egoisti.

Treća zabluda je da ekonomija pretpostavlja da su svi ljudi razumni, racionalni i da se vode razumom, a u stvari, kako kritičari tvrde, ljudi mogu biti vođeni i „iracionalnim“ silama.

Ova tri pogrešna shvatanja baziraju se na potpuno pogrešnim pretpostavkama. Ekonomija ne vidi ekonomskog čoveka drugačijim od svakodnevnog čoveka. *Jedina pretpostavka ekonomije je da postoje uslovi u svetu prema kojima čovek nije neutralan i da želi da promeni situaciju putem svrsishodne akcije.* Dokle god je čovek neutralan i oseća da mu je svejedno, da je zadovoljan - on ne preduzima ništa. Ali kada čovek uoči razlike između stanja različitih događaja i uoči priliku kojom može da poboljša situaciju iz svoje tačke gledišta, tada deluje.

Delovanje je potraga za poboljšanjem uslova sa tačke gledišta ličnih procena vrednosti pojedinaca. Ovde se ne misli na poboljšanje na metafizičkom nivou niti sa tačke gledišta Boga.

Čovekov cilj je da manje zadovoljavajuće stanje zameni boljim, po njegovom mišljenju. Zadovoljenjem te potrebe postaje srećniji nego što je bio. Ovo ne podrazumeva sadržaj delovanja, niti da li deluje iz egoističkih ili altruističkih razloga.

Da bi se eliminisala zabluda nastala pokušajem podele na „racionalizam“ i „iracionalizam“, mora se shvatiti da ono što čovek radi svesno, radi pod uticajem određene sile koju zovemo razum. U tom smislu svaka akcija usmerena ka krajnjem cilju jeste „racionalna“. Popularna podela na „racionalno“ i „iracionalno“ potpuno je besmislena. Primeri „iracionalnog“ koji se navode su patriotizam, kupovina novog kaputa ili karte za simfonijski koncert onda kada se nešto drugo činilo kao razumniji izbor. Teorijska nauka o ljudskom delovanju pretpostavlja samo jednu stvar - da delovanje postoji, npr. svesna težnja pojedinca da otkloni nelagodu i da zameni manje zadovoljavajuće stanje više zadovoljavajućim. Ne pravi se procena razloga niti sadržaja akcije. Ekonomija je neutralna. Ekonomija se bavi rezultatima procena vrednosti, ali sama ekonomija je neutralna.

Takođe je besmisleno praviti razliku između „ekonomičnih“ i „neekonomičnih“ delovanja. Neka delovanja su usmerena ka očuvanju čovekovih vitalnih čula i potreba - hrani, skloništu, itd., dok druga delovanja pokreću „viši“ motivi. Ali vrednost ovih različitih ciljeva varira od osobe do osobe, a s vremena na vreme razlikuje se i kod iste osobe. Ekonomija se bavi isključivo delovanjem, istorija ima zadatak da opiše razlike u ciljevima.

Naše poznavanje ekonomskih zakona potiče iz razuma, ne može se naučiti kroz istorijska iskustva jer je takvo iskustvo uvek kompleksno i ne može se proučavati u laboratorijskom eksperimentu. *Izvor ekonomskih činjenica je čovekov sopstveni razum*, ono što se u epistemologiji naziva *a priori* znanje - ono što čovek zna samo po sebi; *a priori* znanje se razlikuje od *a posteriori* znanja - znanja koje nastaje iz iskustva.

Kad govorimo o *a priori* znanju, engleski filozof Džon Lok (1632-1704) razvio je teoriju da se ljudski um rađa kao prazna tabla po kojoj se zapisuju iskustva. Lok je tvrdio da ne postoji urođeno znanje. Gotfrid Vilhelm fon Lajbnic (1646-1716), nemački filozof i matematičar, napravio je izuzetak u slučaju samog intelekta. Prema Lajbnicu, iskustvo ne ispisuje po praznim stranicama u ljudskom umu; postoji mentalna aparatura koja je prisutna u ljudskom umu, mentalna aparatura koja ne postoji u umovima životinja, pri čemu ona omogućava čoveku da iskustvo pretvori u znanje.

Ne želim da ulazim u raspravu o „racionalizmu“ i „empirizmu“, o razlikama između iskustva i znanja koje je britanski filozof i ekonomista Džon Stjuart Mil (1806-1873) nazvao *apriorističkim* znanjem. Ipak, čak su i Mil i američki pragmatisti verovali da apriorističko znanje proističe na isti način, iz iskustva.

Način na koji su ekonomsko znanje, teorija ekonomije, itd. povezani sa ekonomskom istorijom i svakodnevnim životom je isti kao i način na koji su relacije logike i matematike povezane sa našim pojmom o prirodnim naukama. Zbog toga možemo eliminisati ovaj anti-egoizam i prihvatiti činjenicu da su učenja ekonomske teorije nastala iz razuma. Logika i matematika su na

sličan način nastale iz razuma; na polju matematike ne postoje eksperimenti niti laboratorijska ispitivanja. Jedan matematičar je jednom prilikom izjavio kako je njima matematičarima potrebna samo olovka, parče papira i korpa za otpatke - njihovi alati su mentalni.

Ali, možemo postaviti pitanje, kako je moguće da matematika kao nešto što se razvija isključivo putem ljudskog uma, bez opipljivih veza sa spoljnim svetom i realnošću, može da se upotrebi u svrhu shvatanja fizičkog sveta koji postoji i funkcioniše i van naših umova? Odgovore na ovo pitanje ponudili su francuski matematičar Anri Poenkare (1854-1912) i fizičar Albert Ajnštajn (1879-1955). Ekonomisti mogu da postave isto pitanje o ekonomiji. Kako je moguće da nešto što je razvijeno isključivo pomoću našeg uma i razuma, nastalo sedenjem u stolici, može biti upotrebljeno u cilju shvatanja dešavanja na tržištu i u svetu?

Aktivnosti svakog pojedinca - svaka akcija - potiču iz razuma, iz istog izvora odakle dolaze naše teorije. Čovekovo ponašanje na pijaci, u vladi, na poslu, na odmoru, pri kupovini i prodaji, usmereno je razumom, vođeno izborom između onoga što mu se sviđa ili ne sviđa. Razum je metod preko kojeg se dolazi do rešenja (bilo da je dobro ili loše). *Svaka akcija se može nazvati zamenom dokle god to znači zamenu jednog stanja stvari drugim.* Poželjno je samo da činitelj menja stanje koje mu se manje sviđa za neko koje preferira.

Polazne tačke prirodnih nauka su razne činjenice utvrđene eksperimentom. Od ovih činjenica se grade apstraktnije i uopštenije teorije. Konačne teorije su toliko apstraktne da su većini praktično nedostupne. Ali to ih ne čini manje vrednim, dovoljno je da su dostupne nekolicini naučnika.

Kod *apriorističke* nauke počinjemo uopštenom pretpostavkom - *akcija se preduzima da bi se zamenilo jedno stanje stvari drugim.* Ova, za mnoge besmislena teorija, vodi ka drugim idejama koje postaju razumljivije i manje apstraktne.

Prirodne nauke idu progresivno od manje uopštenog ka više uopštenom, dok ekonomija ide u suprotnom pravcu. Prirodne nauke mogu utvrditi konstantne relacije između veličina. U polju ljudskog delovanja ne postoje takve konstantne relacije tako da se ne mogu vršiti merenja. Vrednosne procene koje nagone čoveka na akciju, što dovodi do formiranja cena i aktivnosti na tržištu, ne mere se; one utvrđuju razlike i ocenjuju. Ne kažu da je A jednako, veće ili manje od B. One kažu „Više preferiram A nego B“. Vrednosne procene ne donose sudove. Ovo je nešto što se pogrešno tumači već 2.000 godina. I danas veliki broj ljudi, čak i ugledni filozofi, ovo potpuno pogrešno shvataju. Sistem cena na tržištu nastaje od sistema vrednosti i preferencija.

Aristotel je između ostalog pisao o raznim atributima muškaraca i žena. Često nije bio u pravu. Da je pitao gospođu Aristotel o ženama uvideo bi da je pogrešno shvatio neke aspekte, spoznao bi ih na drugačiji način. Takođe nije bio u pravu kada je tvrdio da dve stvari koje se razmenjuju na pijaci moraju imati nešto zajedničko i da se razmenjuju zato što su jednake. Ako su jednake zašto bi ih bilo neophodno razmenjivati? Ako ti imaš novčić i ako ja imam novčić ne menjamo ih jer su identični. Iz toga sledi da ako želimo zamenu, između njih mora biti neke *nejednakosti*, a ne jednakosti.

Karl Marks (1818-1883) je svoju teoriju o vrednosti zasnovao upravo na ovoj zabludi. U delu *Kapital i kamata*, koje je napisao Eugen fon Bom-Baverk (1851-1914), treba pogledati XII poglavlje koje se bavi Marksom („Teorija eksploatacije“ u prvom tomu, *Istorija i kritike teorija kamate*). Dugo posle Marksa, Anri Bergson je u svojoj eminentnoj knjizi o dva izvora morala u religiji prihvatio istu zabludu - ako se dve stvari trampe, onda moraju biti iste na neki način. Ali stvari koje su „jednake“ se ne trampe; do zamene dobara dolazi jer su predmeti trampe *nejednaki*. Uložit ćete napor pri odlasku na pijacu jer više vrednujete veknu hleba nego novac koji za nju dajete. Ljudi razmenjuju stvari jer u dato vreme preferiraju nešto drugo u odnosu na novac. Zamena se *nikada* ne desi sa *namerom* da se uđe u gubitak. Čovek koji to radi nikada nije pesimista jer je njegovo delovanje inspirisano idejom da se uslovi mogu poboljšati.

Cilj akcije jeste promena postojećeg stanja stvari onih koji tu akciju preduzimaju u poređenju sa prethodnim stanjem stvari. Vrednost bilo kakve promene zove se „dobitak“ ako je pozitivna, odnosno „gubitak“ ako je negativna. Ova vrednost je isključivo psihološka, ne može se izmeriti. Može se samo reći da je veća ili manja. Postaje merljiva samo ako se dobra razmenjuju na tržištu za novac. Što se same akcije tiče, ona nema matematičku vrednost.

Može se reći da je ovo kontradiktorno u odnosu na naše svakodnevno iskustvo. Ovo je istina jer naša društvena sredina omogućava proračune kada je u pitanju razmena dobara za uobičajen medijum razmene, tj. novac. Kada se radi ovakva razmena moguće je koristiti monetarne pojmove za ekonomske proračune, ali samo ako su ispunjena tri uslova:

1. Mora postojati privatno vlasništvo ne samo proizvoda, već i sredstava za proizvodnju;
2. Mora postojati podela rada i samim tim proizvodnja za potrebe drugih;
3. Mora postojati indirektna razmena putem zajedničkog imenioca.

U većini slučajeva ako se ispune ova tri uslova mogu se utvrditi neke matematičke vrednosti, ali ne precizno. Takva merenja nisu precizna jer se bave nečim što se istorijski odigralo dan ranije. Poslovni finansijski izveštaji mogu izgledati precizno, ali čak i novčana vrednost neke inventarne stavke navedene kao „toliko i toliko dolara“ jeste spekulativna vrednost budućih predviđanja; vrednost opreme i druge imovine je takođe spekulativna. Pravi problem inflacije je što falsifikuje ove proračune i dovodi do tragičnih problema.

Monetarni proračuni ne postoje u svim vrstama organizacija ili društava. Nisu postojali kada je nastajala ekonomija. Najraniji ljudi su radili; ljudi su oduvek radili; ali to je bilo na hiljade godina pre nego što je evolucija podele rada i finansijskog aparata omogućila monetarne proračune. Monetarni proračuni su se razvijali korak po korak tokom Srednjeg veka. U ranim fazama razvoja nedostajalo im je mnoštvo funkcija koje danas smatramo neophodnim. U socijalističkim sistemima ovi uslovi su ponovo nestali i time onemogućili ovakve proračune i merenja.

Kvantitativna osobenost prirodnih nauka omogućuje inženjerima da prave planove i grade mostove. Ako znate šta se mora izgraditi, tehnologija zasnovana na znanju prirodnih nauka je

dovoljna. Ali postavljaju se pitanja: Šta bi trebalo konstruisati? Šta bi trebalo da se uradi? Tehnolozi ne mogu odgovoriti na ova pitanja.

U životu su materijali za proizvodnju oskudni. Bez obzira šta radimo uvek će biti drugih projekata za koje će nedostajati neophodni faktori proizvodnje. Uvek će biti drugih hitnih potreba. Ovo su faktori koje poslovni ljudi računavaju u svoje proračune dobitaka i gubitaka. Kada poslovni čovek odluči da odbaci neki projekat jer mu je cena previsoka to znači da javnost još nije spremna da plati cenu korišćenja sirovina na taj način. Korist se pravi od dostupnih faktora proizvodnje za realizaciju najvećeg broja onih projekata koji zadovoljavaju najhitnije potrebe, bez rasipanja faktora proizvodnje preusmeravanjem sa hitnih na manje hitne poslove.

Da bi se ovo postiglo neophodno je biti u poziciji u kojoj je moguće uporediti troškove različitih faktora proizvodnje. Na primer, pretpostavimo da je neophodno sagraditi prugu između dva grada A i B. Pretpostavimo i da se između gradova A i B nalazi planina. Postoje tri mogućnosti: da se ide kroz, preko, ili oko planine. Da bi se izračunala komparativna vrednost potreban je zajednički imenilac. Ali ovo može dati samo sliku monetarne situacije, to nije merenje. To je procena u svetlu današnjih potreba i situacija. Sutrašnji uslovi će biti drugačiji. Uspeh ili neuspeh svakog poslovnog projekta zavisi od njegove uspešnosti u predviđanju budućih mogućnosti.

Problem koji je prisutan u pokušaju razvijanja ekonomije u kvantitativnu nauku je u tome što mnogi ljudi misle da teorijska ekonomija mora pratiti evoluciju ostalih grana nauke. Prirodne nauke su se razvile iz kvalitativnih u kvantitativne i veliki broj ljudi je ubeđen da taj kurs treba da sledi i ekonomija. Međutim, u ekonomiji ne postoje stalne relacije tako da je nemoguće vršiti merenja. A bez merenja nema govora o razvijanju ekonomije kao kvantitativne nauke. Kvantitativne činjenice u ekonomiji pripadaju ekonomskoj istoriji, a ne ekonomskoj teoriji.

Knjiga *Merenje elastičnosti tražnje* je pre nekog vremena dobila recenziju Pola Daglase (1892-1976), čoveka koji je potom ušao u Senat SAD i koji se može nadati napretku u svojoj političkoj karijeri. Daglas je rekao kako bi ekonomija trebalo da postane egzaktna nauka sa fiksnim vrednostima, poput težine atoma u hemiji. Ali ni sama knjiga ne upućuje na fiksne vrednosti; ona se odnosi na ekonomsku istoriju jednog određenog perioda u jednoj određenoj zemlji - SAD. Rezultati bi bili drugačiji ako bi se razmatrao drugi vremenski period ili druga država. U okviru univerzuma u kojem živimo atomske težine se ne menjaju u zavisnosti od vremenskog perioda ili promene države. Sa druge strane, ekonomske vrednosti i ekonomski kvantiteti menjaju se u zavisnosti od datog vremena i lokacije.

Ekonomija je teorija ljudskog delovanja. To je istorijska činjenica od velikog značaja, npr. kao korist od krompira koji su otkrili starosedeoci Meksika, koji je zatim donet u Evropu od strane jednog Engleza, te se njegova upotreba raširila po celom svetu. Ova istorijska činjenica imala je važne uticaje na Irsku, ali sa tačke gledišta ekonomske teorije to je bila slučajnost.

Kada ubacite cifre u ekonomiju više niste na polju ekonomske teorije već na polju ekonomske istorije. To je takođe veoma bitno polje. Statistika na polju ljudskog delovanja je metod proučavanja istorije. Statistika daje opis neke činjenice, ali ne može dokazati nešto više od te

činjenice. (Tačno je i da su neki statističari „prevaranti“, a kako stvari stoje, neki statističari su verovatno zaposleni u vladi isključivo iz tih razloga).

Ove tvrdnje mogu biti pogrešno protumačene i neko može da zaključi da je smisao ekonomije, budući da je ona isključivo *aprioristička* nauka, da razvije program za još nepostojeću nauku i da je ekonomija teorija koju praktikuju samo „gospoda u foteljama“. Oba tumačenja su pogrešna. Ekonomija nije program za neku buduću nauku i to nije nauka rezervisana samo za puritance. Zbog toga moramo odbaciti ideje onih koji misle da čovek mora da nauči istoriju kako bi proučavao ljudsko delovanje. Istorija jeste važna, ali ne možete se baviti stanjem današnjice proučavajući prošlost. Uslovi se menjaju.

Navešću sledeći primer: Nacionalni biro za ekonomska istraživanja objavio je izveštaj na temu prodaje na rate koja se pojavila pred sam početak II Svetskog rata, pred samu inflaciju i restrikciju vladinih kredita. Kada je studija sprovedena, već je bila „mrtva“; bavila se stvarima koje su već bile prošlost. Ne želim da kažem da je to bilo beskorisno. Svako zdrave pameti može iz toga mnogo da nauči. Ali ne zaboravite da to nije ekonomija - to je ekonomska istorija. Ono što su zaista proučavali bila je ekonomska istorija najskorije prošlosti.

Darvin je ovo takođe shvatio. Uvideo je da se pri proučavanju životinja, životinja ubija radi obdukcije, tako da je u stvari nemoguće zaista proučavati tu životinju - nemoguće je proučavati sam život.

Isto važi i za ekonomiju. Ne može se opisati trenutni ekonomski sistem već samo prošli. Ne može se predvideti budućnost proučavanjem prošlosti. Često ekonomski istoričari predaju istoriju pod nazivom „ekonomija“. Čak i ako znate sve o prošlosti, ne možete znati ništa o budućnosti.

Četvrto predavanje

MARKSIZAM, SOCIJALIZAM I PSEUDO-NAUKA

Danas ću se baviti nekim aspektima teorija Karla Marksa. Želim da donekle doprinesem materijalističkoj interpretaciji istorije. Pre svega moram nešto da kažem o Marksovoj opštoj filozofiji i istoriji.

Uopšteno govoreći, filozofske doktrine koje se bave istorijskim problemima su poseban tip doktrina. One pokušavaju da ukažu ne samo na ono šta je istorija bila u prošlosti, već i da pretpostave šta budućnost donosi ljudskoj vrsti i da ponude rešenje budućih problema. Većina filozofa nije prihvatila ovaj metod razmišljanja. Na primer, Imanuel Kant (1724-1804) je tvrdio da onaj koji to pokušava pripisuje sebi sposobnost sagledavanja stvari očima Boga.

Ipak, 1820-ih godina, Hegel daje takvu filozofsku interpretaciju istorije. Prema Hegelu, pokretačka sila Industrijske revolucije bio je entitet po imenu Geist - duh ili um. Geist ima određene ciljeve koje želi da ostvari. Evolucija duha istorije postigla je sada svoj konačan cilj. Prema Hegelu, konačan cilj bio je uspostavljanje Pruskog kraljevstva Fridriha Vilhema III (1770-1840) i Pruske ujedinjene crkve. Kritičari ove doktrine kažu da bi to značilo da u budućnosti ne bi postojala istorija, jer je evolucija postigla svoj konačni cilj.

Sredinom 19. veka, Karl Marks je samostalno razvio filozofiju različitu od Hegelove. Vodeća sila Karla Marksa nije bio Geist ili duh, već nešto po imenu „materijalne proizvodne snage“. Ove snage pokreću istoriju čovečanstva u fazama, od kojih je pretposlednja kapitalizam. Posle kapitalizma dolazi neizbežni, poslednji nivo - socijalizam. Zato je prema ovoj teoriji dolazak socijalizma neizbežan, određen silama istorije.

Marksovi prethodnici, istorijski socijalisti, verovali su da bi se socijalizam ostvario, neophodno je ubediti većinu da je socijalizam bolji ili najbolji sistem; tada bi ljudi sami zamenili dotadašnji sistem. Karl Marks nije govorio ništa o poželjnosti socijalizma; pretvarao se da ne govori u korist

socijalizma. Tvrdio je da je otkrio zakon socijalne evolucije koji ukazuje da socijalizam mora doći usled neminovnosti zakona prirode.

Ali, da li je socijalizam bolji? Na ovo pitanje već su odgovorili Hegel i Kont. Prema njihovim doktrinama prećutno je pretpostavljeno da svaki naredni nivo evolucije neophodno mora biti „bolji“ i „iznad“ prethodnih nivoa. Prema tome nema svrhe postavljati pitanje da li je ili nije kasniji nivo evolucije bolji od prethodnog, to je očigledno. S obzirom na to da bi socijalizam nastupio u kasnijoj fazi nužno bi morao biti i bolji.

Marks je verovao da je socijalizam odmah iza ugla. Nakon njega se istorija završava. Dalji razvoj ne bi bio moguć, jer kada bi jednom eliminisali međuklasne sukobe živeli bi smo u stanju u kojem se više ništa značajno ne bi moglo dogoditi. Evo citata koji ilustruje ovu tvrdnju, a koji pripada Fredrihu Engelsu (1820-1895), koji je sebe smatrao ne samo velikim ekonomistom, već i velikim stručnjakom za vojna pitanja:

„Kao prvo, oružja su dostigla takav nivo savršenstva da dalji napredak koji bi imao ikakav revolucionarni uticaj više nije moguć. Zato je era evolucije u tom smeru u suštini zatvorena.“⁴

Od tada su razvijena sva današnja moderna oružja.

Najveći problem sa kojim se doktrina o neizbežnosti socijalizma suočila bio je da objasni kako entitet nadbića poput Geista ili „materijalnih proizvodnih snaga“ može nagnati pojedince da deluju na takav način da prevlada određeni neizbežan rezultat. Ljudi imaju svoje sopstvene planove sa namerom ostvarivanja različitih ciljeva. Ali teorija o neizbežnosti socijalizma ostaje pri tome da šta god ljudi radili, konačno moraju proizvesti rezultat koji su Geist ili „materijalne proizvodne snage“ želeli da bude postignut.

Ponudena su dva rešenja.

Jedna grupa je imala vrlo jednostavno rešenje. Tvrdili su da će ljudi biti primorani od strane „Firera“ ili nadčoveka da krenu putem koji su Geist ili materijalne proizvodne snage odredile. Uvek su postojali kraljevi i diktatori koji su sebi dodeljivali ovu nadljudsku misiju.

Prema tome su Staljini, Hitleri i Musoliniji izabrani od strane istorije; oni koji se ne potčine njihovim naređenjima moraju biti likvidirani jer su protiv „istorijske evolucije“.

Ovo nije bila Marksova ideja. Marksova doktrina je bila zasnovana na „ekonomskom dijalektičkom istorijskom materijalizmu“ o kojem se mnogo diskutovalo. Materijalizam je jedan od načina putem kojeg ljudi pokušavaju da reše jedan od najfundamentalnijih i teško rešivih problema, a to je problem odnosa između duše ili uma pojedinca sa jedne strane i funkcija tela sa druge. Precizno objašnjenje kakav je ovo odnos ostaje kontroverzan. Nema sumnje da neka veza postoji i načinjeni su mnogi pokušaji da se ta veza i objasni. Ipak, jedino što nas zanima u vezi sa

⁴ Frederich Engels: *Herr Eugen Duhring's Revolution in Science* (1878) , New York: International Publishers, 1939, strana 188.

takvim materijalističkim objašnjenjem u ovom trenutku jeste njegova veza sa teorijom Karla Marksa.

Materijalistički filozof kaže da su sve mentalne funkcije ljudi jednostavno proizvodi telesnih organa - njihovih fizičkih umova. Ovu ideju su sugerisali neki filozofi 18. veka. U 19. veku to je još grublje izrečeno od strane nekih Marksovih savremenika. Među njima je i nemački filozof Ludvig Andreas fon Foerbach (1804-1870), koji je otvoreno rekao: „Čovek je ono što jede.“ Ovo je zanimljivo, ali teško prihvatljivo. Hemijski, izlučevine organa svih normalnih ljudi su iste. Čim to nije slučaj i postoje nepravilnosti ove varijacije ukazuju na patološka stanja, a nepravilnosti su iste za sve ljude u istim patološkim stanjima. Ideje i misli su ipak drugačije. Dva dečaka mogu polagati isti ispit, ali će njihovi odgovori na ista pitanja biti različiti. Italijanski pesnik Dante je napisao prelepe reči, dok drugi mogu imati poteškoće da išta napišu. Prema tome, postoji nešto „sumnjivo“ u vezi sa ovom doktrinom. Marks je odbio ovaj tip materijalizma govoreći da su ovi materijalistički filozofi slabi u onom delu u kojem se bave socijalnim problemima.

Uprkos činjenici da je za sticanje površnog znanja o Marksovoj vrsti materijalizma potrebno vrlo malo vremena ona je ipak vrlo malo poznata. Njegova vrsta materijalizma izkazana je u par stranica njegove *Kritike političke ekonomije*, u originalnoj verziji to je deo prvog poglavlja knjige *Kapital*:

“U društvenoj proizvodnji svog održanja ljudi ulaze u određene i neophodne međusobne odnose nezavisne od njihovih volja – proizvodne odnose koji odgovaraju konačnoj fazi razvoja njihovih materijalnih proizvodnih snaga.”⁵

Materijalne proizvodne snage nezavisno od volje ljudi stvaraju konačne zakonske i institucionalne sisteme nazvane „proizvodnim odnosima“. Proizvodni odnosi su neophodna posledica materijalnih proizvodnih snaga.

Iznad proizvodnih odnosa nalazi se nadgradnja koja uključuje sve ideološko - umetnost, književnost, religiju, itd. Ova nadgradnja je neophodan proizvod postojećih proizvodnih odnosa. Proizvodni odnosi su, za uzvrat, neophodna posledica postojećih materijalnih proizvodnih snaga koje su prava stvar. Same materijalne proizvodne snage imaju sopstveni efekat. Kada se materijalne proizvode snage menjaju one neizbežno i nezavisno od čovekove volje donose paralelne promene u proizvodnim odnosima socijalnog organa - društva. Takođe donose promene i u nadgradnji.

Zbog toga se nameće bitno pitanje: Šta su materijalne proizvodne snage?

Ovde se suočavamo sa Marksovom neobičnom tehnikom izostavljanja definicija za termine koje koristi. Ipak, njegovi povremeni primeri su od pomoći. Najvažniji primer pojavljuje se u *Bedi filozofije* (1847). Ručni mlin nam je dalo „feudalno društvo“. Parni mlin nam je dalo

⁵ Karl Marx: *Capital, the Communist Manifesto and other writings*, izdato sa uvodom Maksa Istmana, New York: The Modern Library, 1932, strana 10.

„industrijsko društvo“. Ovo znači da su materijalne proizvodne snage alati i mašine. Upravo su alati i mašine prave stvari. Alati i mašine se menjaju; imaju sopstvenu istoriju; na prvom mestu proizvode proizvodne odnose i socijalnu strukturu, a iznad socijalne strukture proizvode nadgradnju - književnost, religiju, itd. Ostali primeri dovode do istih zaključaka, da je Marks pod „materijalnim proizvodnim snagama“ zapravo podrazumevao alate i mašine.

Ali, pojavljuju se dva važna pitanja. Alati i mašine se ne pojavljuju u univerzumu nezavisno od ljudskog uma. Oni su proizvodi ljudskih misli i ideja - oni su proizvod ljudskog uma. Drugo, alati i mašine se mogu upotrebiti u praksi kada to omogućće društveni uslovi - prvo mora postojati određeni stepen podele rada da bi se mašine primenile i koristile. Bez podele rada mašine su kao proizvod ideja beskorisne. Da li je ovo zaista materijalizam? Tako evolucija Marksovih ideoloških faktora - izvora ideja, osnove materijalnih proizvodnih snaga - vodi unazad do proizvoda koji su i sami rezultat ljudskog uma. Zato je cela šema nezadovoljavajuća.

Marks je želeo da prikaže poreklo novih ideja. Napao je teorije iz 18. veka, posebno one škotskog istoričara i filozofa Dejvida Hjuma (1711-1776), da su ideje bitna stvar, da menjanje ideja dovodi do menjanja uslova. Marks je rekao da ideje nisu ništa drugo do neophodni produkt materijalnih faktora, proizvod rezultata materijalnih proizvodnih snaga. Ali vidimo da su i same materijalne proizvodne snage proizvod ideja. Marksovo razmišljanje se vrti u krug.

Pored Marksa je bilo i drugih koji su pridavali ogroman značaj izumima i unapređenju mašina. Nešto kasnije, 1870-ih, Leopold fon Ranke (1795-1886) je tvrdio da istorija tehnologije predstavlja najvažniji aspekt ljudske istorije; sve se nastavlja pomoću tehnologije. Marks je otišao još dalje govoreći da bukvalno sve i u potpunosti zavisi od promena u tehnologiji. Ali nije mogao da objasni sve sa stanovišta materijalizma zato što su i sami alati i mašine proizvod ljudskog uma.

Kada je Marks umro, njegov prijatelj i saradnik Fridrih Engels obratio se prijateljima na sahrani. U svom govoru je pokušao da ukratko sumira ono što su za njega bile velike i besmrtno Marksove ideje. Ovaj govor sadrži donekle novu interpretaciju Karla Marksa. Engels je izjavio da “poput Darvina, koji je otkrio zakon evolucije organske prirode, Marks je otkrio zakon evolucije istorije čovečanstva. Jednostavna činjenica, do sada skrivena pod ideološkim izraslinama, jeste da ljudi moraju pre svega jesti, piti, imati zaklon i odeću, pre nego što se mogu baviti politikom, naukom, umetnošću, religijom i sličnim.“ Ovo je bilo nepoznato, rekao je Engels, pre nego što je to Marks otkrio. Ali to je očigledno; to nikada niko nije porekao. U stvari, postoji jedna stara latinska izreka iz ranog Srednjeg veka: „Prvo moraš živeti, a tek onda biti filozof“.

Pripisivanje ove interpretacije Marksu bio je divan Engelsov trik, jer od tada, kada god bi neko pokušao da se suprotstavi Marksovoj teoriji, zapitan je da li poriče da neko prvo mora jesti i piti pre nego što može da piše. Odgovor je očigledan. Prema tome, primorani ste da prihvatite osnove Marksove teorije.

Marks nastavlja. Društvo je podeljeno na klase i svaki član klase određen je zakonima istorije da razmišlja u skladu sa interesima njegove klase. Savez klasa, ne samo u sadašnjem društvenom stanju već i u prethodnim stanjima kroz koja su se klase razvijale, određuje sadržaj ideja osobe. Osoba razmišlja na određen način zato što je član određene klase. A kako svi članovi jedne klase razmišljaju u skladu sa interesima sopstvene klase, rezultat je da će na kraju interesi klasa koje su odabrane od strane istorije neizbežno trijumfovati. Marksova ideja je da ne razmišlja pojedinac, već klasa.

Klase ne stvaraju same sebe. Mi stvaramo klase podelom. Ako je podela tačna i logična, tada se podela ne može napasti. Marks je podelio ljude i pretpostavio da postoji nepomirljivi sukob interesa između nekoliko klasa. Pitanje je da li postoji takav sukob? Marks to nikada nije dokazao. Prvo je predstavio teoriju klasa u *Komunističkom manifestu* 1848. Kasnije je objavio mnoštvo drugih knjiga, ali nikada nije objasnio šta je „klasa“, samo je objasnio šta klase nisu.

U jednom od tomova *Kapitala*, objavljenih od strane Engelsa nakon Marksove smrti, postoji poglavlje „Klase“. Ovde Marks započinje govoreći šta klase nisu. Tu se rukopis završava. Engelsova zabeleška kaže da rad nikada nije završen. Mogli bi smo da žalimo ako ne znamo da Marksovo pisanje nije prekinuto njegovom smrću; prestao je da piše to poglavlje godinama ranije.

Marks daje primere klasnih sukoba, ali se svi oni odnose na statusne uslove u kastinskom društvu gde se osoba rađa u određenoj kasti - plemićkoj, buržoaskoj, robovskoj, itd. U takvim okolnostima *postoji* sukob interesa. Svako rođen u okviru određene kaste ima samo onoliko prava i privilegija koliko ih je imao njegov otac. Tada je ispravno reći da postoje klasni sukobi. Ali u društvu gde postoji jednakost zagarantovana zakonom i u kojem je svako slobodan da radi ono što želi - u takvom društvu ne postoje stroge „klase“ niti nepomirljivi „klasni“ interesi.

Sledi, dakle, da kada govorimo o „buržoaziji“, impliciramo da jedna grupa ima posebne interese koji su iznad interesa većine. Ova filozofija se nalazi i u američkoj politici da bi trebalo davati subvencije zemljoradnicima ili posebne privilegije radnicima, obezbediti pomoć „ruralcima“ da bi ih sprečili da postanu komunisti, itd. Ako žele da postanu komunisti, to je najbolje za njih. Živimo u svetu u kojem dominira ova „klasna“ filozofija. Kada govorimo o buržoaziji pretpostavljamo Marksovu teoriju klasa.

Čak i ako uzmemo u obzir druge Marksove teze teško je prihvatiti njegove argumente u vezi sa klasama. Marks priznaje u *Komunističkom manifestu* da postoje ljudi koji su veoma svesni pripadnosti klasi, kao i oni koji to nisu, te da su interesi nekih pojedinaca u suprotnosti sa interesima njihovih „klasa“. Zašto bi pojedinac razmišljao u skladu sa interesima neke klase ukoliko se interesi te klase razlikuju od njegovih ličnih interesa? Rečeno je da su radnici u SAD izuzetno nazadni u razvoju klasne svesti. Ako može postojati nedostatak klasne svesti, kako je moguće reći da postoji nešto poput klasnog interesa?

Takođe, postoje razlike u mišljenjima među mnogim različitim osobama kada govorimo o tome šta je ustvari klasni interes. Pitanje je ko je u pravu?

Marksisti kažu: „To je veoma lako znati. Ukoliko član klase razmišlja drugačije on je izdajnik klase, društveni izdajnik. Ako drugi čovek koji nije član te klase razmišlja drugačije nepotrebno je objašnjavati“. Problem je u tome što zaista postoje pojedini članovi klasa koji ne razmišljaju na način koji je predviđen njihovim „klasnim interesom“.

Još jedan problem je što Karl Marks, zagovornik proleterijata, nije bio proleter. Bio je sin dobrostojećeg advokata, oženio je ćerku pruskog konzervativca, a njegov zet je bio šef pruske policije. Takođe ni njegov saradnik Frederih Engels nije bio proleter; on je bio sin proizvođača i sam je bio proizvođač. Ovako je izgledao njihov odgovor ovoj kritici:

“Konačno, u vremenima kada se bliži presudni čas klasne borbe, u vladajućoj klasi, zapravo širom starog društva, na delu je proces propadanja sa toliko nasilnim i očitim karakterom, da se manji delovi vladajuće klase izdvajaju i priključuju revolucionarnoj klasi, klasi koja drži budućnost u svojim rukama.”⁶

Ali Marks i Engels nisu bili u pozadini pokreta - bili su u samom pročelju. I oni i drugi predvodnici pokreta bili su buržoazija.

U vreme razvoja fabijanskog pokreta u Engleskoj⁷, socijalisti sa kontinenta su posetili tu zemlju da bi upoznali svoje eminentne prijatelje. Simpatizeri su bili veoma iznenađeni shvativši da su fabijanci veoma eminentan društveni sloj. Na večerama su se pojavljivali noseći bele mašne i frakove, a njihove supruge su nosile nakit i sva obeležja Viktorijanskog društva. U najmanju ruku je sumnjivo da je socijalizam rezultat proleterskog uma.

Kako čovek poput Marksa nije mogao da shvati da „interesi“ ne stvaraju ideje, već da prvenstveno ideje uče ljude koji su njihovi „interesi“? Kako nije uspeo da uvidi ovo?

Verujem zbog toga što je njegova dominantna ideja bila da ekonomija nije ništa više do hrane, odeće i skloništa. Njegova ideja je bila da gladne mase imaju jedino nameru da se domognu hrane. U potpunosti je bio uveren da je neizbežni trend kapitalizma da dovede do osiromašenja masa i koncentracije bogatstva u rukama male grupe. Bio je ubeđen da ništa nije moglo da spreči ovaj trend i da će on konačno dovesti do socijalizma.

Svi znamo da ovo nije tačno. Ali, ljudi odgovaraju, nije tačno zato što se desilo nešto što Karl Marks nije mogao da predvidi. Nije predvideo pokret sindikata ni socijalno zakonodavstvo. Jedan kratak Marksov rad razmatra radničke sindikate i navodi da je njihov pokušaj da poprave radničke uslove beznađežan jer istorijski trend ide u drugom pravcu. Realne plate neizbežno padaju sve niže i niže. Sindikati bi trebalo da prestanu da ulažu napore da se povećaju plate i

⁶ Ibid. str. 331

⁷ Fabian Society je britanska organizacija osnovana 1884. godine sa idejom razvoja demokratskog socijalizma reformama, a ne revolucijom. Fabijansko društvo imalo je veliki uticaj na stvaranje Radničke partije UK i britansku politiku. Društvo je 1895. osnovalo Londonsku školu ekonomije i političkih nauka, danas jednu od najeminentnijih obrazovnih i intelektualnih institucija u svetu. Ime je dobilo po rimskom generalu Fabiju, poznatom po strategiji taktičkog ratovanja protiv nadmoćnije Kartagine i Hanibala, putem sporog iscrpljivanja neprijatelja i mudrosti u operacijama, umesto nasilnim napadima uz žrtve. Naziv društva krije simboliku njegovog delovanja. (Prim. prev.)

zamene ih „konzervativnim ciljem“ - da se zauvek ukine sistem plata. Marks je bio protiv socijalnog zakonodavstva, socijalne sigurnosti, itd., bar posle 1850-ih, kada je učvrstio svoje uverenje da će materijalne proizvodne snage dovesti do promena. Ako se materijalne proizvodne snage promene, cela struktura će se obavezno promeniti zato što se materijalne proizvodne snage ne mogu više razvijati u starom odnosu.

Po savetu samoga Marksa, a nakon njegove smrti i Fridriha Engelsa, nemački Rajhstag je glasao *protiv* socijalnog zdravstvenog osiguranja, socijalnog osiguranja i radničkog zakonodavstva, nazivajući ih prevarama putem kojih će se radnička klasa još više eksploatisati nego ranije.

“Nijedna socijalna formacija nikada ne nestaje sve dok se sve proizvodne snage ne razviju koliko im dati prostor dozvoljava, kao što se ni novi, viši odnosi proizvodnje ne pojavljuju pre nego što sazru materijalni uslovi njihovog opstanka u materici starog društva.”⁸

Prema tome, Marksova teza je bila - da bi se ubrzao dolazak socijalizma, kapitalizam mora sazreti. Ovo se može uporediti sa „zrelim kapitalizmom“ Nju-Dila.⁹ Sve ove metode „unapređenja“ kapitalizma poput socijalne bezbednosti, radničkog zakonodavstva, itd., samo su bedne buržoaske politike. One su štetne za interese radnika zato što samo odlažu zrelost kapitalizma.

Ako je tačno da je dolazak socijalizma - blagoslova za radnike - nezavisan od volje čoveka, ako zavisi isključivo od zrelosti kapitalizma i razvoja proizvodnih snaga u okviru kapitalizma, koja je svrha Socijalističke partije? Nije li apsurdno prema ovoj teoriji da čovek koji se uopšte ne pita o budućnosti pokušava da ostvari cilj? Ponuđeni odgovor na ovo pitanje bio je da, kao što je i na porođaju neophodna pomoć babice, tako je potrebna i Socijalistička partija da donese socijalizam na svet. Ponekad se babica umeša i situacija se promeni, ali ona služi svojoj svrsi.

Prema ovome vidimo da Marksov pokušaj da pokaže da su ideje proizvod nečeg materijalnog nije u potpunosti ubedljiv. On je samo pokazao da su ideje proizvod sila koje su, same po sebi, već proizvod drugih ideja. Sve njegove teorije nas uče da su među idejama neke važnije od ostalih. Po njemu, ideja koja rezultira konstrukcijom nove mašine važnija je, na primer, od ideje iz koje nastaje pesma ili filozofski sistem. Marks je napao vrednost svih ovih mentalnih aktivnosti. Koja je korist od poezije ili vrednost religije, ako su one samo posledica činjenice da imamo određena sredstva proizvodnje? Ovo čak ne bih ni nazvao teorijom Marksovog „materijalizma“.

Četrdesetih i pedesetih godina 19. veka, priznati sociolozi i ekonomisti porazili su svojim kritikama učenja socijalističkih autora. Ali njihove kritike nisu ni dotakle najvažnije probleme. Nisu imali razlog za to zato što su napustili ubeđenja svojih socijalističkih savremenika.

⁸ Ibid. strana 11.

⁹ *New Deal* je set državnih intervencija u privredi za vreme Ruzvelta kao predsednika SAD, usmeren na rešavanje problema osiguranja u slučaju nezaposlenosti, federalnog osiguranja depozita, socijalnog osiguranja, federalnih subvencija poljoprivrede i na niz drugih vladinih mera u sferi društvenih i ekonomskih pitanja. (Prim.prev.)

Karl Marks je shvatio da nije mogao da odgovori na ove kritike i njegove socijalističke doktrine menjaju pravac. Pre svega, razvio je teoriju da je svako primoran zakonima prirode da razmišlja na takav način na koji ga primoravaju klasni interesi. Verovao je da nam teorija, bez obzira čime se bavi - religijom, filozofijom ili pravom - ne može prikazati istinu sve dok postoje klase. Klasna ideologija je po njegovom mišljenju očigledno pogrešna zbog njene definicije i pristrasnosti u smislu služenja interesima autora. Čak i danas marksisti veruju da su dokazali svoje teze jednostavnom tvrdnjom da ne postoji nešto poput nepristrasne težnje za istinom, tj. da čovek teži istini isključivo iz praktičnih razloga.

Istini za volju, ako prihvatimo tezu da su sve mentalne aktivnosti motivisane željom za praktičnim rezultatima, moramo priznati da ako čovek želi rezultate težiće teoriji koja je ispravna.

Pragmatisti kažu da je „istina“ nešto što funkcioniše kada se primeni. Ludvig Bolcman (1844-1906), pozitivistički filozof, rekao je da dokaz da su naše fizičke teorije tačne počiva na činjenici da mašine konstruisane prema ovim teorijama rade prema očekivanjima. Zato što su ljudi želeli da ubiju jedni druge vatrenim oružjem razvili su balističku teoriju. Prema Marksu, balistička teorija se nije razvila zato što su ljudi želeli da se međusobno ubijaju, ali je teorija tačna jer su želeli da ubijaju. Marks je razvio svoju teoriju jer je želeo da kaže da proleterci ne treba da brinu o buržoaskom viđenju stvari; ono što su buržoaski ekonomisti govorili o socijalizmu ne tiče se radnika.

Drugo stanovište koje je razvio bila je teorija neizbežnosti dolazećeg socijalizma usled progresivnog siromašenja radnika zbog kapitalista. Marks je rekao da, s obzirom na to da je socijalizam kasniji stadijum, mora biti na višem nivou. Zato je bespredmetno razvijati planove za buduću socijalističku državu. Kritičari su uništili ove ideje govoreći da one ne mogu da funkcionišu. Ali Marks je rekao da mi to ne moramo učiniti: proizvodne snage će napraviti planove kad sve sazri.

Marksov uspeh je bio ogroman. Danas mnogi ljudi koji smatraju da je socijalizam neizbežan smatraju sebe mladim marksistima i mladim komunistima. Postojao je otpor njegovom istorijskom materijalizmu, ali bilo je vrlo malo protivljenja teoriji o neizbežnosti socijalizma.

Glavni nedostatak današnjeg mentaliteta je baš činjenica da su ljudi slabi u kritikovanju fundamentalnih teza Marksizma. Knjiga koju je napisao Aleksandar Miler o *Hrišćanskom značaju Karla Marksa* (New York: Macmillan, 1947.), preporučuje upotrebu hrišćanske religije sa ciljem prihvatanja ne samo marksizma već i Marksovog materijalizma.

Marks je bio dosledan u odbijanju pokušaja donošenja radnog zakonodavstva. Njegova teorija je bila da svet mora da prati određen sled događaja: feudalizam, kapitalizam i socijalizam. Kako nije bila u skladu sa njegovom teorijom, odbio je teoriju da jedan nivo može biti preskočen. Ipak, kada je Marks umro, Engels je među njegovim stvarima pronašao zapis na parčetu papira kojim je Marks sugerisao da bi ovako nešto bilo moguće. Očigledno je Marks nažvrljao ovu poruku jedne noći - a ujutro, kada je bolje razmislio, shvatio je da ako bi se sa tim složio, to bi uništilo

njegovu osnovnu teoriju. Engels je svojeručno prepisao ovu poruku i poslao je ženi u Rusiji koja je postala slavna jer je ubila policijskog komesara i bila oslobođena - ovakve stvari su se tada dešavale u Rusiji. Ona ju je objavila 1880-ih. Boljševici su mislili da je ovo bila sjajna ideja - znali su da je Rusija bila nazadna i iskoristili su ovo kao osnovu za verovanje da neće morati da prolaze kroz kapitalizam pre nego što postignu socijalizam, već da će moći da preskoče taj nivo.

Važnost Marksa je u tome što je utemeljio doktrine drugih humanista kao ideologije - pogrešne teorije koje baš tom svojom netačnošću bivaju korisne klasi iz koje potiču. Kao ekonomista, Marks je u potpunosti bio pod uticajem britanskih klasičnih ekonomista. Oni su razvili važan sistem političke ekonomije, ali nisu uspeli da reše jedan fundamentalan problem - paradoks vrednosti. Njihova teorija deluje očigledno - ljudi vrednuju spoljne stvari i usluge zavisno od njihove korisnosti - što je korisnija usluga, veća joj je vrednost. Ali nisu mogli da objasne zašto se jedna jedinica zlata, koje je manje korisno od gvožđa, razmenjuje za više jedinica gvožđa.

Rešenje ovog paradoksa je potpuno nezavisno otkriveno 1870. godine od strane tri osobe - Vilijama Stenlija Dževonsa (1835-1882) iz Engleske, Karla Mengera (1840-1921) iz Austro-Ugarske i Leona Valrasa (1834-1910) iz Švajcarske. Ova tri čoveka su shvatila da se samo određena ograničena količina nečega razmenjuje u bilo kojoj određenoj razmeni. Ljudi ne razmenjuju celu dostupnu zalihu, na primer gvožđa ili zlata. Ako čovek da nekoliko jedinica gvožđa za jednu jedinicu zlata, on se ne ponaša kao da razmenjuje kompletnu zalihu gvožđa za kompletnu zalihu zlata. Što je veća dostupna količina, manja je vrednost po jedinici, manje je zadovoljstvo po jedinici. Ovo je bila teorija marginalne vrednosti.

Teorija klasičnih ekonomista bila je odgovorna za činjenicu da vrednosti nisu bile ispraćene do krajnjeg korisnika. Ovo objašnjava zašto se toliko pažnje poklanjalo teoriji „kupi jeftino, prodaj skupo“ i dovelo je do nerazumevanja duha „ekonomskog čoveka“. Ova teorija se bavila isključivo poslovnim ljudima, ne kupcima. To bi zahtevalo polaženje od korisnosti koja nije bila razumljiva običnom čoveku. Bitna činjenica je da su dvojica velikih socijalista 19. veka, radikalni revolucionarni socijalista Marks i manje radikalni socijalista, filozof i ekonomista, Džon Stjuart Mil (1806-1873), bili toliko uvereni u klasičnu teoriju vrednosti da u nju nikada nisu sumnjali. Ta teorija vrednosti bila je već kritikovana od strane drugih, među kojima je bio i Ferdinand Lasal (1725-1864), u svoje vreme uticajniji od Marksa. Ali ova klasična teorija, usavršena od strane Rikarda¹⁰, bila je prihvaćena od strane Marksa. I Mil u svojim *Principima političke ekonomije*, objavljenim 1848. godine, kaže da je teorija vrednosti rešena za sva vremena - dolazeće generacije neće moći da je unaprede.

Marks je sistem klasične ekonomije nazvao buržoaskom ideologijom. Ipak, ono što je razvio kao ekonomsku teoriju nije bilo ništa drugo do malo drugačije uobličeni klasični sistem opisan malo drugačijim rečima. Marksov doprinos ekonomiji je od vrlo male važnosti. Kao ekonomista on je

¹⁰ David Ricardo (1772-1823), britanski ekonomista, pored Adama Smita jedan od utemeljivača klasične ekonomije. U glavnom delu „Principi političke ekonomije i oporezivanja“ ide korak dalje od Adama Smita, koji je razvio teoriju stvaranja bogatstva naroda, te razvija pitanje raspodele bogatstva kroz teoriju komparativnih prednosti i radnu teoriju vrednosti, u kojima pokazuje korist od slobodne trgovine za sve zemlje. Začetnik je i teorije renti, plata i profita. (Prim.prev.)

manje-više ponovio ono što je čuo od drugih - nekad ih nazivajući idiotima, ulizicama, itd.- ali se nije mnogo udaljavao od njihovih učenja.

Marks objašnjava istoriju kao rezultat ekonomskih klasnih interesa. Svaka situacija sadrži grupe koje kratkoročno profitiraju ili trpe i na ove interese ukazuje Marks. Na primer, ako bi se pojavila kuga ili neka epidemija profitirali bi proizvođači lekova i lekari. Dugoročni interesi nisu toliko očigledni i mogu se odrediti samo pomoću ideja.

Peto predavanje

KAPITALIZAM I NAPREDAK ČOVEČANSTVA

Večeras bih započeo sa vezom između ekonomije i praktičnog ljudskog života i sa posledicama razvoja teorije ekonomije.

Kipling je rekao: "Istok je istočno, a Zapad zapadno i nikada se to dvoje sresti neće." Razlike između istoka i zapada sigurno su postojale hiljadama godina. Istok nikada nije razvio ideju naučnog istraživanja - potrage za znanjem i istinom zarad njih samih - što su Grci dali civilizaciji. Drugo postignuće Grka koje je istoku uvek bilo strano jeste ideja političke slobode vlade - političke odgovornosti pojedinačnog građana. Ove ideje, široko prihvaćene na zapadu, nikada nisu našle uporište na istoku. Čak i danas samo mala grupa intelektualaca sa istoka prati ove ideje. Ipak je svet manje-više bio jedan svet, sve do pre 250 godina.

Društveni odnosi i uslovi života su uglavnom bili isti širom planete do pre dva i po veka. Prosečni životni standard je varirao vrlo malo između istoka i zapada. Moderne metode proizvodnje i standardi potrošnje, tehnološko znanje i jednakost pred zakonom bili su nepoznati. Danas bi uslove koji su tada preovladavali smatrali veoma nezadovoljavajućim. Osim političkog značaja izraz „jedan svet“ Vendela Vilkiya bio je tada primenljiviji nego danas.¹¹

Opšte poboljšanje političke stabilnosti koje je dostiglo određeni stepen pre oko 250 godina doprinelo je rastu populacije. Ova dodatna populacija bila je previše za društveni sistem tog vremena. Države u kojima su politički uslovi bili najpovoljniji postale su preplavljene pljačkašima, lopovima i ubicama - ljudima za koje nije bilo mesta u postojećoj ekonomskoj situaciji.

¹¹ Lewis Wendell Willkie (1892-1944), američki advokat i korporativni direktor, kandidat republikanaca za predsednika SAD 1940, izgubio od Frenklina Ruzvelta. Bio je liberal i internacionalista u političkim shvatanjima. (Prim.prev.)

Tada se nešto desilo u Evropi - prvo u zapadnoj Evropi, Velikoj Britaniji i u Holandiji; nešto što se proširilo i na ostatak zapadnog sveta. Upravo je ovaj pokret doveo do značajnih razlika između istoka i zapada. Ovaj pokret istoričari nazivaju Industrijska revolucija. Nastale su radikalne promene, a donele su ih radikalne intelektualne promene koje su im prethodile. Zapravo, promene su usledile zbog intelektualnog pokreta koji je stvorio ekonomiju kao nezavisnu granu ljudskog znanja. Ove radikalne promene su višestruko uvećale populaciju i promenile lice sveta.

Neke od ovih ideja razvijale su se tokom ranijih generacija. Na primer, poznat je Grešamov zakon, „zakon“ Sera Tomasa Grešama (1519?-1579), koji ukazuje da legalno precenjen (loš) novac na kraju potiskuje iz optičaja legalno potcenjen (dobar) novac. Ova zakonitost u oblasti novca primećena je ranije od strane grčkog komediografa Aristofana (448?-380? p.n.e.), u *Žabama* i od strane francuskog biskupa Nikolasa Oresme (1320?-1382). Međutim, nije bilo shvatanja da postoje takođe i slične zakonitosti u vezi sa nadovezivanjem i redosledom fenomena na tržištu. Prepoznavanje zakonitosti na širem polju tržišnih aktivnosti bilo je postignuće ljudskog uma, mentalno dostignuće. Kao rezultat ovog novog znanja o zakonitosti na tržištu ljudi su počeli da sagledavaju proizvodne aktivnosti na drugačiji način.

Pitanje koje se postavilo bilo je zašto na primer drevni Grci, čije je znanje o nauci bilo toliko napredno, nisu praktično iskoristili svoja otkrića. Rečeno je da su imali naučno znanje kako da sagrade železnicu ali nisu to učinili. Zašto nisu? Njihov napredak bio je hendikepiran određenim idejama. Jedna ideja koja ih je vukla nazad, ideja koja i danas još uvek preovlađuje, bila je ona o „tehnološkoj nezaposlenosti“. To je ideja da unapređeni metodi proizvodnje dovode do nezaposlenosti. Zbog toga se odstupanje od tradicionalnih metoda proizvodnje smatralo zločinom bez obzira koliko su stari metodi bili nezadovoljavajući. Ideja koje se nisu dosetili jeste da bi umanjnjem rada potrebnog za proizvodnju određene količine dobara ili predmeta omogućili oslobađanje materijala i rada potrebnog za proizvodnju drugih predmeta.

Druga ideja koja je hendikepirala razvoj Grka bila je da su na poslovne dogovore gledali jednostrano: prodavac profitira, kupac gubi. Ovaj stav je posebno važan zbog svog uticaja na međunarodnu trgovinu. Ovo staro sujeverje da će spoljna trgovina stvoriti nezaposlenost i danas preovlađuje. Mnogi ljudi još uvek veruju da prednost koja nastaje iz spoljne trgovine potiče od izvoza, a ne uvoza. Kad bi ovo zaista bilo tako značilo bi da prednost koja nastaje kupovinom vekne hleba potiče od „izvoza“ novca, od potrošnje novca za kupovinu hleba, a ne od dobijanja samog hleba.

Zbog toga što se verovalo da je zločin odstupiti od tradicionalnih metoda proizvodnje i trgovine - a bilo koje promene su uvek inovacije - skloni smo da ignorišemo dalji razvoj, novu, do sada nepoznatu ideju. Slepimo za velike promene koje su se odigrale ne samo u proizvodnji, već i u potrošnji. Mi vidimo masovnu proizvodnju, ali ne uočavamo da je masovna proizvodnja nastala zarad zadovoljstva potreba masa. Esnaf i zanatlije Srednjeg veka proizvodili su zarad bogatstva. Pre Industrijske revolucije i u njenim ranim danima bila je veoma razvijena trgovina polovnom odećom. Odeća napravljena po narudžbi bogatih kupovana je kao polovna od strane siromašnih.

Trgovina polovnom odećom, tada veoma bitan deo ekonomije, nestala je usled razvoja modernih metoda proizvodnje.

Industrijska revolucija počela je proizvodnjom za potrebe siromašnih, za potrebe masa. Masovna proizvodnja je započela pravljenjem najjeftinijih i najbednijih stvari. Jedna od prvih grana koje su se razvile u Industrijskoj revoluciji bila je proizvodnja pamuka. Pamuk je bio materijal siromašnog čoveka - nijedan član srednjeg ili višeg staleža nije želeo pamuk. Kvalitet masovne proizvodnje popravio se tek kada su se životni uslovi masa popravili do te mere da su i oni imali predrasude prema jeftinim proizvodima. Ne tako davno, nijedna dama ili gospodin u Nemačkoj ne bi kupili fabrički proizvedene cipele ili gotovu košulju. Do pre 100-120 godina, jedva da bi nako kupio fabrički proizvedenu majicu u Nemačkoj. Sve ove industrije razvile su se tokom poslednjih 100-150 godina.

Kao posledica Industrijske revolucije na zapadu razvila se ogromna struja, struja koja danas deli zapad od istoka. Istok i dalje naginje ka ideji koja je nekada otežavala razvoj kapitala na zapadu, a to je ideja da je bogatstvo jednog čoveka uzrok siromaštva drugih.

Pojavio se koncept „nerazvijenih nacija“ i ideja da je neophodno dati im tehnološki savet, tj. „know-how“ veštinu. Ovo je zaista smešno! Postoji mnogo Indijanaca, Kineza i studenata iz drugih zemalja na našim univerzitetima koji su veoma sposobne osobe i koji stiču veštine. A čak da to i ne čine, mnogi Amerikanci bili bi voljni da odu u te zemlje da rade i daju savete. Ono što im je zaista neophodno jeste kapital. Ono što nedostaje jeste kapitalizam.

Kakva je korist od ekonomije i ekonomskih teorijskih diskusija? Sva postignuća fizičkih i hemijskih nauka ostala bi „mrtvo slovo na papiru“ i bez ikakvog značaja za stvarni život da ideje koje su širili ekonomisti 18. veka o podeli rada, slobodi razmene, itd., nisu popločale put praktičnoj primeni ovih naučnih otkrića. Ipak, još uvek neki ljudi popreko gledaju na inovacije. Na primer, nemački profesor, koji je smatran eminentnim ekonomskim istoričarem i koji je bio počasni član mnogih društava, govori u jednoj od svojih poslednjih knjiga da je ozbiljan korak unazad to što naše socijalne institucije dozvoljavaju svakome da ima priliku da nešto izumi i taj izum praktično upotrebi. Verovao je da je najbolje izume staviti u muzeje i da tamo treba da ostanu, osim ako to nisu vojni izumi. (Ovo je bila osnova *Führerprinzip* - vodećeg principa, ideje da sveznajući Firer dobija svoja naređenja direktno od Boga, koji je Firer univerzuma.) Naučni napredak može biti otežan u izvesnoj meri, ali ga je u najvećoj meri nemoguće zaustaviti u potpunosti.

Neki smatraju da je naučni napredak „materijalan“. Stremljenje ka napretku u materijalnim ili spoljnim uslovima života - boljoj hrani, odeći, domu, itd. - nazivali su „materijalizmom“. Kažu da su ljudima sa takvim ciljevima jedino bitne „loše“ potrepsštine svakodnevnog života. Sa druge strane, *sebe* smatraju etičkim i misle da predstavljaju idealizam time što se potcenjivački odnose prema materijalnim inovacijama. Ali, hajde da vidimo.

Jedna od posledica Industrijske revolucije bila je činjenica da je sada svet nastanjen sa mnogo više ljudi nego što je ranije bilo moguće izdžavati. Takođe, svaki pojedinac u kapitalističkim

državama ima mnogo viši životni standard nego ranije. Ovo znači da je prosečni životni vek mnogo duži. Porast populacije nije postignut povećanjem stope rađanja, već opadanjem stope smrtnosti, posebno beba. Engleska Kraljica Ana, poslednja vladajuća članica dinastije Stjuart, imala je sedamnaestoro dece, ali ni jedno jedino nije doživelo odraslo doba. Ta okolnost bila je od velike važnosti za Englesku; stvorila je istorijski i religijski problem protestanskoj lozi. Sledeći dokaz razmera smrtnosti novorođenčadi jeste činjenica da je većina dražesne dece Habsburške dinastije koju je naslikao Velaskez umrla u detinjstvu. Poboljšanje životnog standarda koje je donela Industrijska revolucija možete nazvati „materijalizmom“, ali sa stanovišta roditelja, produženje životnog veka njihove dece ne deluje samo kao materijalistička činjenica.

Engels je rekao da ljudi moraju prvo da jedu pre nego što počnu da razvijaju filozofske ideje. Sa ovim se mogu složiti. Evropljani sada tvrde da se bore protiv „Koka-kola civilizacije“, ali bilo bi pogrešno smatrati da kapitalizam nije razvio ništa osim Koka-kole. Kapitalizam je takođe doveo i do filozofskog i teološkog napretka. U svetlu velikih naučnih pronalazaka 19. i 20. veka tvrditi da je kapitalistička ekonomija „Koka-kola civilizacija“ zvučalo bi kao nešto veoma neobjektivno.

Nekoliko prava i sloboda razvilo se sa Industrijskom revolucijom - politike ekonomskih sloboda u domaćoj i spoljnoj trgovini, stabilan novac i odsustvo mešanja vlade. Ovo su politike, ne naučne istine; to su politike zasnovane na vrednosnim procenama nastalim usled razvoja znanja. Moramo shvatiti vezu između znanja i vrednosti.

Lakše je razumeti razliku između oblasti medicine ili hemije. Naučnici mogu da ustanove činjenicu, na primer, da je lek A otrov, ali oni ne daju vrednosnu procenu leka. Patologija i hemija ne govore o načinu kako hemikalija treba da se koristi. Njihov zadatak je postignut kada utvrde da li ona produžava ili ne produžava ljudski život. Odluka da li treba ili ne i na koji način koristiti otrov mora doći će sa drugog mesta, ne od strane hemičara ili patologa; ta odluka mora prosteći iz procene vrednosti. Ako doktor ne može da spasi život i majke i deteta javlja se dilema - čiji život treba spasavati? Odgovor ne dolazi iz medicine, mora doći iz procene vrednosti.

U oblasti društvenih odnosa i ljudskog ponašanja nauka nam pruža egzistencijalne propozicije, tvrdnje o posledicama određenih uzroka. Postoji fundamentalna razlika između takvih činjeničnih tvrdnji i procene vrednosti koja nam govori koja je alternativa poželjnija. Procena vrednosti nam govori šta bi *bilo ispravno* sa stanovišta onih koji dele iste vrednosti.

Možda se čini da je značaj ekonomije u svakodnevnom životu mali, ali to nije tačno. Zapravo je ekonomska teorija veoma važna. Da bi preduzeli potrebne korake u nameri da postignemo određeni cilj prvo moramo biti upoznati sa stvarnim stanjem stvari - egzistencijalnom situacijom. Ali da bi doneli odluke, da bi delovali, da bi doneli procene vrednosti, neophodno nam je ekonomsko znanje i razumevanje ekonomije. Da bi procenili važnost ekonomskog znanja razmotrimo slučaj Irana. Kada je konfiskovao imovinu anglo-iranske naftne kompanije i

nacionalizovao naftnu industriju, Iran je želeo da poboljša situaciju svojih stanovnika.¹² Pitanje je da li će politika koju sprovodi imati taj efekat.

Klasični ekonomisti uveli su termin „ispravno shvaćeni interesi“. Međutim, postoje razne vremenske vrednosti različitih vremenskih perioda. Da bi se odredili „ispravno shvaćeni interesi“, moramo razmotriti sve mogućnosti jer je kratkoročan rezultat često različit od dugoročnog. Jedan od najpoznatijih napada na ekonomiju glasi da ekonomisti uzimaju u razmatranje samo dugoročne rezultate, a ne i kratkoročne. Ali ovo nije istinito. Ekonomisti jednostavno ukazuju da postoji razlika između ta dva rezultata.

Neko bi mogao biti skloniji dugoročnim nego kratkoročnim interesima, ali to ne znači da će samo njih uzimati u obzir. Vlade koje traže lek za ekonomske bolesti koristeći različite intervencije možda neće uništiti kapitalističke države u kratkom roku. Neki otrovi deluju brzo, neki sporije. Poput sporog otrova, intervencije vlada mogu dugoročno sa sobom doneti posledice koje su katastrofalne čak i sa stanovišta upravo onih osoba koje su želele da posegnu za ovim merama.¹³

Džon Majnard Kejnz (1883-1946) je rekao: „Dugoročno, svi smo mrtvi.“ Ovo je jedino mesto mog slaganja sa njim. Iako je ova ideja tačna, ona ne znači ništa više nego opaska Madam Pompadur, ljubavnice Kralja Luja XV, čija je uloga bila da uteši kralja kad su njegove armije bile u opasnosti rečima „Nema razloga za brigu.“ Srećom po nju, Madame Pompadur je umrla rano. Ali njena naslednica na mestu ljubavnice Luja XV, Madam Beri, nije bila te sreće – kratkoročno gledano je preživela, ali dugoročno gledano doživela je pogubljenje.

Kejnzove ideje su nezadovoljavajuće čak i sa njegovog gledišta. Njegove teorije o ekspanziji kredita dovode do veštačkog uspona koji se na posletku mora pretvoriti u depresiju i krizu. Neželjene posledice mogu se pojaviti nekoliko puta tokom nečijeg životnog veka, ne samo posle njegove smrti. Čovek koji je danas živ možda je video depresije 1907, 1921, 1929, 1937. i možda će doživeti još koju.

Ekonomija samo ukazuje da postoje i kratkoročne i dugoročne posledice. Obe se moraju uzeti u obzir. Odluke se moraju doneti u svetlu svog dostupnog znanja. Na primer, ekonomija ne tvrdi da je slobodna trgovina bolja od protekcionizma. Ekonomija samo ukazuje na razlike u posledicama obe varijante. Ekonomija ukazuje da protekcionizam nije način da se poboljša opšti životni standard. To se ne odnosi na slučajeve u kojima se protekcionistička mera propagira iz drugih razloga. Na primer, kada su SAD uvidele pretnju svojim linijama snabdevanja pred sam početak II Svetskog rata, mogle su uvesti obavezu uvoza prirodne gume i subvencionisati proizvođače

¹² Iranski parlament predvođen premijerom Muhamedom Mosadekom usvojio je 30. aprila 1951. godine zakon, kojim se retroaktivno od 20. marta 1951. godine ekspropriše vlasništvo anglo-iranske naftne kompanije i nacionalizuje naftna industrija “na opšte zadovoljstvo i napredak iranske nacije i zarad učvršćivanja mira u svetu”.

¹³ Ista misao nalazi se u kapitalnom delu „Put u ropstvo“ Mizesovog prvog i najznačajnijeg sledbenika, nobelovca Fridriha fon Hajeka (1899-1992): „Može li se zamisliti veća tragedija od toga da pri pokušaju svesnog oblikovanja naše budućnosti u skladu sa uzvišenim idealima, zapravo nesvesno proizvedemo potpunu suprotnost onome čemu smo težili?“ (F. Hajek, „Put u ropstvo“, Sl. Glasnik, 2012, str.12) (Prim.prev.)

sintetičke gume. Tada bi se to gledalo kao trošak za „odbranu“, a ne ekonomski opravdan izbor, pa bi bio i ocenjen sa odbrambene tačke gledišta.

Ono što ekonomista obezbeđuje nisu procene vrednosti, što ne pruža nijedna nauka, nego informacije koje su nekom potrebne da proceni vrednosti i donese odluke. Procena vrednosti i odluka leže na pojedincu, narodu i biračima.

Ideja o neutralnosti nauke bila je kritikovana pogotovu od strane onih koji bi da podignu određene procene vrednosti na viši nivo, do nivoa pravila koja moraju da prihvate svi. U Nemačkoj, pogotovo nakon rata 1870. godine, nemački profesori koji su predavali ekonomske aspekte političkih nauka smatrali su da je postojanje tolerancije, razumevanja, mira i dobre volje među nacijama - situacija vredna žaljenja.

Ideja o neutralnosti nauke (nem. Wertfreiheit - sloboda od vrednosti) najkarakterističnija je osobina razvoja nauke. Iako je ekonomska nauka neutralna, ne znači da se ne bavi praktičnim problemima, već da ne objašnjava značenje ljudskog delovanja. *Ali upravo je njena neutralnost ono što omogućava ljudima različitih vrednovanja da žive zajedno u miru.* Pored razvoja moderne nauke ovo je jedna od najvažnijih ideja koje je iznedrila Industrijska revolucija. To je bila ideja apsolutno strana najeminentnijim umovima 16. veka. Veoma mali broj pojedinaca u tom periodu bio je sposoban da shvati da ljudi različitih religija, vrednosti i ideja mogu da žive zajedno u istom gradu, istoj zemlji, ili na istom svetu.

Mirna razmena ideja i mirna koegzistencija ljudi različitih shvatanja bila je u trijumfalnom napretku početkom 19. veka. Tada je postojao razvoj usmeren ka slobodi i miru, posebno ka intelektualnoj slobodi za ideje, ka ukidanju surovosti vlade u oblasti kažnjavanja i mučenja u istražnom postupku; postojao je razvoj usmeren ka poboljšanju životnog standarda. Ljudi su počeli da veruju da je takav razvoj, usmeren ka slobodi i miru, postao neizbežan. U 19. veku bili su potpuno uvereni da ništa ne može da zaustavi taj put ka većim slobodama. Privredna komora Mančestera u Velikoj Britaniji je 1820-ih čak izjavila da je doba ratovanja zauvek završeno. To je bila ekonomska teorija bez krvoprolića. Rat postaje bespotreban ukoliko postoji slobodna trgovina i predstavnička vlada. Ali ti isti ljudi nisu uspeali da uvide da je reakcija već započela. Drugi pokret se razvijao u suprotnom smeru.

Među protivnicima ideje o slobodi bio je Ogist Kont. Upravo je njegova reakcija protiv slobode podelila današnji svet na dva tabora. Paradoksalno, oni koji podržavaju grupe koje su za zatočeništvo, progon zbog različitosti, itd., nazivaju se „progresivcima“.

„Etički ekonomisti“ koji su se protivili „matrijalizmu“ britanske ekonomske teorije bez krvoprolića postali su predhodnici onog što je kasnije nazvano nacizam. Imitirajući marksiste, nacisti nisu tolerisali bilo kakvu opoziciju. Dobar Nemač mogao je da ima jedino nemačke ideje. Svi su morali biti primorani od strane zakona prirode da razmišljaju u skladu sa „prirodnim“ interesima svoje rase ili nacije. Nacisti su imali poteškoće da objasne ljude poput Betovena, Getea, Kanta, itd., koji su svi bili Nemci, ali sa nenemačkim idejama. Sada, imajući u vidu

kasnije događaje, možemo postaviti pitanje da li su ove nacističke ideje nametnute nemačkom narodu tobož zarad njihovog dobra bile i zaista toliko korisne za njih na duge staze.

Neki moderni komunisti navode da su predviđali uspeh nacizma. Ali nisu! Naprotiv, nijedan od njih to nije predvideo. Nacistička partija se prvi put pojavila u Nemačkoj krajem 1920-ih i početkom 1930-ih. Neutralni posmatrači su govorili: "Istina je, oni dobijaju neke glasove, ali nemoguće je da Nemačka postane nacistička. Pogledajte statistike. Većina Nemaca su radnici i marksisti. Oni nikad neće dati glas nacistima." Ovo pokazuje da niko ne može da predvidi istoriju. Neko može davati prognoze, ali da li će ova predviđanja biti tačna pod znakom je pitanja.

Grupa sa posebnim interesima će najverovatnije biti u manjini. Stočari, uzgajivači krava, pamuka, pšenice, itd., svi predstavljaju manjine sa posebnim interesima. Ali ako vlada interveniše mogu se formirati savezi među tim grupama iako njihovi interesi nisu identični, ili su čak suprotni. Ista situacija je i u odnosu na radnu snagu – radnike u tekstilnoj industriji, železnici, rudare, itd. U političkom životu se ne suočavamo sa pritiskom grupa formiranih prema zajedničkim prirodnim interesima, već pritiskom grupa sačinjenih savezom nekoliko manjina nastalih vladinim delovanjem.

Privilegije su od koristi jedino kada su odobrene manjini. Pod određenim uslovima manjine mogu obezbediti određene privilegije u toku nekog perioda, ali vremenom će prednosti nestajati, posebno za farmere kada ljudi počnu da uočavaju različite posledice. Nije teško ubediti različite manjinske grupe da više gube na jednoj strani nego što dobijaju na drugoj, stoga takva savezništva mogu biti samo privremena. U predstavničkoj vladi manjina nikada ne bi bila u mogućnosti da za sebe obezbedi privilegije osim u savezu sa drugim grupama. Tek kada ljudi budu imali istinsko znanje poželjeće koristiti.

Nemačka je pre nacista nazivana nacijom pesnika i mislilaca. Nacisti su razvili teoriju sveobuhvatne zaštite, zaštite za svaku vrstu nacionalne organizacije i svu nacionalnu proizvodnju. Nisu shvatali da ako svi imaju isti stepen protekcionizma, kao potrošači dobijaju onoliko koliko gube na drugoj strani kao proizvođači. Ako se ovo dogodilo u Nemačkoj, u zemlji pesnika i mislilaca, šta se može očekivati u drugim zemljama? Posledice su dovele do želje za drugim sistemom, tako da su ljudi glasali za vladu koja će ih štititi od sopstvenog neznanja.

Na duge staze, svakom državom se mora vladati u saglasnosti sa idejama većine. Ako je vlada države protiv ideja ljudi tada će, pre ili kasnije, većina uzrokovati revolucionarni preokret i eliminisati vođe. U eseju Dejvida Hjuma „O osnovama državne vlasti“, autor govori da je na duge staze upravo mišljenje ono što čini vladu moćnom. Zato je predstavnička vlada dobra jer reflektuje mišljenje, dok naredni izbori uklanjaju neslaganja.

Ako se većinom dominira pomoću loših ideja, ništa se ne može učiniti sem da se pokušaju promeniti loše ideje. Ovo je zadatak pisaca, intelektualaca, ekonomista, itd. Na žalost, postoji mnoštvo loših pisaca, loših intelektualaca i loših ekonomista. Ipak, ne postoji zamena za pokušaj zamene loših ideja dobrim idejama. Na polju države, vlade i ekonomskih organizacija, posledice

politike se pojavljuju tek nakon veoma dugog vremena, a kada se pojave one su samo istorijske činjenice. S obzirom na to da ih je teško pripisati određenom uzroku, menjanje ideja može biti veoma teško. Zato je jedini način bavljenja lošim idejama taj da se pokušaju zameniti dobrim.

Društveni filozofi i ekonomisti 18. i ranog 19. veka posebno su bili prožeti idejom da će napredak ka boljim uslovima i većim slobodama trajati zauvek. Nisu očekivali dešavanja u našem dobu.

Sve što možemo znati o budućnosti jeste putem metoda istorijskog razumevanja, ali ni to nam ne daje sigurnost. Međutim, činjenice da je budućnost neizvesna, a da smo mi pojedinci koji slobodno deluju, zapravo su jedna te ista činjenica. Kad bi budućnost bila poznata tada ne bi smo bili ljudi, ne bi smo bili slobodni i ne bi smo bili u mogućnosti da donosimo odluke i delujemo. Bili bi mravi u mravinjaku. U današnjem svetu postoje pritisci da se ljudi pretvore u mrave, ali ne mislim da će se te namere i ostvariti!

Šesto predavanje

NOVAC I INFLACIJA

Jedan od problema sa kojim se ekonomisti moraju boriti jeste činjenica da se poslovna terminologija razvila pre razvitka ekonomske teorije, tako da jezik nije u potpunosti odgovarajući za bavljenje ekonomskim problemima. Jedan takav slučaj koji je prouzrokovao stvarne teškoće jeste slučaj tržišta novca.

Krajem 18. veka, britanski ekonomisti otkrili su „tržište novca“ koje se bavilo pozajmljivanjem novca preduzećima. Izrazi kao što su „tražnja za novcem“ i „ponuda novca“ bili su već u u upotrebi da bi označili tražnju i ponudu *kredita*. Ovi izrazi bili su toliko čvrsto utemeljeni da nisu mogli da se koriste za bavljenje monetarnim problemima, tj. tražnjom i ponudom *novca* kao takvog. Naprotiv, ekonomisti su morali da ukažu na to da kamatna stopa i tražnja kredita na tržištu nisu zavisili od iznosa ili količine postojećeg *novca*. Morali su da istaknu da je postojala tražnja za *novcem*, za gotovinskim novcem, nezavisno od tražnje *kredita*. Kako su ljudi kroz novinske izveštaje postajali sve upoznatiji sa tržištem novca i berzom, ovo im je postajalo sve teže za razumevanje. Skoro svaki časopis koristio je takvu poslovnu terminologiju da bi izveštavao o stanju tržišta novca, tj. kreditnog tržišta.

Ekonomisti su ukazali na to da na tržištu postoji tražnja i ponuda novca koja je slična tražnji i ponudi bilo kojeg proizvoda. Usput bi trebalo istaći da ova ponuda i tražnja novca ipak nema nikakve veze sa ponudom i tražnjom kredita. Značajno je da dok je tražnja za većinom roba zapravo tražnja za potrošnjom, tražnja za novcem to nije; tražnja za novcem ne troši ili ne poništava određeno dobro. Tražnja za novcem kao takva jeste tražnja za posjedovanjem novca, zahtev za „držanjem gotovine“.

Imajući u vidu da su budući uslovi sasvim sigurno neizvesni, ljudi moraju imati određenu količinu novca kod sebe. Ako bi situacija bila stabilna ljudi bi mogli da investiraju deo novca na određeno vreme. Kad bi znali tačno kada će im biti potrebna gotovina mogli bi da planiraju da se njihove investicije u određeno vreme kapitalizuju. Ali kako niko ne može tačno da proceni kada će mu novac biti potreban, pojedinac mora da drži određeni gotovinski iznos pri ruci ili na tekućem računu; niko ne može da pozajmi ili investira sav svoj gotovinski novac.

Novac u opticaju je zbir ukupne gotovine. Imajući u vidu istoriju novca, ne postoji novac koji nekome ne pripada, tj. ne postoji gotovina koja se ne pojavljuje u nečijoj ušteđevini. Novac se kreće od jedne do druge pojedinačne ušteđevine. Nijedan deo gotovog novca ne može se naći nigde osim u nečijoj ušteđevini. Ne postoji novac koji nije u nečijem vlasništvu i čiji nestanak, na primer u požaru, ne bi oštetiio pojedinca čiji je to novac bio.

Pogrešne definicije, netačna objašnjenja i interpretacije novca dele se u dve grupe, (1) da je novac nešto što je više od robe, ili (2) da je novac nešto manje od robe. Ali u stvarnosti novac nije ni manje ni više od robe - on je sve ono što roba jeste. Kao i kod svake druge robe na njegovu tržišnu vrednost utiču ponuda i tražnja jer ga ljudi smatraju korisnim.

Zato što postoji tražnja za gotovinom i zato što su ljudi spremni da se odreknu dobara da bi obezbedili novac, vrednost objekta korišćenog kao novac povećava se u skladu sa ovom tražnjom. Vrednost zlata je porasla kada se povećala tražnja za njim u monetarne svrhe. Slično tome porasla je i vrednost srebra kada je ono bilo traženo kao novac. Kada su se novčani uslovi promenili tokom 19. veka i srebro izgubilo na važnosti kada je reč o njegovoj upotrebi u funkciji novca, njegova jedinična vrednost i kupovna moć krenule su silaznom putanjom.

Inflacija je rast količine novca bez odgovarajućeg rasta tražnje za novcem, odnosno tražnje za gotovinom. Ne želim reći da inflacija sama po sebi ne utiče na tražnju za novcem.

Količina novca i tražnja za novcem nisu apsolutno nezavisne veličine. Tražnja za gotovinom zavisi od specifičnog razumevanja budućeg stanja od strane pojedinca - njegovih spekulacija i njegovih ideja o budućnosti.

Početak inflacije, odnosno početak rasta količine novca bez odgovarajućeg rasta tražnje za novcem, izaziva rast cena. Zatim, ukoliko su ljudi naučili nešto iz teorije ili istorije, mogu očekivati dalji rast cena. U tom slučaju oni očekuju rast cena i pad kupovne moći novca i zbog toga će težiti da ograniče svoju količinu gotovine koju drže, u poređenju sa onim kako bi postupili u odsustvu takvih spekulacija u pogledu buduće kupovne moći novca. Ovo zavisi od spekulativne reakcije javnosti. Sa druge strane, ukoliko ljudi misle da će cene pasti, postojaće tendencija da povećaju svoju količinu novca koju drže, očekujući da će kupovna moć novca rasti.

Uglavnom, inflatorna promena u kupovnoj moći novca uzrokovana je činjenicom da je samo nekolicina ljudi dovoljno brza da shvati šta se dešava i prilagodi svoje aktivnosti prema inflatornoj politici vlade. Oni nisu uvek veliki umovi niti su neophodno inteligentniji, samo brže reaguju od drugih. U Nemačkoj i Austriji, kada je bila inflacija nakon Prvog svetskog rata, neki „luckasti spekulanti“ slučajem su primorani da kupe marginalne akcije. Nije bila stvar u tome da

su bili pametni, već su bankari bili manje pametni. Banke su držale obične akcije, finansirale su prodaju i prodali su akcije nekim luckastim špekulantima. Za veoma kratko vreme špekulanti su postali izuzetno bogati, a zatim su veoma brzo izgubili to što su stekli jer nisu shvatali šta se dešavalo.

Nisu svi ovako nepoverljivi prema svojim vladama kao što su to morali biti ovi brzi pojedinci. Dokle god su u manjini oni koji su brzi u očekivanju inflacije a u većini oni koji su sporiji, dokle god domaćica odlaže kupovinu u uverenju da će cene pasti, govoreći sebi da svi tvrde, a vlada pogotovo, da će cene i dalje padati, inflacija se može nastaviti. Takav mentalitet je osnova za inflaciju, kamen temeljac na kojem je sagrađena. Kako sve više i više ljudi otkriva da je nešto sumnjivo u vezi sa izjavama vlade i kada jednog dana svi to otkriju, cela stvar počinje da propada. Ova promena se dešava preko noći. Dešava se kada domaćica odluči da je bolje kupiti odmah nego čekati sutra ili sledeću godinu, jer tada će cene biti više. U Nemačkoj nakon Prvog svetskog rata to se zvalo *Flucht in die Sachwerte* - bekstvo u prave vrednosti.

Ovo je karakteristika svake inflacije koja se na vreme ne zaustavi. Prvi period može trajati mnogo godina; u tom slučaju trijumfuje vlada. Drugi period traje veoma kratko. U Nemačkoj je prvi period trajao od 1. avgusta 1914. pa sve do kraja septembra 1923. godine, dok je drugi period trajao samo tri ili četiri nedelje. Drugi period je bio okarakterisan činjenicom da su radnici plaćani svakog jutra unapred. Njihove supruge bi išle sa njima na posao, svaki čovek bi primio novac dajući ga istog trenutka supruzi, da bi ona zatim odlazila do najbliže prodavnice da kupi nešto - bilo šta, samo da se reši novca. Kupiti bilo šta bilo je bolje nego čuvati novac koji će do sutra izgubiti vrednost.

Takve inflacione avanture dešavale su se nekoliko puta tokom istorije. Mnoge su zaustavljene od strane vlada pre nego što bi nastupio drugi period. Tri najvažnija slučaja kada je inflacija otišla svojim tokom su: (1) Sjedinjene Američke Države sa Kontinentalnom valutom 1871. godine, (2) Francuska, 1796. godine i (3) Nemačka 1923. godine. Dešavale su se inflacije i u manjim zemljama, na primer u Mađarskoj, ali nisu bile od tolike važnosti.

Situacija u južnim državama sa konfederacijskom valutom 1865. godine bila je druga stvar. Moglo bi se reći da je situacija bila drugačija zato što je Konfederacijska vlada sama propala sa porazom njenih snaga.

U 20. veku, Karl Helfferih (1872-1924), izvrstan pisac i nadareni ekonomista, ali i čovek kojem su nedostajale odlike koje bi mu omogućile da javno brani svoje stavove, izmislio je slogan: "Novac pobedničke nacije ispostaviće se najbolji i vratiće svoju vrednost nakon rata." Ali to nije bio slučaj kroz istoriju. U SAD, 1781. godine, kolonije su bile pobednici; upravo su porazile veliku zemlju, Britaniju, a ipak je Kontinentalna valuta propadala. Takođe, 1796. godine, Francuska je bila uspešna u vojnim kampanjama, ali je ipak pretrpela inflaciju. Helfferih je dva puta pogrešio kada je u pitanju bila Nemačka - prvo je pogrešno verovao da će Nemačka pobediti u Prvom svetskom ratu i drugo, imao je pogrešno uverenje da će nemački novac, kao novac pobedničke nacije, sigurno biti dobar. Helfferih nije uspeo da shvati da nije bitno da li je zemlja

bogata ili siromašna - kada je u pitanju inflacija bitna je njena osnova, a to je stavljanje dodatnog novca u cirkulaciju.

Svaka inflacija koja se ne zaustavi na vreme sastoji se od dva perioda, a to su: crack-up boom period¹⁴, koji je veoma nepoželjan i hiperinflacija.

Ekonomski je zakon da se stvari odvijaju upravo na ovaj način. Dužina prvog perioda zavisi od uslova koje možemo nazvati psihološkim; zavisi od ljudskog uma, procene ljudi ili njihove vere u vladu. Zavisi i od njihovih ideja, od pseudo-ekonomije kojom su indoktrinirani. Zato je nemoguće proceniti koliko će prvi period da traje.

Nemci su definitivno bili indoktrinirani. Imali su veru u svoju vladu. Čak i tako kasnog datuma kao što je bio 19. oktobar 1918. godine, verovali su da će pobediti u ratu i živeli su u ubeđenju da je njihov novac bezbedan. Krivili su špekulante za porast cene američkog dolara. Ruralni američki farmeri 18. veka i Francuzi bolje su prosuđivali u ovim stvarima nego sofisticirani bankari Nemačke. Nemojmo zaboraviti da su nemačke banke propale u ovom periodu jer nisu bile svesne problema vezanih za inflaciju.

Ovo nas dovodi do objašnjenja zašto kontrola cena ne može da funkcioniše. Vlada povećava količinu novca - to je inflacija. Svi imaju više gotovine u svojim zalihama gotovine nego ranije. Rezultat je da pojedinac ima višak novca koji nije potrošen na svakodnevne potrebe. U očima pojedinca ovo je višak gotovine. Ako ne želi da kupi neku luksuznu robu, požeće da investira jedan deo. Mali čovek investira taj novac u štednju u banci ili u polise osiguranja. Veliko poslovno preduzeće pojavljuje sa ovim iznosom indirektno ili direktno na kreditnom tržištu. Na neko vreme vlada uspešno obuzdava cene, ali kontrola cena ne uklanja opasnost. Olakšavajući ljudima da kupuju po nižim cenama nego što bi inače kupovali povećava se količina novca u njihovim džepovima, njihova zaliha gotovine dostupna za naredne kupovine.

Inflacije u dva Svetska rata u ovoj zemlji bile su uporedivo blaže zato što je velik broj onih radnika koji je zarađivao dodatni novac težio da sačuva zalihu gotovine tokom rata. Običan radnik je zaista uvećavao ušteđevinu u očekivanju posleratnih promena i zato što se neka roba nije mogla nabaviti tokom rata - radio aparati, frižideri, automobili, itd. Ovo je karakteristika prvog perioda inflacije. Setimo se domaćice koja kaže: „Hajde da zadržimo novac; sledeće godine će cene biti niže.“ Ali čim ljudi otkriju da stvari mogu biti drugačije može se dogoditi katastrofa. Ova objašnjenja običnog čoveka čine situaciju kritičnom i opasnom.

Danas (1951) još uvek postoji moćan otpor inflaciji. Još uvek se mnogo govori o neophodnosti ograničavanja inflacije. Istina je da su 90% takvih stavova čiste besmislice koje sadrže, na primer, planove da se neizbeži efekti inflacije prikriju kontrolom cena. Ali dokle god postoji

¹⁴ *Crack-up boom* je termin koji je skovao Mizes i koji je ostao kao deo terminologije Austrijske škole ekonomije. Kada kritična masa ljudi zaključi da vlada njihove zemlje aktivno uništava vrednost domaće valute, potrošači teže da preduhitre vladu ubrzano trošeći novac koji gubi vrednost, kupujući konkretne stvari i robu. Prodavci automatski podižu cene i kreće se ka hiperinflaciji. Ovakvu inflaciju ne izaziva povećanje novca u opticaju već nepoverenje građana u vladu. (Prim.prev.)

takav otpor i dokle god su vlada i Kongres primorani da se slože da postoji opasnost od inflacije, opasnost još uvek nije velika. Slom se dešava kada vladinim zvaničnicima više nije stalo šta će se desiti i kada se pojavi strah da kasnije neće biti na vlasti.

Ekonomisti većine zemalja tokom prošlog Svetskog rata sprečeni su putem cenzure da govore o dešavanjima u sopstvenim zemljama ili su sprečeni jer su bili u vojsci. Međutim, u Prvom svetskom ratu nisu učestvovala sve zemlje. Švedska je bila neutralna, što je omogućilo profesoru Gustavu Kaselu (1866–1945) da kao neutralac jedne nedelje poseti Nemačku, sledeće Englesku, a pritom svrati do Holandije i Belgije. Pisao je o onome što je video. Kasel je rekao sledeće Nemcima: „Vi vašu valutu naduvavate i vaši profiti nisu realni, to su iluzorni profiti.“ Rekao im je da iz sistema moraju odstraniti višak novca putem poreza i zajmova. Ali Nemci nisu imali hrabrosti da oporezuju one koji su u posedu tog „dodatnog“ novca. Probali su sa porezom na ekstra profit koji je uklonio samo mali deo. Pokušali su sa zajmovima na sledeći način - da bi kupio 100 maraka zajma, građanin je morao da plati samo 17 maraka, a preostalih 83 je vlada nadoknađivala štampajući nove novčanice. Tako je svako izdavanje obveznica značilo i povećanje količine novca. Ovo pokazuje kako i najbolji savet može biti beskoristan u rukama ljudi sa ovakvim idejama.

Sada bih se pozabavio drugim problemom. Velika Britanija je uživala zlatni standard u drugom delu 18. veka. To je svima bilo očigledno jer su se u svakodnevnim novčanim transakcijama koristili zlatnici. Takođe su u upotrebi bile novčanice koje je izdavala Banka Engleske i već u to vreme preteče čekova. Novčanice su se koristila kao zamena za zlatnike i mogle su odmah da se razmene u zlato bez ikakvih odlaganja ili izgovora. Tako je izgledao zlatni standard Engleske u 18. veku, tokom kojeg su ga usvojile i značajnije zemlje kontinentalne Evrope - Francuska, Nemačka, Holandija, Belgija i Skandinavске zemlje.

Adam Smit¹⁵ je predložio teoriju koja kaže, kada bi sva putovanja mogla da se izvedu u vazduhu, zemlja koja se koristi za puteve mogla bi da se iskoristi na produktivniji način, npr. za zemljoradnju. Razmišljajući na istu temu, ekonomisti su se zapitali da li je zaista neophodno da čovečanstvo posveti toliko energije i resursa proizvodnji dragocenih metala kako bi imali dobru valutu. Bilo bi veoma korisno kada bi neko uspeo da konstruiše valutu sa manje troškova. Rikardo je 1819. godine obrazložio teoriju prema kojoj bi bilo izvodljivo da se ne koriste zlatnici, već novčanice koje bi mogle da se razmenjuju ne za zlatnike, već poluge. Zlatna poluga bi se koristila za internacionalne transakcije. To bi uštedelo novac za izradu zlatnika u manjim apoenima. Više od šezdeset godina Rikardov predlog ostao je „mrtvo slovo na papiru“.

Tokom 1870-ih, države koje su imale finasijske poteškoće, a ipak želele da dospeju do zlatnog standarda na najeftiniji mogući način, otkrile su ovo Rikardovo rešenje. Ovo je nazvano „standard razmene zlata“. Pri kraju 19. i početkom 20. veka, mnoge države su usvojile ovaj tip

¹⁵ Adam Smith (1723-1790), škotski ekonomista i filozof, utemeljivač klasične ekonomije. U svom glavnom delu „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda“ utemeljio je liberalnu ekonomsku teoriju slobodnog tržišta, razvio koncept podele rada, nevidljive ruke tržišta, konkurencije i individualne koristi pojedinca, koje vode ekonomskom napretku nacije. (Prim.prev.)

standarda razmene zlata, neznatno različitog od klasičnog zlatnog standarda. U ime američke javnosti, profesor Džeremaja Dženks (Jeremiah Jenks, 1856-1929) sa Univerziteta Nju Jork, proučavao je ovaj standard razmene zlata na Dalekom istoku - Maleziji, Britanskim zapadnim antilima, itd. Bio je entuzijastičan, kao i njegov asistent, profesor Kemmerer (Edwin Walter Kemmerer, 1875-1945). Ljudi nisu uočavali bilo šta sumnjivo u ovoj teoriji. Ne bih mogao reći da sam i sam bio entuzijasta, ali nisam mogao da uočim ni jedan razlog zašto ovo ne bi moglo da se usvoji. Jedan nemački ekonomista rekao je da bi koncentrisanje svog zlata u rukama vlade olakšalo stvari u vreme rata. Ono što se ovim postiže jeste da se vladi olakšava manipulisanje valutom, a to uvek znači manipulaciju naniže, čime se priprema put ka inflaciji. Kada država ima standard razmene zlata, a nema zlata u dnevnoj cirkulaciji, niko ne shvata značenje trenutka kada vlada proglasi novčanice nezamenjivim za zlato.

Kada je izbio Prvi svetski rat, sve države su prešle na standard razmene zlata. Malo zlata je još uvek bilo u opticaju, ali ne mnogo. Čak su i one države koje su bile na zlatnom standardu (eng. gold standard) postepeno prelazile na standard razmene zlata (eng. gold exchange standard). Uskoro se na mestu standarda razmene zlata našao standard fiat novca (nekonvertibilni novac koji je vlada proglasila legalnim) i to u svim državama. Posle rata su sve države bile nestrpljive da se što pre vrate na zlatni standard. Ali većina se vratila samo na standard razmene zlata, čineći time svoju domaću valutu otkupljivom u stranoj valuti i nudeći nju građanima umesto zlata. Međutim, dolaskom krize 1929. godine, ljudi su počeli da se zalažu za nešto drugo.

Standard razmene zlata sa fleksibilnim paritetom bio je poznat kao fleksibilni standard. Kada su banke izdavale novčanice zapravo su otkupljivale novac; neusaglašenost otkupne vrednosti od jedne desetine vrednosti novčanice smatrana je sramotnom. (Uzgred, 1870-ih, francusko bankarstvo bilo je smešteno u Parizu. Zlato je isto bilo u Parizu, u rukama komunista. Ipak, čak i tada, odstupanje od pariteta od 5% u valuti smatrano je strašnim. Danas, (1951) valuta se smatra stabilnom ako ne fluktuiru više od 20%. Otkup svojih novčanica od strane centralne banke bio je kontrolisan od strane javnosti zato što su centralne banke bile u obavezi da daju izveštaje na nedeljnoj osnovi, dajući javnosti na uvid celu situaciju.

Korak po korak, vlade su sticale mogućnost da zamene standard razmene zlata fleksibilnim standardom, a to je značilo da paritet više nije bio utvrđen zakonom, već verovatno od strane birokrata. Bankarske transakcije su prebačene iz banaka u novu agenciju. U Britaniji je to bio Račun izjednačavanja kursa.¹⁶ Pre svega, paritet više nije bio fiksiran na isti način kao što je bio ranije; bio je obavijen velom tajne. S vremena na vreme novine bi štampale izjave da je valuta slabila, što je značilo da su birokrate promenile paritet za mali iznos. Ponekad bi bio promenjen više, zavisno od države, itd. Devalvacija bi se mogla desiti čak i u državama u kojima je tobože zastupljena vladavina demokratskim metodama. U Švajcarskoj, 1936. godine, iako su date garancije da švajcarski franak neće devalvirati, upravo to je postignuto u roku od pola sata na sastanku Parlamenta. Zaista nisu imali šansu zbog prethodnih politika - subvencija datim

¹⁶ Exchange Equalisation Account (EEA) je fond britanskog ministarstva finansija (HM Treasury), koji drži devizne i zlatne rezerve. Osnovan je 1932. godine, godinu nakon što je funta izašla iz standarda razmene zlata. SAD su po ugledu na EEA osnovale 1934. Exchange Stabilization Fund – Fond za stabilizaciju kursa. (Prim.prev.)

poljoprivredi, industriji satova, hotelima, itd. - sve to ih je dovelo u nezavidnu situaciju. Čak i u takvoj demokratiji promena je postignuta administrativnom akcijom.

Fleksibilni standard je bio branjen od strane Kejnza i njegovih sledbenika u smislu da je bio sjajna stvar, ali nestao je čim se nešto „još bolje“ pojavilo kao zamena. Povratak Velike Britanije na zlatni standard sa 4,86 američkih dolara za uncu zlata, aprila 1925. godine, doveo je do viših uvoznih cena, smanjujući izvoz i nezaposlenost. Britanija je napustila zlatni standard 21. septembra 1931. godine i vrednost britanske funte je fluktuirala. Vrednost funte je opala.

Novac je poput bilo koje druge robe. S obzirom na to da ne postoji carinska granica između Menhetna i Bruklina, cene rastu između dva dela Nju Jorka isključivo u zavisnosti od cene prevoza.

Kad bi postojala carinska barijera uslovi bi bili drugačiji. Tako je i sa novcem. Kad bi Bruklin imao različit sistem novca od Menhetna, odnos razmene između ova dva novca bio bi ustanovljen na tom nivou da ne bi bilo bitno da li je roba kupljena na jednom ili drugom mestu, upotrebom jednog ili drugog novca. Ako bi se razlika pojavila, odmah bi se otvorila mogućnost da se sklope povoljni poslovi. Ova prednost bi trajala sve dok razlika ne bi nestala.

Govorimo na isti način o devalvaciji u Velikoj Britaniji 1931. godine, koja se dogodila kada je napušten zlatni standard i o onoj devalvaciji koja se dogodila pre dve godine (18. septembra 1949. godine), kada se kurs promenio sa 4,03\$ na 2,80\$. Ali ovo su dve apsolutno drugačije stvari - nemaju ništa zajedničko. Godine 1931., kada je Britanija napustila zlatni standard, iznos stranog novca ili zlata koje je vlasnik britanske novčanice bio sposoban da nabavi bio je umanjen. Namera je bila da se na ovaj način britanska valuta održi stabilnom u odnosu na stranu valutu. Britanska vlada je podrazumevala monopol u trgovini zlatom i devizama, ali i pravo da ekspropriše devize. Kad pogledamo unazad, vidimo da je ono što su imali na umu bila promena kursa po kojem bi britanski vlasnici stranog novca bili sa jedne strane obeštećeni, a sa druge strane bio bi to kurs po kojem bi uvoznik dobijao svoje devize od britanske vlade.

Pre dve godine je u Velikoj Britaniji paritet od 4,03\$ bio istorijska činjenica poput bilo koje druge istorijske činjenice. Bio je to paritet *de facto* - bila je to zakonska norma za ekspropriaciju stranog novca koji su dugovali Britanaci, to je bila cena koju su morali da plate za strani novac. Ali funta je u stvari na svetskom tržištu vredela manje-više samo 3,00\$. U sporazumu sklopljenom sa SAD, britanska vlada je obećala da će određenog datuma ponovo početi da otkupljuje svoju valutu nasuprot zlatu, dolarima, itd. Ali britanska vlada više nije imala mudre bankarsko-ekonomske savetnike.

Nisu razmotrili šta bi za njih to značilo ukoliko bi bio moguć otkup novca u Londonu u odnosu tri do četiri; svi na svetu bili bi u mogućnosti da kupe funtu za 3,00\$ van Ujedinjenog Kraljevstva, a zatim da tu istu funtu prodaju Velikoj Britaniji po ceni od 4,00\$. Nakon četiri do šest nedelja otkrili su da je to bilo potpuno nerealno.

Sedmo predavanje

ZLATNI STANDARD: NJEGOVA VAŽNOST I OBNOVA

PITANJE KOJIM VEČERAS ŽELIM DA SE BAVIM predstavlja sjajnu priliku za ilustriranje jedne od poenti navedenih u epistemološkim predavanjima - objašnjenje razlike između ekonomskih ideja i vrednosnih sudova. Kao pojedinac imam veoma određenu ideju o političkom problemu koji ovde postoji. Bitan momenat je da svako ko želi da dospe do takve procene vrednosti trebalo bi da zna zašto to čini i morao bi da razume posledice svojih postupaka.

Pitanje koje se postavlja jeste kako se vratiti zlatnom standardu i po kojem paritetu bi povratak Sjedinjenih Američkih Država zlatnom standardu trebalo da se izvrši.

Prepostavljamo da bi *trebalo* da se vratimo na zlatni standard. Sistem fiat novca ne može da traje zauvek i jednog dana će morati da dođe do svog kraja. Zlatni standard je u današnjim uslovima jedini standard koji određuje kupovnu moć novca, nezavisno od promenljivih ideja političkih partija, vlada i grupa koje vrše pritisak. Pitanje je kako ovaj povratak treba izvesti - prihvatanjem cene zlata od \$35 po unci, ili određivanjem cene unce zlata prema tržišnim uslovima u trenutku vraćanja na zlatni standard?

Pre svega, moramo biti svesni da su takvi problemi važni. Važni su jer promene u kupovnoj moći monetarne jedinice moraju svakako proizvesti društvene posledice, zavisno od prihoda i bogatstva različitih članova društva. Ako bi promene odnosa po pitanju novca, nastale usled rasta ili pada količine novca u odnosu na robe i usluge, uticale na različite robe i usluge na isti način i u isto vreme, tada bi jedina posledica bila njihova reperkusija na sadržaj starih ugovora koji se tiču odloženih plaćanja, kredita, itd.

Da se pozabavimo i društvenim posledicama nastalim nejednakošću i nedostatkom sinhronizacije tokom promena kupovne moći usled inflacije ili deflacije. Ako bi se ove promene desile svuda, istovremeno i u istoj razmeri, ljudi bi otkrili jednog jutra da se kupovna moć monetarne jedinice promenila „preko noći“. Ali osim toga ne bi bilo nikakve razlike; cene usluga koje su oni prodavali takođe bi skočile u istoj razmeri i u istom smeru.

Za vreme inflacije dodatna količina novca ulazi u ekonomski sistem kroz bogatstvo ili prihode određenih osoba. Ako vlada štampa novac, onda je vlada prva koja dolazi do novog novca. Dodatne tražnje i ponude podižu cene proizvoda koje vlada želi da nabavi. Osobe koje prodaju robu i usluge koje vlada želi, prodaju ih po višim cenama. Tada preduzetnici i radnici u fabrikama municije i vojnici dobiju više nego što su dobili juče. Osobe kod kojih se našao dodatni novac u poziciji su da ponude više novca pri kupovini. Imaju više novca i veće prihode. Posledično, mogu više da potroše i ponude više za ono što kupuju. Ali ovi ljudi ne kupuju sve. Možda kupuju pića, ali ne i knjige.

Sada imamo drugu grupu kojoj prija povećanje novca u opticaju, recimo da su to proizvođači pića koji dobijaju više za svoje usluge i proizvode. Pripadnici ove druge grupe su u povoljnom položaju jer usluge i roba koju oni žele da kupe još nisu zahvaćeni povećanjem cena. Ali ostali pojedinci - na primer nastavnici i sveštenici - i dalje su plaćeni kao i ranije i uprkos činjenici da dodatni novac nije uticao na usluge koje oni prodaju moraju platiti više kada kupuju robu kojoj su drugi podigli cenu.

U periodu inflacije postoje gubitnici i dobitnici. Dobitnici su radnici u fabrikama municije, oni koji prodaju robu kojoj raste cena ranije u odnosu na robu i usluge koje kupuju. Dokle god se ovo nastavlja, svakodnevno nastaju problemi. Dobitnici su zadovoljni i čute; ne pišu urednicima da kažu kako je ovo divna stvar. Zabavljači, prodavci pića i ostali takođe dobro posluju - takođe su pobednici - ni oni ne pričaju, ali uživaju u prosperitetu i troše. Kod gubitnika je obrnuto. Oni koji su u nepovoljnijem položaju to i osećaju. Domaćica čiji muž i dalje zarađuje istu platu, a imaju više dece koju je potrebno prehraniti, sada je u nepovoljnom položaju. Dok se inflacija ne završi, a i dugo posle toga, imamo gubitnike i dobitnike jer postoji takva neravnopravnost. A u javnosti mogu da čuju samo glasovi gubitnika.

U deflaciji se dešava ista stvar, ali obrnuto. Smanjuje se količina novca. Oni kojima prvo padnu prodajne cene su gubitnici; dobitnici su oni kojima prodajne cene padaju na kraju.

Ove promene cena su najspektakularnija posledice inflacionih i deflacionih promena u količini novca u opticaju.

Još jedna karakteristika inflacije jeste da se svim odloženim plaćanjima menja značaj. Ako ste pred sam početak inflacije pozajmili 100\$ za koje ste u to vreme mogli kupiti 10 A proizvoda, a kroz šest meseci zbog inflacije za 100\$ može da kupi samo 5 A proizvoda, onda kreditoru vraćate iznos koji vredi manje nego ranije. To znači da bi mogli da pozajmite novac, kupite 10 jedinica proizvoda A, sačekate šest meseci i potom prodate pet jedinica A za 100\$ da vratite zajam; vaš neto inflacioni profit bio bi pet jedinica proizvoda A koji vrede 100\$ - kao dužnik, vi

ste profitirali. Čovek koji je štedeo, kreditor, oštećen je inflacijom. Da bi se pozabavili današnjim problemima ove stvari se moraju imati na umu.

Pre rata Velike Britanije protiv Napoleona sa početka XIX veka, do 1815., u Engleskoj je postojao klasičan zlatni standard - postojali su zlatnici i novčanice Banke Engleske kao zamena za novac. Novčanice Banke Engleske menjale su se za zlato na zahtev; papir je bio zamena za zlato. Kako su mogli da dobiju zlato bez odlaganja, Englezi su bez oklevanja uzimali novčanice. Ovo je dalo vladi ideju da pozajmljuje od Banke Engleske i britanska vlada je primetila da je to bio najlakši način da dođe do novca. Kao posledica njihovog pozajmljivanja količina domaćeg novca se povećala i cene su rasle. Zbog rasta cena u Velikoj Britaniji, ali ne u ostalim zemljama, trgovci su uvideli da je unosno uvoziti. Da bi platili robu koju su uvozili bilo je neophodno izvoziti zlato. Tako je više ljudi počelo da zamenjuje novčanice. To su uvideli menadžeri Banke Engleske i uplašili se bankrota. Vlada je predložila veoma lak lek; usvojili su zakon kojim su oslobodili Banku Engleske obaveze otkupljivanja njihovih novčanica; suspendovali su isplatu zlatnika. Zakon je obezvređio izjavu odštampanu na novčanicama koja tvrdi da novčanice mogu biti zamenjene za zlatnike.

Vlada je pozajmljivala sve više i više. Rezultat je bila viša cena zlata. Zlatnici su dobili dodatnu vrednost. Pre Napoleonovih ratova, zvanični paritet za uncu zlata bio je 3,17 funti. Neposredno pre završetka rata, 1814. godine, aktuelna cena zlata prema funtu bila je 5,4 funte. Cena zlata je porasla skoro 50% u odnosu na funtu. Drugim rečima, vrednost britanske funte je pala.

Nakon što se okončao rat sa Francuskom, Velika Britanija je donela odluku da se vrati zlatnom standardu. Jedini razmatrani metod bio je smanjenje novca u opticaju i vraćanje na predratni paritet od 3,17 funti za uncu zlata. Tako su smanjili, tj. ograničili količinu novca. Da bi vlada smanjila optičaj novca mora pozajmljivati od građana - ne od banaka; ne sme trošiti pristigli novac, mora ga uništiti. Ovo je veoma teško, kao što možete i zamisliti. Veoma retko ćete naići na ministre finansija koji su spremni da učine ovako nešto. Ali u to vreme se to zaista i dogodilo jer su bili uvereni da je to bio jedini „častan“ i „pravičan“ način.

Hajde sada da razmotrimo koliko je to „fer“ i „pravičan“ metod. Ako je čovek uzeo kredit pre 1797. godine i nije ga još uvek otplatio, ispravno bi bilo reći da bi trebalo da plati predratnu vrednost. Ali nemojmo zaboraviti da je mnogo ljudi pozajmljivalo novac tokom perioda suspenzije plaćanja zlatnicima od strane Banke Engleske. Posebno su bili brojni engleski farmeri koji su želeli da unaprede svoja imanja i pomognu Engleskoj da preživi rat, kada uvoz nije bio lak, te su stoga podizali hipoteke na svoje farme, a dobijali devalviranu ili „laku“ funtu. A sada je na snagu stupio zakon koji ih je obavezivao da vraćaju dug u vrednosti „teške“ funte. Da li je ovo „fer“? Da li je ovo „pravično“?

Za ove farmere postojala je još jedna komplikacija. Dolaskom mira porastao je uvoz i morali su da se takmiče protiv više uvoznika nego pre rata. Dok su njihova dugovanja i plaćanja kamata i glavnice porasli, cene njihovih proizvoda su padale. Ova dva faktora doprinela su ogromnoj poljoprivrednoj krizi u Velikoj Britaniji 1820-ih godina. Među najvažnijim posledicama ove krize bilo je zaoštavanje tzv. Kukuruznog zakona, koji je kasnije ukinut tokom 1840-ih godina.

Vlada je takođe bila dužnik i pozajmljivala „lake“ funte. Ipak, prema novom zakonu vlada - a to su poreski obveznici - morala je da vraća „tešku“ funtu. Stoga su bili privilegovani oni pojedinci koji su kupili vladine obveznice „lakim“ funtama, a kojima je novac vraćen u „teškim“ funtama.

Posledica svega ovoga bila je promena cena. Postojali su dobitnici i gubitnici. Rezultat je bila pojava veoma snažne pro-inflatorne struje u Velikoj Britaniji, predvođene takozvanom grupom „Birmingemskih ljudi malog šilinga“. Nakon nekoliko godina i dejstva svih promena, kriza je nestala. Deo nacije se obogatio na račun onih koji su osiromašili. Velika Britanija je konačno ponovo uživala u stabilnom novcu.

Tokom Prvog svetskog rata, britanska vlada je ponovo otpočela sa inflacijom. Funta je devalvirala u odnosu na njen zlatni ekvivalent. Zatim, nakon rata, vlada je želela da se vrati na zlatni standard. Ali ponovo nisu shvatali da bi povratak na zlatni standard sa predratnim paritetom funte rezultirao nizom događaja sličnim onima koji su se odigrali nakon Napoleonovih ratova. Neoprostivo je to što velika britanska imperija nije znala kako da postupi u ovoj situaciji. Nisu razumeli teoriju, niti su poznavali istoriju. Već su imali to iskustvo, ali ga nisu prepoznali. Tu situaciju je prikladno opisao jedan Šveđanin (grof Oxenstierna), rekavši: „Zar ne znaš, sine, sa koliko malo mudrosti se vlada svetom.“

Godine 1922., Lord Kejnz je već bio napisao knjigu u kojoj je ukazao na to da je stabilnost države važnija od stabilnosti deviznog kursa. Sećam se svog razgovora koji se odigrao nekoliko godina pre ovog događaja, a koji sam obavio sa britanskim bankarom, pri čemu on nije bio agitator socijalizma. Rekao mi je: „Nikada više britanski narod neće morati da plaća višu kamatu zelenošima svetskog tržišta zlata da bi se britanska valuta održala kao paritet“. Ovo su bile ideje koje su preovladavale, znate. Isto se dogodilo i u SAD.

Kada su se Britanci vratili na zlatni standard posle Prvog svetskog rata (1925), tadašnji ministar finansija, gospodin Vinston Čerčil, vratio se na predratni paritet funte. Nije znao da su uslovi u Velikoj Britaniji bili drugačiji nego u drugim zemljama. London je bio bankarski centar sveta pre Prvog svetskog rata i zato su mnoge strane nacije imale značajne depozite u britanskim bankama. Kada dođe do rata, ovi strani depoziti nazivaju se „vrućim novcem“, jer se ulagači plaše inflacije i devalvacije funte. Nestrpljivi su da povuku svoj novac, ali su spremni i da pričekaju ukoliko veruju da će se Velika Britanija vratiti na predratni paritet.

Britanci nisu bili svesni šta čine kada su se 1925. godine vratili na zlatni standard. Čak je i najgluplji čovek u Britaniji morao da zna da su britanski sindikati bili nepopustljivi u svojim zahtevima za višim platama i da su njihove plate podignute na takav nivo da je postojala stalna nezaposlenost, sa milionima ljudi bez posla. suočena sa ovakvom situacijom britanska vlada je ipak podigla cenu funte. Napravili su „laku“ i „tešku“ funtu i na taj način povećali stvarne naknade radnicima bez ikakve promene u broju radnih mesta. Rezultat je bio da su pri postojećoj visini zarada ionako visoki troškovi britanske proizvodnje, previsoki i za svetsko tržište, još dodatno porasli.

Velika Britanija je napravila veoma veliku grešku time što se 1925. vratila na predratni paritet funte. To je uvećalo prihode onima koji su kupovali obveznice ili na drugi način pozajmljivali novac u „lakim“ funtama, dok je država morala da ubira još poreza da bi isplatila te obveznice u „teškim“ funtama. Usledila je katastrofa. Ujedinjeno Kraljevstvo ne može da nahrani ni obuče svoje stanovništvo iz sopstvenih resursa; hrana i sirovine moraju da se uvoze, da se plate proizvedenom robom - proizvedenom upravo upotrebom uvoznih sirovina. Našli su se u situaciji da nisu mogli da izvezu dovoljno robe da bi sačuvali svoj životni standard. Radnički sindikati nisu hteli da razmotre smanjenje plata.

Da bi izbegli nanošenje štete onima koji su pozajmili „teške“ funte nije bilo neophodno vratiti se na predratni paritet funte. Moglo se jednostavno urediti da se zajmovi uzeti 1910. godine vraćaju u većem broju funti nego kada su uzeti. Iako je ovo moglo biti od pomoći ne bi bilo baš „pravično“ i „fer“ jer je obveznica mogla da promeni ruku nekoliko puta.

Zbog problema koji su nastali vlada je kapitulirala 1931. godine devalvirajući funtu četiri puta više nego 1925. godine. Ovo je značilo da je Velika Britanija, koja je i dalje bila velika kreditorska nacija, dala na poklon milione funti stranim dužnicima koji su, nakon 1931. godine, mogli da otplaćuju svoje dugove Britaniji u „lakim“ funtama. Kakvi su to bili državnici? Ministaru finansija, Vinstonu Čerčilu, davali su loše savete.

Sada postavljamo pitanje kako se vratiti na zlatni standard u Sjedinjenim Američkim Državama. Po mom mišljenju ne sme biti dvoumljenja po pitanju neophodnosti da se to uradi. Ali pitanje je na koji se paritet vratiti? Da li bi se trebao odrediti kroz stabilizaciju, ukidanjem zakona protiv držanja zlata i zaustavljanjem uvećavanja količine novca u opticaju? Nakon kratkog perioda talasanja dobili bi cenu zlata koja ne bi uticala na kupovnu moć. Povratak na zlatni standard bio bi moguć. Ostavljajući sa strane problem starih dugova, ovo ne bi izmenilo apsolutno ništa - ne bi uništilo kompletan ekonomski sistem.

Među malobrojnima sklonim povratku na zlatni standard postoje veoma eminentni pojedinci naklonjeni povratku plaćanja zlatnicima po kursu od 35\$ po unci. Tvrde da je ovo jedino „časno“ rešenje. Nije mi jasno zašto su ova gospoda naklonjena baš tačno iznosu od 35\$. Sadašnja vrednost novca u zlatu mora da se stabilizuje, ali bez deflacije. Vraćanje na zlatni standard sa uncom zlata od 35\$ uzrokovalo bi deflaciju, jer se danas (1951), 35\$ više ne smatra ekvivalentom unci zlata. Cena zlata je mnogo viša, što se može uočiti uvidom u vrednost američkog dolara u Švajcarskoj i drugim neutralnim zemljama. Ako bi američka vlada otkupljivala dolar u paritetu od 35\$ za uncu zlata došlo bi do ogromnog povlačenja zlata iz ove zemlje što bi čitavu stvar učinilo veoma nepopularnom.

Ako se želi smanjivanje količine novca u opticaju nakon uzimanja u obzir ogromnih nedostataka deflacije, ako se želi povratak na staru vrednost koja je samo teorijska vrednost, zašto se vratiti na vrednost Nju Dila koji nikada nije bio ništa više do duh u pravnim knjigama i koji nikada nije imao nikakvu stvarnu važnost za Amerikance? Zašto se ne vratiti na stari originalni dolar Sjedinjenih Američkih Država od 20,67\$? Zašto se vraćati na dolar Nju Dila? Kažu da je to zakonski dolar. Naravno, 35\$ je kurs za strance, ne za Amerikance. Za Amerikance je krivično

delo da poseduju zlato, pomoću kojeg vlada obavlja međunarodne poslove. Zabrana posedovanja zlata u ovoj zemlji od tada je ukinuta. U januaru 1975. godine američki građani su ponovo stekli pravo i slobodu da kupuju i prodaju zlato. Mnogi proizvođači zlata bili su primorani da prodaju zlato. Ali, 35\$ nije stvarni tržišni paritet za zlato. Ne vidim zašto bi neko na sebe preuzeo katastrofalne posledice deflatorsnog kretanja. Deflacija je zaista veoma nepopularna. Njena nepopularnost je preuveličana, ali ovo ipak ne bi funkcionisalo jer joj se ljudi toliko protive.

Vidim samo jedan način da se vratimo na zlatni standard, a to je: da se ukinu zakoni protiv posedovanja zlata, da se ponovo uspostavi tržište zlata i da se vidi koji će kurs samostalno da se formira. Ovo bi uzrokovalo najmanje moguće poremećaje. Veći deo zlata je van ove države. Američka vlada bi mogla da se primiri na neko vreme i ne ulazi na tržište zlata. Došlo bi do pada cene zlata na crnom tržištu. Niko unapred ne može da zna kolika bi bila slobodna cena zlata - ali pretpostavljam da bi bila negde između 38 i 40\$. Tada bi smo imali zlatni standard.

Kao građanin, imam svoje mišljenje. Ne govorim da je pogrešno ili nepošteno podržavati povratak na zlato od 35\$ po unci, ali tvrdim da živite u svetu iluzija ukoliko verujete da je moguće predstaviti američkom narodu ovakav deflatorni program do kojeg bi došlo u slučaju povratka na kurs od 35\$. Taj kurs nije ništa drugo nego kurs gospodina Morgentaua (sekretar trezora Ruzveltovog Nju Dila). Zašto uzimati dolar Nju Dila? Ako dobro procenjujem ove zagovornike, oni nisu veoma veliki entuzijasti u vezi sa Nju Dilom. Odnos zlata od 35\$ za uncu pojavio se 1934. godine, ali od tada je prošlo osamnaest godina.

Neki misle da se inflacija leči izazivanjem deflacije. To je kao kada bi savetovali da je lek za čoveka kojeg je pregazio auto iz smera severa ka jugu da se ponovo pregazi, ali ovog puta od juga ka severu.

Slazem se da će biti teško vratiti se na zlatni standard, ali prvi korak je ponovo uspostaviti tržište zlata. Vremenom će se formirati i cena zlata. U početku, vlada bi mogla da kaže da neće prodati više zlata po ovoj ceni nego što je recimo prodala u proseku tokom poslednjih deset godina.

Sjedinjene Američke Države su napustile zlatni standard jer je postojalo ubeđenje da je inflacija korisna. Želeli smo da prilagodimo standard prema cenama. Imitirali smo Veliku Britaniju koja je napustila stari paritet 1931. godine. U SAD je vladala depresija i nezaposlenost i posledično je bilo neophodno prilagoditi plate, to jest smanjiti ih. Ovo nije sprovedeno. Devalvacije do kojih je došlo 1931. u Velikoj Britaniji, 1934. godine u SAD i 1935. u Latinskoj Monetarnoj Uniji, dogodile su se jer su vlada i narod bili preslabi da se odupru radničkim sindikatima. Radnički sindikati su verovali da što su plate više, to je i rad bolji. Ali ako se plate podignu iznad tržišnog kursa, posledica će biti stalna nezaposlenost. Nemojte misliti da sam ja za niske plate. Ipak, niske plate su bila neophodna, neizbežna posledica činjenice da je bilo sve više trgovinskih barijera u svetu i sve veća potrošnja kapitala. Carine smanjuju proizvodnju širom sveta i plate se moraju smanjiti. Trgovinske barijere se menjaju. Proizvodnja se seli u ona mesta gde manje ulaganje daje veći rezultat.

Navedimo sledeće kao primer: ako bi portugalska vlada podigla carinu na nešto što su Britanci imali običaj da izvoze u Portugaliju i kao posledica toga se razvije takva industrija u Portugaliji, pri čemu su, na primer, uslovi za tu industriju u Portugaliji nepovoljni i samim tim su troškovi proizvodnje viši, Britanci su primorani da smanje svoj izvoz i da razviju druge industrije za koje su uslovi u Velikoj Britaniji veoma nepovoljni. Rezultat će biti opšti pad produktivnosti širom sveta. Ovo prati i manja potrošnja, što za radnika znači nižu platu. A niske plate se ne mogu promeniti demonstracijama. Demonstracije ne mogu održati plate na višem nivou.¹⁷

Zato, ako kažete da je ovo prvi put u istoriji da je država jednostavno „odšetal“ od zlatnog standarda bez ikakvog opravdanog razloga, reći ću vam da i nije baš tako.

Količina zlatnih rezervi nije bitna. Ako ne postoji poseban razlog za smanjenje zlatnih rezervi, morate sprovesti prelazak na zlatni standard po kursu u kojem trenutne transakcije ne menjaju količinu zlata. Glavna stvar je pronaći paritet po kojem se tržište može održati bez transfera zlata.

I crno tržište je tržište. Ne postoji ništa „crno“ u vezi sa njim. Cena na crnom tržištu uzima u obzir i rizik. Kada se crnilo oduzme sa ovog tržišta, tada će cene verovatno pasti. Tako će biti i sa zlatom.

Ne verujem u to da je opasnost od galopirajuće inflacije neizbežna zato što postoji dovoljno moćnih ljudi koji su protiv nje da joj se suprotstave.

Ja sam pristalica zlatnika jer će tako pojedinac biti uključen, primetiće kada dođe i do najmanje inflacije. Činjenica da svaki pojedinačni građanin može da primeti kada se situacija promeni jedna je od najvažnijih provera Ustava protiv inflacije.

Svet je na zlatnom standardu, dok su Sjedinjene Američke Države na papirnom standardu. Povratak na zlatni standard ekonomski je izvodljiv, ali nije i politički moguć. Sadašnja vlada se zasniva na tako ogromnim domaćim rashodima, da ako im se ljudi aktivno ne usprotive, vlada će ih uvek povećavati. Prednost zlatnog standarda je u tome što kupovna moć zavisi od uslova koji ne ulaze u domene vlada, političkih partija, niti promenljivih propisa, veroispovesti i želja.

Ne postoji ništa božansko u vezi sa zlatnim standardom, ali postoje neki razlozi za njega. Zlatni standard je ljudska institucija. Počeo je da se upotrebljava tokom istorije. Zlatni standard sprečava vladu da povećava količinu novca putem inflacije.

Nemoguće je održati fiat novac stabilnim. Veoma sposoban ekonomista, koji je ponekad bio zaista fantastičan, pokojni Irving Fišer,¹⁸ bio je ubeđen da možete izmeriti kupovnu moć novca. Govorio je o korpi domaće robe koja je napunjena robom u vrednosti od 10\$. Verovao je da je cilj

¹⁷ Mizes ovde navodi izvorni primer Rikardove teorije komparativnih prednosti i radne teorije vrednosti. (Prim.prev.)

¹⁸ Irving Fisher (1867-1947), američki neoklasični ekonomista, teoretičar kapitala i kamate, utemeljivač ekonometrije i monetarizma - škole makroekonomije zasnovane na kvantitativnoj teoriji novca. Veliki pobornik zlatnog standarda i protivnik kreditne ekspanzije (Fišerova dug-deflacija teorija). (Prim.prev.)

održavanja stabilne kupovne moći bio da se načini takva novčana jedinica kojom se uvek može kupiti isti asortiman različite robe. Ovo je divno ako odaberemo jednu tipičnu damu sveta, određenu damu u određenom vremenu, ali samo u kratkom periodu, jer se sadržaj kupovine razlikuje od osobe do osobe, kao što se i kupovina svake osobe razlikuje tokom životnog veka pojedinca. Koliko je goriva kupila baka? Šta ćemo sa hranom za bebe kada su deca na koledžu?

Irving Fisher je zanemario nejednakost i bavio se samo tržištima kao standardima odloženih plaćanja. Započeo je svoj pokret na polju novčane stabilnosti u vreme kada pad kupovne moći nije bio veliki. Započeo ga je jer je bio naklonjen poveriocima, što je samo po sebi čudno jer je vrlo malo ljudi na njihovoj strani.

Generalno, ljudi su naklonjeni stalnom, sporom, silaznom kretanju kupovne moći koja favorizuje dužnike.

Zdrav novac je onaj novac čija je promena kupovne moći veoma spora, tako da nema ozbiljan uticaj na biznis. Gledston je rekao - ni ljubav nije izludela toliko ljudi kao novac.¹⁹

¹⁹ Mizes ovde misli na Viliijama Juarta Gledstona (William Ewart Gladstone, 1809-1898), britanskog političara koji je bio minister finansija i četiri puta biran za premijera. Bio je liberal, pobornik slobodne trgovine. Uticao je na snižavanje carina i javne potrošnje, odvajanje crkve od države, uvođenje tajnog glasanja na izborima, reforme sindikata, zakonodavstva, obrazovanja i uvođenje međunarodne arbitraže. (Prim.prev.)

Osmo predavanje

NOVAC, KREDIT I POSLOVNI CIKLUS

POČETAK PRIMENE ZAMENA ZA NOVAC dobro je poznat. Ljudi u Velikoj Britaniji imali su običaj da drže depozite u zlatu kod londonskih zlatara. Kasnije su počeli da koriste potvrde zlatara kao zamenu za novac u transakcijama i skladištenju novca . Razlika između tiketa koji osobu ovlašćuje na određenu svotu novca i tiketa koji mu daje određenu količinu hleba je ta što, da bi dobio hleb, on mora da unovči „hlebni“ tiket, ili može da iskoristi novčani tiket - pod uslovom da pekar smatra taj tiket vrednim i želi da ga koristi kao gotovinu.

Zlatari su uskoro otkrili da mogu da izdaju više novčanih tiketa, više zamena za novac, nego što imaju zlata u rezervi. To je podrazumevalo uvećanje količine novca nacije u formi povereničkih i novčanih hartija, preko i iznad vrednosti količine zlata u rezervama. Nastao je problem jer se povereničke hartije mogu načiniti ni od čega; teoretski nema limita - barem se tako čini.

Kreiranje povereničkih hartija predstavlja faktor koji donosi sa sobom rast cena. Ako bi se poverenička hartija pojavila na tržištu zajmova kao dodatna zaliha novca za zajam, javlja se još jedan efekat: uvećanje zalihe trenutno i privremeno izaziva smanjenje kamatne stope. Ne može postojati dilema u tvrdnji da je kamatna stopa pravi tržišni fenomen koji se javlja van vremenskih preferencija pojedinaca; ona nije samo monetarni fenomen. Dakle, na kamatnu stopu utiče povećanje količine novca koji se pojavljuje na tržištu zajmova. Povećanje količine novca na tržištu zajmova donosi pad monetarne kamatne stope. Kako se ova promena desi? To je problem poslovnog ciklusa.

Govoreći o zamenama za novac i povereničkim hartijama, tj. kada količina zamena za novac premašuje rezerve banke, ne smemo zaboraviti da je pozicija bankara ili banke koja izdaje

povereničke hartije veoma delikatna. Samo ako bankar uživa dobru volju klijenata može se pretpostaviti da će oni biti voljni da drže taj višak zamena za novac i da ih neće doneti na unovčavanje, što bi banku odvelo u bankrot. Još je bitnije shvatiti da uopšte nije lako ubediti ljude da prihvate zamene za novac kao novac. U početku se na zamene za novac gledalo sumnjičavo; ljudi nisu bili voljni da ih prihvate umesto zlata. Teško je za naše savremenike da ovo sagledaju jer su se od skoro pojavile zamene za novac koje štiti vlada i nametnute su ljudima od strane vlade. Šta više, danas su se ove zamene za novac proglašene legalnim sredstvom plaćanja, tako da ako dužnik želi da vrati dug, kreditor je zakonom obavezan da prihvati zamene za novac kao da je u pitanju pravi novac.

Propagandisti koji su želeli da vlada bude nadmoćna po pitanjima izdavanja zamena za novac objavili su mnogo priča o privatnim zamenama za novac. Te priče su bile osmišljene od strane anonimnog Amerikanca kojem se pripisuje izreka: „Slobodna trgovina u bankarstvu je slobodna trgovina u prevarama.“ Ekonomisti, pak, razmišljaju drugačije; oni slobodnu trgovinu u bankarstvu smatraju jedinom zaštitom od vladine emisije lošeg novca.

Na žalost, glavni problem je što su ljudi i u doba liberalizma i klasičnih ekonomista smatrali kamatnu stopu monetarnim, a ne tržišnim fenomenom.

Klasični ekonomisti su objasnili da su cene i plate tržišni fenomeni, ali nisu bili u velikoj žurbi da kažu da je i kamatna stopa tržišni fenomen. Ovo je jedna od slabosti „*Bogatstva naroda*“ Adama Smita. On je odbacio ideju da nestašica novca može loše da utiče na posao, ali nije bio spreman da napadne stare zakone protiv visokih kamatnih stopa, zakone protiv „zelenaštva“. Džeremi Bentam²⁰, u njegovoj *Odbrani zelenaštva (1787)* koja se i danas koristi, bio je prvi koji je odbacio stare ideje o kamatama.

Ljudi su visoke kamatne stope smatrali preprekama za ekonomsku razmenu i napredak i smatrali su da je bilo šta što može da snizi kamatne stope pravi blagoslov. Posledično je i povećanje novčanih zamena smatrano blagoslovom jer je donosilo smanjenje kamatnih stopa. Sve druge stvari ostale bi iste - ako bi od strane onog ko štampa novac, tj. banke koja ga pušta u opticaj, bila emitovana dodatna ponuda zajmova, zajmodavac bi morao da smanji kamatnu stopu da bi privukao još zajmoprimaca. To se smatralo povoljnim i oko toga je postojao entuzijazam javnog mnjenja.

Tragično je i sudbonosno što nisu svi liberali shvatili da je kamatna stopa ekonomski, a ne monetarni fenomen. Ne samo da su propustili priliku da se usprotive, već su čak pomagali osnivanje novih vladinih centralnih banaka sa posebnim privilegijama jer su verovali da će te banke sniziti kamatne stope. Posledica je bila kratkoročno snižavanje kamatnih stopa, kratkoročni uspon - ali kasnije je nizbežno sledila pojava ekonomske krize - depresija. Ljudi su počeli da smatraju periodične depresije i poslovni ciklus kao sastavne osobine kapitalizma. Ovo

²⁰ Jeremy Bentham (1748-1832), engleski filozof, pravnik i ekonomista, začetnik utilitarizma (vladavina principa korisnosti u delovanju). Zalagao se za lične i ekonomske slobode, sekularnu državu, slobodu govora, prava žena i životinja, ukidanje ropstva, smrtne kazne, bio je protivnik homofobije. „Odbrana zelenaštva“ je napisana u formi 13 pisama Adamu Smitu. (Prim.prev.)

je bio jedan od glavnih argumenata za socijalizam i jedan od glavnih uzroka koji je ljude opredeljavao da postanu protivnici kapitalizma. Posledice depresije iz 1929. godine u ovoj zemlji još uvek su vidljive kroz pogrešne interpretacije tog iskustva.

Kao posledica verovanja u prednosti niskih kamatnih stopa, kreditna ekspanzija je postala veoma popularna - na početku u onim državama u kojima je bio zastupljen kapitalizam i bankarski sistem. Krajem 18. veka, Velika Britanija je već trpela posledice ekonomskih kriza koje su se ponavljale. Te krize su kasnije počele da utiču na druge države - prvo na evropske države naprednije u kapitalizmu - Holandiju, Francusku i na najnaprednije nemačke gradove-države: Hamburg i Bremen. Periodične krize su stizale u druge države tek sa širenjem kapitalizma. Na primer, tokom depresije iz 1857. godine, Austrija je još uvek bila prilično zaostala u razvoju kapitalizma, pa je depresija na nju uticala veoma malo. Austrijska vlada je učinila nešto veoma spektakularno za to doba. Iz političkih razloga, Austrija je želela da pomogne Hamburgu. Poslala je voz sa vagonima punim srebra u Hamburg, pod teškom vojnom stražom, u nameri da pomogne hamburškom bankarskom sistemu. U to vreme Austrija je bila još uvek van sveta. Ali kada je došlo do sledeće krize, 1873. godine, Austrija je bila toliko umešana da je sama bila centar krize.

Ekonomisti su počeli da postavljaju pitanje šta je to što uzrokuje pojavu ovih kriza. Sejov zakon²¹ je prikazao samo ono što se *nije moglo* smatrati uzročnikom krize - a to je hiperprodukcija. Nešto kasnije, grupa engleskih ekonomista i bankara počela je da shvata da je problem bio u poslovnom ciklusu uspona i padova, kao i to da je uzrok pada-depresije, prethodni uspon. Da bi se eliminisala depresija, mora se eliminisati ono što joj prethodi - uspon i bankarska kreditna ekspanzija.

Ali ovo objašnjenje nije potpuno. To je bilo objašnjenje stanja u Velikoj Britaniji i u još nekolicini zemalja koje su u to vreme imale takav bankarski sistem. To je bilo objašnjenje pod pretpostavkom da ostatak sveta nije imao takvu kreditnu ekspanziju. Na primer, Valutna škola²² je tvrdila da ako u Engleskoj postoji kreditna ekspanzija i samim tim više cene, a cene u ostatku sveta ostaju stabilne, opašće izvoz i trgovinski bilans će postati takav da će zlatne poluge odlaziti iz Engleske u druge krajeve sveta. Vlasnici novčanica gledaće da ih zamene za zlato. Rezerve britanskih banaka će padati, što će primorati banke da ograniče izdavanje novčanica kako bi zaštitili sopstvenu solventnost. To izaziva depresiju. Ovo je donekle tačno, ali ne uzima u obzir

²¹ Jean Baptiste Say (1767-1832), francuski ekonomista, klasičan liberal, zagovornik konkurencije, slobodne trgovine, protivnik državne regulacije u privredi. U svom glavnom delu „Rasprava o političkoj ekonomiji“ iz 1803. godine, razvija tezu o korisnosti dobara kao odrednici njihove tržišne vrednosti. Sejov zakon tržišta poznat je po frazi da „agregatna ponuda kreira agregatnu tražnju“, što predstavlja Kejnsovu interpretaciju koja nije ispravna. Sam Kejnz je bio protivnik Sejove teorije i leberalizma i zalagao se za veštačko podsticanje agregatne tražnje državnim intervencionizmom u privredi. Sejov zakon tržišta zagovara slobodno tržište u kojem postoji prirodni mehanizam i zakonitost koja održava ekonomsku ravnotežu jer izjednačava ponudu i tražnju tako što ponuda stvara dohodak koji se istovremeno na tržištu pojavljuje kao tražnja. To ne znači da ponuda kreira tražnju, kako kaže Kejnz, već da na slobodnom tržištu postoji prirodna ravnoteža ponude i tražnje. Svaki poremećaj na tržištu (viškovi, nestašice i poremećaji cena), posledica su državnog mešanja u tržište. (Prim. prev.)

²² British Currency School - Britanska valutna škola, aktivna sredinom 19. veka, okupljala je ekonomiste koji su tvrdili da inflaciju izaziva povećana emisija štampanog novca bez pokrića u zlato. (Prim. prev.)

činjenicu da sve zemlje mogu uvećavati količinu svoje valute u opticaju, tako da u tom slučaju ne bi bilo objašnjenja za odliv novca.

Teorija Valutne škole imala je jednu veliku grešku - nije sagledala da nema nikakve razlike da li je inflacija izazvana ekspanzijom štampanog novca ili čekova. Zakonodavstvo je u 1844. godini donelo Pilov zakon, koji je onemogućio povećanje novca u opticaju štampanjem novca u Engleskoj, što su usvojile i druge zemlje. Ali zakon koji je ograničio emisiju štampanog novca ne pominje čekove. Posledično, ovaj zakon iz 1844. nije zaustavio uspone. Već sledeće godine pojavio se još jedan uspon baziran na čekovnom novcu, što je navelo ljude da veruju da je cela teorija bezvredna.

Ova teorija Valutne škole bila je osnov za kvantitativnu teoriju novca Bankarske škole²³. Britanska bankarska škola razvila je teoriju koja kaže da svaki biznis ima tražnju za novcem. Ako bi banka ograničila pravljenje bankovnog novca i čekova, tj. novčanica prema „potrebama biznisa“, teorija dalje kaže da inflacije nikada ne bi ni bilo. Pretpostavimo da neka banka diskontuje samo novčanice za razmenu koje su rezultat stvarne poslovne transakcije. Trgovac pamuka prodaje robu fabrici tekstila kojoj je potreban novac da bi je kupio. Podiže novčanicu za razmenu koju banka diskontuje, što stvara dodatni novac. Posle tri meseca, kada se sirovi pamuk pretvori u pamučno predivo i bude prodat, dug se isplaćuje i novac nestaje. U pomenutoj teoriji postoji uverenje da potreba biznisa automatski proizvodi količinu novca koji je biznisu potreban.

Ova teorija je bila jednako popularna koliko i pogrešna u drugoj polovini 19. veka. Ideja da će „potrebe biznisa“ automatski ograničiti stvaranje dodatnog novca je pogrešna. Primenjena u praksi, dovela je do periodičnih inflacionih uspona koji nikome nisu smetali. Ali nakon uspona, sledile su depresije koje jesu smetale.

Narednih 50 godina nije bilo nikakvih pomaka u shvatanju ovog problema. Međutim, na kraju 19. veka izdata je knjiga švedskog ekonomiste Knuta Viksela (1851-1926) *Kamate i cene* (1898, englesko izdanje 1936). Viksel je istakao da količina takvih poslovnih transakcija nije nezavisna od ponašanja banke. Ako bi bankar smanjio kamatu na izdati kredit, suma koju plaća zajmoprimac za npr. sirovine (zbog čega je i uzeo kredit) jeste manja, a transakcija se čini profitabilnijom nego što bi bila u obrnutoj situaciji. Dakle, znači da banka može da poveća „potrebe biznisa“ smanjivanjem kamatne stope. Kada je kamatna stopa niža, banka se širi, a to je inflatorno. Prema tome, zasluge za razbijanje teorije Bankarske škole pripadaju Vikselu. Potom je 1912. godine izašla moja knjiga, *Teorija novca i kredita*. Temelji ove teorije potiču od

²³ British Banking School - Britanska bankarska škola, nastala je kao odgovor na Valutnu školu. Ekonomisti i bankari okupljeni oko nje odbacuju tezu Valutne škole o neophodnosti pokrića u zlatu za štampani novac da bi se izbegla inflacija i usponi koji završavaju depresijama. Po njima, količinu novca u opticaju određuju potrebe biznisa samog po sebi. Novac ima kreditnu namenu, a rast kredita povećava proizvodnju, što mora da prati izdavanje menica koje se opet emituju od novca koji u banke dolazi od prodaje roba i usluga, što smanjuje opticaj. Zato zlatni standard ne može da zadovolji potrebe biznisa na duži rok. (Prim.prev.)

začetnika teorije kamate - Stenlija Dževonsa i Bem-Baverka²⁴. Ovo je monetarna, ciklična, ili Austrijska teorija poslovnog ciklusa.

Pilov zakon je donesen 1844. godine. Sledeći usponi su se desili 1845. i 1846. godine. Depresija je usledila 1847. godine, a 1848. objavljen je *Manifest komunističke partije*, koji je tvrdio da kapitalistički sistem vodi ka periodičnim krizama. Svaka od ovih kriza, prema tvrdnjama *Manifesta*, bila bi progresivno sve gora, dok ne bi dovela do kraha kapitalističkog sistema. U 1857, 1866, 1873. i ponovo 1929. godini, marksisti su čekali taj dan, „der Tag“, a i danas u Moskvi Staljin čeka konačnu krizu kapitalističkog sistema u uverenju da je tu odmah iza ugla. Ono što je još gore jeste što i veliki broj ekonomista razmišlja na isti način. To je filozofija Lige Naroda²⁵ i mnogih „razjedinjenih“ naroda u Ujedinjenim Nacijama. Oni veruju da pojavljivanje depresije nije ni u kakvoj vezi sa ekspanzijom kredita; oni veruju da su poslovni ciklusi sastavni deo kapitalističkog sistema i da se mora oformiti specijalni odbor koji bi se borio protiv poslovnog ciklusa.

U početku je popularnost kreditne ekspanzije bila zbog ideje da su niske kamatne stope blagoslov za svaku državu i za ceo svet. Kreditna ekspanzija je smatrana sredstvom koje smanjuje kamatnu stopu. Političari su želeli prosperitet za svoju državu i narod. Vlade su želele da drže kamatne stope niskim; čak je i Kulidž 1924. godine želeo niske kamatne stope²⁶. Fascinantno je koliko je bilo pokušaja podizanja i snižavanja plata, podizanja i snižavanja cena, ali nikada nećete videti slučaj da su vlada ili političari bili za podizanje kamatnih stopa. Ne želim reći da sam za visoke kamatne stope - ja sam za tržišnu stopu.

Kada su vlade prvi put stvorile centralne banke, cilj je bio da se stvori prosperitet snižavanjem kamatnih stopa. Ali, kasnije su vlade odobrile posebne privilegije centralnim bankama jer su želele da i same pozajme novac, smatrajući centralne banke izvorom jeftinog novca. Ovo je bilo

²⁴ William Stanley Jevons - Vilijem Stenli Dževons (1835-1882), engleski ekonomista i logičar, poznat po uvođenju matematike u ekonomiju, kojom je pokušao da unapredi Mengerovu marginalnu teoriju vrednosti. Poslovne cikluse je pokušao da objasni sunčevim pegama. (Prim. prev.)

Eugen Böhm von Bawerk - Bem Baverk (1851-1914), austrijski ekonomista i ministar finansija, utemeljivač Austrijske škole ekonomije posle Mengera. Glavno delo „Kapital i kamata“. Kao ministar zaslužan za reformu poreskog sistema Austrije, uvođenje modernog poreza na dohodak, očuvanje zlatnog standarda, finansijske stabilnosti i izbalansiranog državnog budžeta. Bio predsednik nemačke Akademije nauka. Bio profesor Šumpeteru, Mizesu, Grosmanu. Posle Mizesa najznačajniji predstavnik Austrijske škole ekonomije. Bio je veliki kritičar Marksa i u svojim delima otkrio nedoslednosti, netačnosti i kontradiktornosti Marksovih teorija. (Prim. prev.)

²⁵ Liga naroda je multilateralni ugovor između 63 zemlje, potpisan posle Prvog svetskog rata u cilju očuvanja mira u svetu i unapređenja ekonomske i društvene saradnje članica. Senat SAD je odbio potpisivanje, iako je tadašnji američki predsednik Vudrou Vilson imao vodeću ulogu u stvaranju Lige, što jasno govori da vodećim silama odgovara Vestfalski model države (odnosi se na prirodu međudržavnog sistema. Naziv je dobio po Vestfalskom miru iz 1648. kojim je okončan nemački Tridesetogodišnji rat. Tada je utemeljen princip teritorijalnog suvereniteta u međudržavnim odnosima. Države ne priznaju drugu višu vlast i same sprovode svoje zakone. Sukobi se rešavaju ratom. U praksi su velike sile određivale sudbinu manjih po svojim interesima, što potvrđuje i ubrzani kolonijalizam zapadnoevropskih zemalja u 19. veku). (Prim. prev.)

²⁶ Mizes misli na 30. predsednika SAD, Džona Kalvina Kulidža (John Calvin Coolidge, 1872-1933), koji je bio predsednik od 1923-29, i na Revenue Act of 1924 (Zakon o prihodima), koji je usvojio Kongres, čime su smanjeni federalni porezi, poreza na dohodak oslobođeni siromašni, dok su najbogatiji plaćali najviše. Za vreme Kulidža federalni dug je smanjen za četvrtinu, dok su državni i lokalni budžeti rasli usled razvoja. (Prim. prev.)

divno otkriće vlada. Pre svega, vlade su centralnim bankama odobrile status legalnog sredstva plaćanja za njihove novčanice i oslobodile ih obaveze zamene svojih novčanica za zlato ili srebro, novčanica koje su ljudi dobrovoljno prihvatili. (Koliko bi samo drugačija bila Čarlsova sudbina - njemu je odrubljena glava 1649. godine - da je imao mogućnost da finansira svoje vojne poduhvate ne vodeći pri tom birgu o Parlamentu i poreskim obveznicima).²⁷

Sada bih želeo da prodiskutujem posledice nastale usled veštački stvorenih niskih kamatnih stopa. Prihvaćeno je da su problem činili poslovni ciklus, kreditna ekspanzija, da se moramo plašiti brzog privrednog uspona koji rezultira depresijom. Liga Naroda je sačinila izveštaj koji je pripremio profesor Gotfrid Haberler (1901-1995), na temu poslovnog ciklusa. Na njegovim prvim stranama jasno je navedeno da se brzi uspon koji uzrokuje prateću depresiju ne bi mogao dogoditi ako banke ne bi vršile kreditnu ekspanziju. Zato bi mogli pomisliti da je rešenje lako - potrebno je samo da sprečimo banke da vrše kreditnu ekspanziju, ili bar da sprečimo vladine institucije i politike koje pozivaju banke da vrše kreditnu ekspanziju. Ali ne - počeli su da traže drugo objašnjenje ciklusa. Marksisti su prepoznali da se ne možemo u potpunosti rešiti kamata kreditnom ekspanzijom, ali poriču da bi njihovo veštačko snižavanje imalo loše posledice. Oni ignorišu činjenicu da je kamatna stopa izraz razlike između sadašnje tržišne vrednosti neke robe i procene vrednosti te iste robe u budućnosti.

Šta se zaista dešava pri kreditnoj ekspanziji? Zašto govorimo da se određene stvari ne mogu uraditi zbog nedostatka kapitala? Na određene, trenutno neostvarive projekte, može da utiče smanjenje sadašnje potrošnje u meri dovoljnoj da omogući većem broju proizvođača da stvore dugotrajnija investiciona dobra. Svi doprinose svojim delom sa ciljem da se utvrdi koliko je potrebno potrošiti, a koliko investirati. Pojedinačni preduzetnik je svestan ove činjenice zbog kamatne stope. Ako su ljudi više voljni da štede, kamatne stope će opasti. Nasuprot tome, ako su spremniji da troše, stope rastu. Preduzetnik u svom planiranju procenjuje očekivane troškove i cene, razmatra troškove rada, materijala, kao i kamatnu stopu. Ako proceni da se određeni projekat ne može sprovesti uz ostvarivanje profita, u tom slučaju taj projekat neće biti ni realizovan. Uvek postoje projekti koji nisu preduzeti zato što je novac iskorišten za potrošnju. Kamatna stopa se veštački snižava kreditnom ekspanzijom, tako da projekat koji je juče delovao neizvodljivo, danas može da izgleda profitabilno. Zato je efekat kreditne ekspanzije i snižavanja kamatnih stopa započinjanje projekata koji inače ne bi bili započeti. Ako razmislimo, shvatićemo da to nije dobro. Nije bilo rasta materijalnih dobara. Jedina razlika je u tome što je banka ni iz čega stvorila dodatne novčanice ili dodatni čekovni novac.

Posledica je da je proračun poslovnog čoveka falsifikovan. Dok je ranije njegov proračun precizno reflektovao uslove dostupnih faktora proizvodnje i demonstrirao šta može, a šta ne može da se uradi, sada je njegov proračun falsifikovan jer postoji dodatna količina zamena za novac i povereničkih hartija. Poslovni čovek je ohrabren veštački niskim kamatnim stopama da otpočne projekte za koje je dostupna zaliha kapitalnih dobara nedovoljna. (Pretpostavimo da čovek ima u vlasništvu ograničenu količinu građevinskog materijala. Preduzimač napravi grešku

²⁷ Mizes misli na Čarlsa I Stjuarta (1600-1649), drugog engleskog kralja dinastije Stjuart. Zbog poraza u građanskom ratu protiv Olivera Kromvela i republikanaca pogubljen je u Londonu. (Prim.prev.)

u proceni tako da temelj bude prevelik u odnosu na raspoloživi materijal. Morao je ranije da shvati da količina materijala nije dovoljna. Rezultat je kriza u kojoj će se naći izvođač radova.)

U životu je još komplikovanije. Dodatna tražnja za projektima koji ranije ne bi bili realizovani podiže cenu traženih materijala. Istina, kamatne stope su niže, ali su cene više. Cela stvar se mora okončati ukoliko prestane bankarska kreditna ekspanzija. Ali, bankarski kredit je elastičan i banke daju još kredita.

Kako plate rastu, raste i tražnja za robom široke potrošnje. Ali pošto uspon izgleda opšti, preduzimač donosi odluku da nastavi sa projektom. Rezultat su više cene faktora proizvodnje, uključujući i cene rada. I dalji rast potrošnje se nastavlja.

Važna je činjenica da banke suočene sa povećanom tražnjom počinju da podižu kamatne stope. U svakoj krizi oprezni ljudi govore bankarima: „Ovo je prevelika ekspanzija. Ekspanzija bi trebalo da se smanji i ne bi trebalo da dajete kredite pod tako laganim uslovima.“ Ali banka će odgovoriti: „Vidite, mi imamo više kamatne stope ali i dalje postoji dodatna tražnja uprkos višim kamatnim stopama. Zato ne možete okriviti našu politiku jeftinog novca za brzi uspon.“

Odnos između kretanja cena i kamatnih stopa spada u doprinos Irvinga Fišera. U periodu rasta cena, onaj koji pozajmljuje novac može napraviti profit tako što neće pozajmljivati i kupovinom robe koju će dalje sam prodavati. Sa druge strane, onaj koji je pozajmio novac ostvaruje dodatni profit kada isplati zajam, a cena robe koju je proizveo pozajmljenim novcem postane viša. Otuda, kada postoji tendencija rasta cena, kamatne stope se podižu na viši nivo od stvarnih kamatnih stopa. Ovaj dodatni porast kamatnih stopa zove se „premijum cena“. Zbog toga je stopa koja se smatra matematički višom u poređenju sa prethodnom stopom još uvek preniska u odnosu na to kolika bi trebalo da bude uzimajući u obzir i kamatnu stopu i premijum cenu. (U Nemačkoj je 1923. godine Rajhbanka povećala referentnu stopu do nečuvenih 90% , ali su premijum cene u to vreme bio takve da je referentna stopa trebalo da bude negde oko 10.000%).

Tokom perioda špekulacija berzanske cene rastu. Svi postaju entuzijastični, čak i ljudi koji ne znaju ništa o berzi ulaze na berzansko tržište. Kredit se odobrava svakom. Svi ovi simptomi su dobro poznati. Takođe je dobro poznato na koji način taj brzi uspon propada i koje su osobine i posledice takvog uspona. Problem je u tome šta se zapravo dešava i šta to celu situaciju čini nezdravom.

Kreditna ekspanzija se desila 1929. godine u SAD i novac je bio jeftin. Krediti su davani drugim državama prouzrokujući aktivan trgovinski balans. Bilo je više izvoza nego uvoza iz SAD jer druge zemlje nisu morale da plaćaju - mogle su da plaćaju obveznicama. „Zli“ gospodin Šaht²⁸ bio je svesniji šta se dešava nego velika Nju Jork banka. Svako ko je želeo da pozajmi novac mogao ga je dobiti. (Novac je bilo toliko lako dobiti od Sjedinjenih Američkih Država da je jedan mali grad u Šleziji, na primer, izgradio termalno jezero na otvorenom za tropske biljke.)

²⁸ Hjalmar Horace Greeley Schacht (1877-1970), nemački finansijer, imao je brojne funkcije u nemačkoj vladi 1923-1943., uključujući i poziciju predsednika Rajhbanke i ministra ekonomije. (Prim.prev.)

Rečeno je da je karakteristika uspona opšte *preinvestiranja*. Ono je neodrživo. Za investiranje su potrebna dva uslova: (1) uštede nastale proteklih godina i (2) deo proizvodnje od prethodne godine jednak istrošenoj opremi tokom proteklih godina i istrošenih alata zrelih za zamenu. (Zamena strare mašinerije može se izvršiti zamenom za bolje ili druge mašine. Na ovaj način su mnogi proizvođači u potpunosti izmenili svoju proizvodnju). Ništa drugo ne spada u investiranje, tako da u takvoj situaciji ne može postojati opšte *preinvestiranje*.

Kada se uštede nastale proteklih godina (1) i kapital za zamene (2) investiraju prema planu koji *precenjuje* količinu dostupnih investicionih dobara, pogrešne investicije preplavljaju celokupnu nacionalnu ekonomiju. Započeta je izgradnja koja će zahtevati više materijala nego što je na raspolaganju. Rečeno je da je kriza 1857. godine u Velikoj Britaniji nastala zbog izgradnje previše pruga. Tada toliko pruga nije bilo profitabilno, a uloženom kapitalu su nedostajali drugi vidovi upotrebe. Previše obrtnog kapitala je pretvoreno u fiksni kapital. Tokom krize, roba namenjena za potrošnju dostupna je po veoma niskim cenama jer postoji višak robe široke potrošnje.

Pojedinac može da troši previše. Neko može da kaže: „Finansijska situacija mi je loša. Potrošio sam previše novca na proširenje biznisa, u izgradnju nove fabrike.“ Ideja o preteranom investiranju javlja se kada se ova situacija, primenljiva na pojedinca, prenese na naciju. Ali ovo ne važi za ceo ekonomski sistem zato što samo dobra dostupna za investicije mogu biti korišćena za tu namenu. Novac može biti investiran prema *pogrešnim* planovima, može se započeti prevelik broj projekata tako da se neki ne mogu završiti, ili ako se završe da posluju sa gubitkom.

Očigledno je šta se dešava. Pitanje je zašto se situacija iznenada otkrije u toku nekoliko dana, tako da kriza nastupa preko noći. Tamo gde je postojalo poverenje i optimizam, sada nastaje depresija i očaj. Naravno, samo saznanje stiže preko noći, ali ne i sama kriza koja se gradila vremenom.

Zbog toga što nije postojala sličnost u kreditnoj ekspanziji u različitim državama u prošlosti, obim kredita je varirao u različitim državama. Sa deviznom i kreditnom tražnjom dolazilo je i do odliva novca iz nekih država. Bankari su se uplašili. Vladini zvaničnici su najavili: „Možda ćemo biti primorani da ograničimo kredite.“ Biznismeni su se uplašili: „Nama je kredit neophodan, zato nam omogućite nam da dobijamo kredite dokle god postoji bilo kakva mogućnost za to.“ Tražnja za kreditima je porasla preko noći i banke su morale da ih ograniče. Ako bi to učinila jedna banka, isto su uradile i druge. Kad bi se to desilo u jednoj državi, sve ostale su morale da urade isto, tako da se restrikcija kredita na taj način širila svetom.

Ako banke ne bi ograničile kredit, da li bi takav prosperitet mogao zauvek da traje? Činjenica je da su u svakom periodu prosperiteta poslovni ljudi tvrdili: „Ovo nije privremeni uspon - ovo je konačni, veliki prosperitet ljudske vrste. Nikada ga neće naslediti kriza.“ Ali, nemoguće je učiniti da uspon traje zauvek zato što je uspon napravljen preko papira, bankarskih novčanica i čekovnog novca. Zasnovan je na pretpostavci da postoji više dostupnih dobara nego što ih zaista ima. Kad se banke ne bi zaustavile u poslednjem trenutku kreditna ekspanzija bi se odvijala sve brže i brže sve do potpunog kolapsa valute, kao što se to i dogodilo u Nemačkoj 1923. godine.

Inflacioni pokret se mora okončati, bilo totalnim kolapsom, bilo putem dobrovoljnih restrikcija od strane umešanih banaka.

Da ljudi nisu toliko optimistični, kriza ne bi bila toliko strašna, jer bi se ljudi za nju pripremili. Razlozi koji uzrokuju kolaps brzog uspona su pojedinačne istorijske činjenice. Problem trenutka *kada* dolazi do kraja uspona određen je slučajnim faktorima, ali je svakako neizbežan. Što kasnije kriza nastupi, više je kapitala protraćeno i posledice će biti sve teže.

Želim da kažem nešto o odnosima između inflacije i kreditne ekspanzije. Obe su veoma slične, zapravo su skoro iste. Razlika je u sledećem: u slučaju kreditne ekspanzije, cela dodatna količina novonastalog novca prvo odlazi na kreditno tržište. Nije utrošena na potrošnju, već na poslovne pozajmice. Zato je prva posledica kreditne ekspanzije nastanak ekspanzije poslova. Svi ostali efekti proizlaze iz ove stimulacije poslova. Kad je u pitanju inflacija, dodatni novac odlazi prvo u ruke potrošača - na primer, vlade koja troši na oružje ili druge stvari. Tako je tok inflacije drugačiji. Suštinski, inflacija i kreditna ekspanzija su ista stvar, ali je njihov tok drugačiji i karakteri njihovih uspona se razlikuju. Ali, pre ili kasnije, inflatorni novac potrošnje takođe dospeva do tržišta investicija, baš kao što i novac iz kreditne ekspanzije na kraju dospeva do potrošačkog tržišta.

Ideja kvalitativne kreditne kontrole bila je popularna. Želimo da damo dodatni kredit za dobre stvari, za dodatna industrijska postrojenja i poljoprivredu, ali ne lošim ljudima i u loše svrhe, ne za beznačajne stvari. U konačnoj analizi nije bitno gde se započinje. Ako dodatni novac prvo odlazi u ruke poljoprivrednicima, kreditna tražnja među poljoprivrednicima opada i iznos koji bi oni apsorbirali bez kreditne ekspanzije dostupan je za stvaranje brzog uspona negde drugde. Usponom se ne može upravljati. Nijedan segment ekonomije nije odvojiv.

Deveto predavanje

POSLOVNI CIKLUS I DALJE

PRI KRAJU 19. VEKA, kada su ljudi počeli da shvataju da postoji nešto sumnjivo oko kreditne ekspanzije, branioci ove politike pronašli su novi izgovor. Izjavili su kako bi kreditna ekspanzija mogla da funkcioniše u izolovanoj zemlji koja nije u dodiru sa ostatkom sveta kroz medijum zlatnog standarda. Ukidanjem zlatnog standarda i uspostavljanjem valute fiat novca bez pokrića u zlatu bilo bi moguće uvećavati kreditnu ponudu, sniziti kamatne stope i omogućiti da država zauvek bude prosperitetna. Ovakav stav propagirali su nemački proizvođači koji su imali težak period tokom 1880-90-ih godina zbog uvoza američkih žitarica. Svoje nevolje pripisivali su zlatnom standardu, a ne lošem zemljištu i slabom prinosu po hektaru. Govorili su, da nije zlatnog standarda, mogli bi uživati u niskoj kamatnoj stopi i prosperitetu.

Uticao ovih ideja bio je očigledan kada je italijanski ministar finansija objavio potrebu za konferencijom banaka. Na kraju II Svetskog rata, ove ideje su vodile ka osnivanju Međunarodnog monetarnog fonda (MMF). Britanska vlada je predložila internacionalnu banku i kako bi pridobila javno mnjenje za „Internacionalni savez kliringa“, objavili su pamflet koji je napisao lord Kejn. Ovaj pamflet koji je britanska kancelarija za propagandu distribuirala po zemlji propagirao je kako je kreditna ekspanzija najpoželjnija. Kako je Kejn sam rekao, kreditna ekspanzija je donela čudo „pretvaranja kamena u hleb“ između nacija i da je sada neophodno da se uvede na internacionalnom nivou. Želeli su međunarodnu monetarnu jedinicu. Breton-vudski sporazum²⁹ je iznedrio dokument, kao i instituciju sa članovima, odborom, itd.

²⁹ Bretonvudski sporazum je međunarodni sporazum 44 zemlje, sklopljen 1944. u gradu Breton Vuds u SAD. Cilj je bio posleratna monetarna stabilnost. U to ime su tada osnovani Međunarodni monetarni fond i Međunarodna banka za obnovu i razvoj, sa idejom međunarodnog uravnotežavanja deviznih kurseva, kreditiranju zemalja radi ravnoteže

Ali opšte je poznato da osim toga nisu napravili ništa. Od samog početka je sporazum bio jalov i beskoristan.

Zašto kredit ne može da se širi na međunarodnoj osnovi? Krah ekspanzije kredita nije izazvan samo zato što je rađen na nacionalnom nivou, već zato što je nepostojeća kapitalna dobra nemoguće zameniti papirom. Nije se uvidelo da je za ekonomsku ekspanziju potrebno više kapitalnih dobara, više prethodne ušteđevine. Tačno je da su se prošle kreditne ekspanzije pojedinačnih zemalja okončale, jer tempo ekspanzije nije bio isti i u drugim zemljama. U svakom slučaju bi se tako završilo.

Pravi razlog zašto takva internacionalna banka ne može da uspe jeste nemogućnost da se odgovori na pitanje: „Ko kratkoročno profitira od kreditne ekspanzije?“ Pretpostavimo da postoji jedna centralna banka - pretpostavimo i da su zaboravljena sva politička rivalstva. Takva međunarodna banka mogla bi da poveća količinu dostupnih kredita ili štampanjem dodatnih novčanica ili davanjem dodatnih bankarskih kredita putem čekovnog novca. Ali onda se pojavljuje nerešiv problem - kome će se ponuditi novi kredit, tj. „lak novac“?

Pretpostavimo da se ceo dodatni iznos pozajmljuje jednoj zemlji. Ta zemlja će uživati u čarima prvog uspona. Njen narod će imati više novca i povećaće se cene stvarima koje žele da kupe. Imajući više novca na raspolaganju biće u favorizovanom položaju jer će imati mogućnost da kupuju od drugih zemalja koje se još nisu prilagodile ekspanziji kredita. Ova prva zemlja će biti pobednik, a ostale zemlje gubitnici. Ostale zemlje će i dalje prodavati po starim cenama, a moraće da kupuju po novim, višim cenama.

Pitanja koja moraju da se postave su: „Ko će dobiti zajmove? Kako će se raspodeliti dodatni novac?“ Svaka grupa zemalja će predložiti neki sistem raspodele. Zemlje Dalekog Istoka će favorizovati raspodelu prema populaciji. Naprednije zemlje, na primer, predložiće raspodelu prema ukupnoj godišnjoj proizvodnji ili prema nacionalnom dohotku. Prema tome, takvi planovi su manje-više beskorisni. Jedina vrednost MMF-a, koji je jedan od najvećih neuspeha svetske politike u poslednjih dvadeset godina, jeste ta što zauzima poslovni prostor u Vašingtonu.

Kako su se sve te stvari pokazale beskorisnim, branioci kreditne ekspanzije, tj. ljudi koji sa Marksom i teoretičarima Bankarske škole ne veruju da su izvori depresija prethodne kreditne ekspanzije, predložili su kontraciklične metode za minimizovanje depresija. Smatrajući depresije neizbežnim žele da ih naprave što je moguće lakšim i blažim pomoću vladinog intervencionizma. Njihova ideja je da poslovni ciklus počinje od biznisa ili lesefera, a da bi vlada trebalo da se umeša sa kontracikličnim programima kako bi ublažila efekte. Ali ovo je upravo suprotno od stvarnosti.

Ideja kontracikličnih mera jeste uverenje da u periodu krize posao ide loše i dolazi do nezaposlenosti. Vlada bi tada trebalo da se umeša sa javnim radovima. Članovi Lige Naroda i Komiteta Ujedinjenih Nacija veruju da su otkrili nešto novo, ali nema tu ničeg novog.

platnog bilansa i obnove i razvoja privreda zemalja članica. Dolar postaje tako glavna valuta sveta, jer su SAD imale najveće rezerve zlata, a dolar je bio glavna valuta za devizne rezerve zemalja članica. (Prim.prev.)

Uspón se završava zato što su faktori proizvodnje loše investirani. Postojanje neiskorišćenih kapaciteta u vreme depresije indikacija je pogrešnog investiranja zato što su se greške u procenama javljale u prošlosti. Rešenje bi bilo da se dopusti pad plata i cena dok se stvari opet ne pokrenu. Ali onda neko predloži da vlada uskoči sa javnim radovima. Ali zašto bi vlada oduzela privatnom sektoru faktore kada su oni tu potrebni? Odgovor koji je usledio kaže da bi vlada trebalo da ograniči ulaganja dokle god je uspon u toku, a kada nastane depresija da započne velike projekte. Prilično detinjasto, ovi izveštaji uvek tvrde kako bi trebalo imati veći broj projekata spremnih „u fioci“, već elaboriranih od strane stručnjaka. Čim se pojavi kriza, vlada treba samo da ih izvuče iz fioke i započne sa radovima.

Ova ideja je pogrešna jer je zasnovana na poređenju situacije pojedinca sa situacijom cele nacije. Pojedinaac je oprezan - štedi za crne dane; shvata da je možda sada u plusu, ali seća se da mu posao nije uvek bio toliko uspešan. Kada dođu crni dani, a treba da se troši, uštedevina mora da se proda drugima koji mogu da je iskoriste.

Šta bi vlada trebalo da radi sa porezom koji sakupi u slučaju da se očekuje šema sa javnim radovima? Da li bi trebalo da nagomila novac unapred? Da li bi trebalo da povuče novac iz sistema putem poreza da bi na taj način neutralisala kreditnu ekspanziju? Zagovornici javnih radova misle da bi vlada trebalo da se suzdrži od trošenja tokom ekspanzije, da bi trebalo da nagomilava novac sa ciljem da ga troši kad nastupi depresija i samim tim napravi novu inflaciju. Možda će, po njihovom mišljenju, na ovaj način biti moguće produžiti uspon za nekoliko nedelja. Ali, takođe je moguće da ekonomski sistem neće sarađivati i da će ovo investiciono upumpavanje jednostavno propasti, kao što je propalo i u ranom Nju Dilyu.

Drugi predlog je da vlada ne nagomilava novac, već sredstva za proizvodnju – mašine, alate i sirovine. To bi značilo da bi vlada tokom uspona podstakla uspon tako što bi se pojavila na tržištu kao kupac mašina, alata i sirovina.

Švedska se hvalila kako je rešila problem depresije tako što je sledila kontraciklične mere. Tokom 1930-ih godina njena pozicija bila je poprilično čudna. Švedska izvozi tačno one stvari koje su trebale Nemačkoj tokom ponovnog naoružavanja - gvožđe, drva, mašineriju, itd. Pozicija Švedske u ovom usponu naoružavanja je poput one koju bi Pitsburg ili zabavljačka sekcija Brodveja uživale da su bile neutralne zemlje tokom rata. Prodavali bi čelik i obezbeđivali zabavu za vojnike i municiju; uživali bi u svim prednostima i nijednoj posledici uspona. Bili bi najuspešniji igrači u Zapadnoj hemisferi. To je bila situacija u Švedskoj. Reći da je to bila njena divna politika je nešto drugo. Zatim, kada se rat završio, njeno vođstvo nad celim svetom došlo je zbog njene neutralnosti. Suvišno je reći da bi priča bila drugačija da je Hitler odlučio da zauzme Švedsku. Jedan švedski ekonomista³⁰ postavljen je na čelo obnove Evrope, što je bio prilično bedan eksperiment.

³⁰ Mizes misli na Gunara Mirdala (Gunnar Myrdal), 1898-1987, koji je podelio 1974. godine Nobelovu nagradu za ekonomiju sa Mizesovim učenikom Hajekom. Za razliku od Hajeka, Mirdal je bio Kejnziijanac i pristalica intervencionizma u ekonomiji. Mirdal je 1947. godine postavljen na mesto izvršnog sekretara Ekonomske komisije Ujedinjenih nacija za Evropu, gde je radio deset godina. (Prim.prev.)

Nijedan uspon nije moguć bez ekspanzije kredita, a ekspanzija kredita se mora završiti katastrofom. Kada se uspon završi i započne depresija, psihologija ljudi može da učini da depresija traje duže nego što bi inače trajala. (Depresija 1929. godine, na primer, trajala je toliko dugo jer sindikati nisu hteli da prihvate neko značajnije smanjenje plata. Ovaj važan faktor cene uspona opstao je mnogo godina i mogao se ispraviti samo novom inflacijom.) Uspon je iluzoran; zasnovan je na pretpostavci da smo bogatiji nego što zapravo jesmo. Uspon je započeo projekte koji se nisu mogli izvršiti. Depresija je ponovno uspostavljanje stanja prema realnom stanju stvari. Tokom depresije, glavna aktivnost biznisa sastoji se od spašavanja šta se spasti može od uspona. Depresija traje onoliko dugo koliko je potrebno da se putem nove štednje akumuliraju sredstva potrebna za nastavak što više poslova započetih tokom uspona. Depresija ne znači osiromašenje zemlje. Ona u stvari daje precizniju sliku nego uspon koji joj je prethodio. Ali zbog psiholoških razloga i političke situacije koju je depresija izazvala padom cena i padom proizvodnje može se desiti da traje duže nego što je potrebno da se ponovno uspostavi prethodno stanje.

Literatura o poslovnom ciklusu opisivala je uz sadističko zadovoljstvo detalje fenomena depresije, pogotovo u ranijim radovima. Ponekad bi se pojavio paradoksalni fenomen, ali ne smemo izgubiti iz vida da je depresija zapravo povratak u realnost i pokušaj da se, koliko god je to moguće, isprave gubici proizvedeni u usponu koji joj je prethodio.

Tokom 19. veka pojava uspona i depresija bila je skoro redovna pojava. To se nazivalo „poslovnim ciklusom“. Čim bi se uslovi normalizovali, narod i vlada bi ušli u novu kreditnu ekspanziju i uspon bi opet počeo.

Poslovni ciklus je počeo da se posmatra kao neizbežni trgovinski fenomen i počelo je da se proučava njegovo trajanje. Svi naponi da se proceni trajanje poslovnog ciklusa su manje-više fantastika. Zbog toga što su neki ekonomisti tvrdili da je dužina ciklusa jedanaest godina, javila se ideja da dužina ciklusa nije uslovljena društvenim, već kosmičkim događajima. Razvila se teorija sunčevih pega. Takve teorije su u suštini samo nagađanja. Kao prvo, ciklus ne traje jedanaest godina. Drugo, ako je to tačno, zašto biznis koji se prilagođava prirodi, klimi, plodnosti zemlje i drugim uslovima, to nikada nije primetio i prilagodio svoje aktivnosti prema sunčevim pegama? Ne postoji ni najmanji empirijski dokaz koji povezuje cikluse sa sunčevim pegama.

Ipak je primećena neka vrsta pravilnosti. Izgleda da su poslovni ciklusi nova pojava koja je proistekla iz bankarskog i novčanog sistema modernih vremena. Ali, da li je trgovinski ciklus neizbežan? Ako se nastavi kapitalizam, da li će ovaj fenomen nastaviti da se javlja u budućnosti kao i u prošlosti? Nauka o ljudskom delovanju ne sme se mešati sa prirodnim naukama. Poslovni ciklus je nastao kao rezultat ljudskog delovanja - kreditne ekspanzije. Da li će poslovni ciklus opstati ako ovo saznanje postane opšte? Svakako ne! Kada bi svi shvatili da je kreditna ekspanzija razlog depresije koja sledi, vlade i narodi bi verovatno shvatili da kreditna ekspanzija ne ide u njihovu korist i bila bi prekinuta.

Sa druge strane, pretpostavimo da vlade i javno mnjenje uprkos ovom uvidu, s vremena na vreme tvrdoglavo pribegavaju politici kreditne ekspanzije. Zar ne bi bilo verovatno da reakcije pojedinačnih poslovnih ljudi prema kreditnoj ekspanziji budu različite?

Zar ne bi sam biznis uprkos vladinim podsticajima mogao da načini određena prilagođavanja i na taj način postane stabilniji? Pretpostavimo da vlada krene sa kreditnom ekspanzijom, a poslovni ljudi pomisle da je to sumnjivo. Umesto da proširuju svoje poslove zbog omogućene kreditne ekspanzije mogli bi da postanu prilično oprezni i ne šire aktivnosti koliko okolnosti dopuštaju. Ovo nije toliko nemoguća ideja. Setite se investicionog upumpavanja Nju Dila. Nju Dil je želeo uspon, ali ne i depresiju. Želeli su da načine samo inicijalni potez, a da zatim prekinu sa ekspanzijom kredita. Ali poslovni ljudi su shvatili da vlada planira da stane čim bi oni počeli proširenja svojih poslova i nisu upali u tu zamku.

Ovo me navodi da pomislim da bi poslovni ciklusi koji su se pojavljivali u kapitalističkim zemljama od 1780. godine vremenom mogli nestati. Samim tim bilo bi pogrešno tvrditi da trgovinski ciklus pripada tržišnoj ekonomiji i da neće nestati dokle god postoji tržišna ekonomija. Pre svega, poslovni ciklus nije tržišni fenomen, već fenomen kreditne ekspanzije ubačen u tržišnu ekonomiju jer vlade i javno mnjenje veruju da normalno delovanje tržišne ekonomije ne proizvodi dovoljno mostova i bogatstva. Veruju da su otkrili način da “pretvore kamen u hleb.” Rekao bih da je poslovni ciklus možda samo prolazni fenomen, jedan dokaz o razlici između nauke o ljudskom delovanju i prirodnih nauka.

Sve ono što je pogrešno u vezi sa usponom može se objasniti kao disproporcija između različitih grana proizvodnje, između proizvodnih dobara i robe široke potrošnje. Oni koji pokušavaju da objasne opšti uspon ili opšte gubitke cele nacije kao posledicu ove disproporcije u poslovnoj proizvodnji, ističu da postoji trajna roba široke potrošnje i proizvodna dobra.

Kada se novi izum poput frižidera pojavi na tržištu svi žele da ga kupe. Određena grana industrije je u usponu i ekspanziji, ali pitanje koje se postavlja je sledeće: kada svi kupe frižider, na koji način će se industrija i dalje širiti? Ista situacija se, kažu, može primeniti i na druge poslove, građevinske, itd. Nakon obavljene kupovine svih onih koji su želeli trajnu i proizvodnu robu, tražnja opada i nastaje depresija. Ova ideja zaista spada u domen fantastike jer se ekonomska ekspanzija ne odvija na ovakav način.

Monetarna teorija poslovnog ciklusa objašnjava disproporcionalnost na sledeći način. U početku će samo nekolicina kupiti nov uređaj, a zatim će se povećavati broj kupaca. Kada poslednji obavi kupovinu, onima koji su prvi kupili proizvod trebaće zamena. Poslovni ljudi nisu toliko glupi da bi izjavili da će posao koji je bio dobar juče takav biti i sutra. Čovek koji pokreće nov posao zapitaće se da li već postoji dovoljno takvih fabrika. Ljudi ne ulaze u poslove poput morona. Ovo objašnjava proporcionalne veličine različitih industrija i razlog zašto je broj napravljenih i prodatih vekni hleba na tržištu veći od broja prodatih mrtvačkih sanduka. Zbog ovoga je veličina industrija prilagođena životnom veku njihove proizvodnje. Nije potrebno da vlada govori ljudima koja će proizvodnja biti suvišna. Pojedinačni proračuni poslovnih ljudi mogu biti pogrešni i mogu pojedinca dovesti do bankrotstva. Možda je povećana proizvodnja u

automobilskoj industriji u trenutku kada je trebalo povećati proizvodnju u industriji frižidera. Prouzrokovan je višak u industriji automobila i deficit frižidera. Svakoga dana se javljaju gubici u nekim poslovima, a dobiti u drugim. To znači da će neki poslovi imati višak radne snage, a u drugima će se javiti manjak radne snage. Ali to ne predstavlja opšti uspon ili opšti nacionalni gubitak. Opšti uspon može nastati samo kao posledica iluzije koja je sastavni deo kreditne ekspanzije.

Svi pokušaji da se kriza objasni pozivanjem na greške i nedostatke poslovnih ljudi su pogrešni. Ti pokušaji ne uzimaju u obzir da se takve greške međusobno neutrališu. Ako je jedna poslovna oblast načinila grešku prevelike ekspanzije, sigurno postoji smanjena proizvodnja i dobar posao u drugim oblastima. Uspion se postiže samo sveopštom kreditnom ekspanzijom.

Ideja o poslovnim greškama koje su posledica nemogućnosti da poslovan čovek sagleda celu oblast već samo mali segment i da zato sigurno mora napraviti grešku, zapravo je Marksova ideja anarhije proizvodnje. Adam Smit i drugi dali su odgovor na ovu tezu u svojim delima. Marks nije uzeo u obzir činjenicu da čak i ako nema diktatora koji bi naložio ljudima šta da rade, u ekonomskom sistemu postoji tendencija da svakoj grani industrije dâ tačno onu količinu kapitala, rada i proizvoda koju potrošači traže. Oni koji dobro procene profitiraju, dok oni koji pogreše prave gubitke. Posledica je da kontrola nad faktorima proizvodnje vremenom prelazi u ruke onih koji najbolje zadovoljavaju potrebe potrošača.

Ako bi vlada sredstvima od poreza na proizvodnju pokušala da eliminiše profit, da ga konfiskuje i na taj način spreči posledice koje bi nastale u odsustvu tih poreza, funkcionisanje tržišta bi značajno oslabilo. Rezultat bi bila eliminacija ekonomskog napretka i tendencije ka usavršavanju kao sastavnih delova kapitalističkog sistema, a u sistem bi ušla rigidnost.

Razmotrimo kao primer robnu kuću koju su, pre dosta godina, stvorili ambiciozni mladi ljudi koji su otpočeli posao sa malo sredstava. Tržišna ekonomija sprečava staru robnu kuću da postane rigidna, konzervativna i birokratska. Ako se to desi i ukoliko unuci osnivača neefikasno rukovode njom, ostale male prodavnice u okolini će napraviti profit, trošiti samo deo svog profita i investirati da održe balans. Vremenom će stara robna kuća da propada sve dok je ne proguta nova konkurencija ili dok se možda ne proda novoj upravi. Tada će neka od okolnih malih radnji biti velika robna kuća.

Ali, danas su stvari drugačije. Moderno oporezivanje sprečava nove preduzetnike da ponovo investiraju veći deo svojih sredstava. Vlada zvanično ne diskriminiše novog preduzetnika. Ako on zaradi 250.000\$, biće oporezovan na isti način kao i stari preduzetnik koji zaradi 250.000\$. Ali kapital budućeg biznisa oduzima se porezom pre nego što novi preduzetnik može da sagradi veliku prodavnicu.

Na taj način je stara robna kuća donekle zaštićena. Ne mora da se takmiči tako aktivno sa novim nadarenim preduzetnikom i može postati nemarna. Ovi uslovi otežavaju novim preduzetnicima da se suprotstave uhodan biznisima, tj. „stečenim pravima“. Ljudi misle da su poreski zakoni veoma progresivni, ali su zapravo veoma konzervativni, favorizujući postojeće strukture

nasuprot novim. Posledica je rigidnost. Ali ovo nema nikakve veze sa našom temom, kreditnom ekspanzijom. Ipak, ako postoji kreditna ekspanzija, banke preferiraju da pozajmljuju starim, a ne novim firmama. Ovo takođe znači da postojeća struktura ostaje nepromenjena.

Želeo bih da kažem nešto o bankama i njihovoj povezanosti sa kreditnom ekspanzijom. Ne smemo nikada brkati dve veoma različite stvari koje nemaju ništa zajedničko osim činjenice da ih povezuje posao koji obavlja ista osoba - bankar. U jednom slučaju bankar može da pozajmi svoj *sopstveni* novac. Onaj koji pozajmljuje svoj novac je zajmodavac. U tom slučaju nema govora o kreditnoj ekspanziji.

U drugom slučaju bankar može da pozajmi novac koji pripada *drugim* ljudima. Bankar koji prima depozite klijenata i pozajmljuje (tuđi) novac, jeste štedionica, posrednik. Bankar može da kreira i fiducijarni (poverenički) medij – novčanice, i takođe ih pozajmi, obično kreditiranjem tekućih računa klijenata. Kako su ove dve bankarske funkcije (davanje na zajam depozita mušterija i davanje na zajam fiducijarnog medija) uglavnom povezane u istim poslovima, vlada koja kontroliše poslove fiducijarnih medija stekla je kontrolu nad celim poslom koji se bavi davanjem zajmova.

Ovo je vladi dalo ogromne moći. Da se vlada nikada nije umešala u bankarske poslove, ceo problem se nikada ne bi ni pojavio.

Branioci ideje mešanja vlade u izdavanje novčanica i čekovnog novca opravdavaju ovakvu politiku tvrdeći da je “slobodna trgovina u bankarstvu, zapravo slobodna trgovina u prevarama.” Siroti i neuki moraju biti zaštićeni od loših novčanica, kažu oni. Ali niko ne bi bio primoran da uzme novčanice da ih vlada nije proglasila legalnim sredstvom plaćanja. Nemačka literatura u sredinom 19. veka smatrala je zaista neophodnim da se siroti ljudi Nemačke zaštite od banaka. Ali nemačka centralna banka, Rajhbanka, devalvirala je od 1914-1923 godine nemačku marku od 4,2 marke do 4,2 milijarde maraka za jedan dolar. Danas u toj zemlji situacija nije tako loša, ali je dovoljno loša. Mešanje vlade u novac i bankarstvo načinilo je vladu najodgovornijom za devalvaciju novca. Današnji rezultati su fantastični u poređenju sa obećanjima i razlozima za davanje ovakve moći vladi. Može li išta biti gore od toga da ljudi imaju novac u rukama koji svakim danom sve manje vredi?

Lord Kejnz je nazivao zlatni standard „varvarskom relikvijom“. Mnoge knjige govore da je vlada morala da se umeša zato što je zlatni standard pretrpeo neuspeh. Ali zlatni standard nije pretrpeo neuspeh! Vlada je ukinula zlatni standard time što je držanje zlata proglasila nelegalnim. Ali se čak i danas sva internacionalna trgovina računa u zlatu. Ovo se ne dešava zbog toga što je zlato žuto i teško, već zato što kupovnu moć novčane jedinice određuje jedino zlato, nezavisno od promena u idejama vlada i političkih partija.

Suština tržišne ekonomije jeste da se ekonomska delovanja pojedinaca ne izvode po nalogu vlade, već spontano od strane samih pojedinaca. Ovo takođe zahteva da novac kao sredstvo razmene bude nezavisan od političkog uticaja. Ako nije tako, godine koje dolaze neće biti ništa drugo do serija neuspeha različitih vladinih monetarnih i kreditnih politika. Da bi smo ovo

sprečili neophodno je shvatiti da su Kejnzova čuda nemoguća i da se stanje ne može poboljšati kreditnom ekspanzijom.

Zahvaljujem vam se.

POGOVOR

LUDVIG FON MIZES

NEPRIKOSNOVENI BRANILAC SLOBODE

O Slobodnom tržištu i njegovim neprijateljima

Knjiga „Slobodno tržište i njegovi neprijatelji“ nije prava knjiga, niti ju je napisao Mizes. Ona je zbirka od devet predavanja koja je Mizes održao u leto 1951. godine, u Fondaciji za ekonomsko obrazovanje u Njujorku. Reči je beležila zaposlena radnica fondacije i Mizesova prijateljica Betina Grejvz, a transkript predavanja je fondacija objavila u formi knjige tek 2004. godine.

U predavanjima čitalac ima priliku da „čuje“ Mizesa kao profesora. Jezik i stil se bitno razlikuju od Mizesovih knjiga, jednostavniji su i bliži svakodnevnom govoru. Čak i čitalac koji ne poznaje ekonomiju, filozofiju, sociologiju, ili istoriju, vrlo brzo može da shvati koliki je Mizes bio poznavalac navedenih nauka, koliku je širinu obrazovanja imao i sa kakvim je uvidom i sposobnošću dedukcije izvodio zaključke u ekonomiji.

Predavanja iz 1951. su dobar uvod u čitanje i razumevanje Mizesovih dela. U njima su sažeta sva gledišta i zaključci celokupnog Mizesovog naučnog rada i ona su svojevrsni sažetak celokupne Mizesove filozofije i ekonomije.

Mizes počinje od objašnjenja uzroka koji su doveli do Industrijske revolucije u 18. veku, koja je omogućila neslućeni razvoj čovečanstva, produženje životnog veka, višestruko uvećanje populacije i standarda. On objašnjava kako je nastao kapitalizam - uzrok najvećeg razvoja civilizacije od postanka sveta do danas, koje su ideje prethodile Industrijskoj revoluciji i zašto se društvo razvilo u 18. i 19. veku samo u kapitalističkim zemljama.

Mizes objašnjava razliku između nauke o ljudskom delovanju i prirodnih nauka, nemogućnost utvrđivanja konstanti i formula u ekonomiji, koja je zbir pojedinačnih proračuna učesnika na tržištu: preduzetnika i potrošača. Proračuni su promenljivi u vremenu i kod iste osobe, zato izolovanje i proučavanje jednog uzorka u jednom vremenu ne može da važi kao konstanta ili sigurno predviđanje rezultata u drugom vremenu. U tome se ekonomija razlikuje od egzaktnih prirodnih nauka, ona je nauka o ljudskom delovanju. Ekonomija zato nije kvantitativna nauka, kako mnogi i danas misle, u njoj ne postoje merenja. Zato je ekonomija teorija ljudskog delovanja.

Mizes predstavlja centar ekonomije – čoveka koji deluje, preduzima akciju jer je prepoznao da postoje uslovi za koje smatra da će putem sopstvene akcije njemu samom poboljšati stanje u odnosu na prethodno. Ekonomija se ne bavi procenama razloga niti sadržaja tih akcija, ona je neutralna i interesuje je samo rezultat ljudskih procena vrednosti, zbog kojih su delovali. Razlike u ciljevima opisuje istorija. Mizes definiše prirodne nauke kao induktivne – zaključci se donose idući od manje ka više uopštenom, dok je ekonomija deduktivna – ona od opštih stvari izvodi pojedinačne zaključke. Na primer, opšti zaključak je da je Severna Koreja siromašna, a južna bogata, iako imaju podjednake resurse. Zadatak ekonomije je da dedukcijom izvede zaključke i otkrije šta su vlasti i građani obe zemlje radili, kako su delovali da bi proizveli takav rezultat.

Mizes ukazuje na kontradiktornosti i pogrešne zaključke teorije Karla Marksa. Marksova teza je da je socijalizam evolutivni i neminovni nastavak istorije posle kapitalizma, koji će propasti zbog klasnih sukoba proleterijata sa buržoazijom. Mizes potpuno pobija Marksovu teoriju istorije i značenje fraze „materijalne proizvodne snage“. Dokazuje da ne postoji ništa iza ljudskih ideja i delovanja, a da bi društvo napredovalo, ideje moraju prvo dovesti do podele rada, da bi se stvorio kapital pomoću kojeg oni najsposobniji da zadovolje potrebe potrošača stvaraju višak kapitala za sopstveno dobro, ali i dobro potrošača. Mizes pobija Marksovu teoriju klasa, po kojoj klasa diktira rasuđivanje pojedinca, a ne on sam. I sama klasna pripadnost Marksa pobija njegovu teoriju, jer Marks nije bio radnik i proleter, već član bogate buržoazije. Samim tim Mizes pobija i Marksovu teoriju istorije, koja je za Marksa rezultat ekonomskih klasnih interesa.

Mizes objašnjava nastanak kapitalizma i Industrijske revolucije razvojem masovne proizvodnje, proizvodnje za potrebe masa, tj. siromašnih. Mizes uočava zašto se Istok nije razvio – zbog ideje da je bogatstvo pojedinca uzrok siromaštva drugih. Ta zabluda je kasnije bila i osnova Marksove ideologije socijalizma: da je uzrok teškog položaja obespravljenih radnika kapitalista koji ih eksploatiše da bi on sam bio još bogatiji. Istina je potpuno suprotna – da nije preduzetnika (kapitalista), većina tih istih radnika ne bi imala nikakav posao. Kapitalista proizvodi hleb ili odeću jer želi da mu bude bolje, da zaradi više novca, ali on ne tera nikoga da kupi hleb ili odeću, njih ljudi kupuju dobrovoljno jer ih vrednuju više nego novac koji kapitalista traži za svoj proizvod. To čini obe strane dobitnicima u trgovini, a cene formira tržište po zakonu ponude i tražnje. Bez podele rada bi svi i dalje živeli u feudalizmu ili robovlasništvu, gde bi svi sami za sebe mesili hleb i šili pantalone od krpa. Bez ideja kapitalizma 18. veka o slobodi razmene, podeli rada i novcu, ne bi bila moguća ni primena postignuća fizičkih, hemijskih i ostalih prirodnih nauka. Bez ideja kapitalizma o slobodi ideja, nemoguć je mir među narodima. Mizes

upozorava na opasnosti ideje socijalizma i fašizma, dva pola jedinstvene ideje o kolektivizmu i centralizmu vlasti, koje su dovele do svetskih ratova i milionskih žrtava i koje ni danas ne jenjavaju. U društvenom sistemu kapitalizma takve ideje nemaju plodno tle, jer postoji sloboda misli, sloboda razmene, a obe dovode do povećanja blagostanja u kojem ljudi nisu opterećeni nacionalizmom, već žive u miru sa najrazličitijim nacionalnostima, idejama i običajima u svom okruženju.

Drugu polovinu predavanja Mizes posvećuje pitanjima novca i inflacije. Novac je roba kao i svaka druga, on je medijum koji služi da olakša razmenu dobara na tržištu i na njegovu vrednost utiče ponuda i tražnja za njim. Ako postoji rast količine novca na tržištu bez rasta tražnje za njim, reč je o inflaciji. Mizes za inflaciju optužuje vlade zemalja koje su ukinule zlatni standard da bi prvenstveno same mogle da uživaju dobit od neograničene emisije novca bez pokrića. Takva kreditna ekspanzija koju čine banke uz blagoslov vlasti, dovodi do lažnog uspona privredne aktivnosti, niskih kamata, započinjanja velikog broja projekata uz nemogućnost realnog proračuna poslovnih ljudi na tržištu, što sve vodi do kolapsa i depresije na kraju iluzije o napretku bez stvarnog kapitala. To je Mizesova teorija poslovnog ciklusa.

U svojim predavanjima Mizes je sažeo svoje filozofsko-ekonomske stavove koje je gradio ceo život, a koji se metodološki najdetaljnije obrađuju u „Ljudskom delovanju“. On predstavlja pojedinca kao apriori svrsishodnog aktera čije delovanje ima značenje u svetlu odabranih sredstava kojima su postignuti određeni ciljevi. Zato je Marksova teorija dijalektičkog materijalizma i istorijskog determinizma mit i fantazija. Društvo se razvija kada postoji podela rada, privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i slobodna razmena. Tada delujući pojedinci imaju nužne uslove za primenu inovacija, investiranje, a ostali akteri imaju priliku da rade, štede i investiraju. Tražnju određuju potrošači, a ona stimuliše preduzetnike da usmeravaju investicije i proizvodnju da bi zadovoljili želje i potrebe kupaca. Tako se na slobodnom tržištu razvija društvo i blagostanje svih, a posebno mesto na njemu predstavlja medijum razmene koji olakšava transakcije roba i usluga – novac, pomoću kojeg se iskazuju cene. Ekonomska kalkulacija putem cena na tržištu omogućava preduzeticima da procene profit i gubitke u budućim alternativnim investicijama. Oni koji najbolje procenjuju profitiraju, odnosno u njihovim rukama se najviše sakuplja profit jer oni najbolje zadovoljavaju potrebe potrošača. Oni koji su loše procenili beleže gubitke ili propadaju, prelazeći na druge poslove. U tom tržišnom procesu se pogrešna alokacija ograničenih resursa u društvu svodi na minimum.

Mizesova liberalna ekonomija dokazuje nemogućnost centralnog planiranja socijalističke ekonomije, koja pobija ekonomsku racionalnost, ukida tržište, onemogućava slobodno i realno formiranje cena i zdrav ekonomski proračun preduzetnika. Centralno planiranje ne može efikasno da alocira resurse, kapital i rad. Zato je rezultat takvog planiranja – kaos.

U kapitalističkom društvu Mizes upozorava na najveću opasnost koja ga može dovesti do propasti – monetarni i bankarski sistem koji je odgovoran za inflaciju i depresije. Inflacije izaziva vlada, jer dozvoljava bankama da štampaju novac bez pokrića. Kreditna ekspanzija lažnog novca unosi čitav niz opasnih podsticaja na tržište, snižava kamatne stope i motiviše

preduzetnike da započnu brojne projekte za koje ne postoji ni pravi kapital, niti stvarna potreba korisnika. Resursi se pogrešno alociraju, sa njima i kapital i rad, što konačno vodi u depresiju. Mizes rešenje vidi u povratku na zlatni standard, koji bi onemogućio kreditnu ekspanziju i emisiju novca bez pokrića.

Samo 9 predavanja dovoljno je da se vidi veličina Mizesa kao mislioca i nepokolebljivog borca za slobodu čoveka, tržišta i preduzetništva. Njegova veličina postaje još jasnija kada se ima u vidu da je svoje stavove branio u vreme najveće ekspanzije socijalizma i državnog intervencionizma u svetu. Nijedan veliki ekonomista 20. veka nije tako čvrsto, nepokolebljivo i kontinuirano kao Mizes zastupao stavove liberalizma. Zbog svoje principijelnosti Mizes nikada u svom dugom životu nije dobio nijedno mesto na nekom od uglednih univerziteta, koje mu po znanju svakako pripada. Nije dobio ni Nobelovu nagradu za ekonomiju, mada je više zaslužuje od većine nobelovaca. To ne čudi, jer se zalagao za ono što nikada nijedna vlast neće dopustiti – ograničenje moći same vlasti, koja zloupotrebom sopstvene moći ugrožava slobodu pojedinca i tržišta, a samim tim dovodi do propadanja društva.

Godine 1990., sedamnaest godina posle Mizesove smrti i sedamdeset godina od kada je u svojim delima objasnio nemogućnost socijalističke ekonomije i državnog intervencionizma, propao je socijalistički blok. Vodeći pro-socijalistički ekonomisti Kejnzijske škole, zagovornici socijalizma i planske privrede, priznali su javno da je Mizes bio u pravu.

O Mizesovom životu

Mizes je rođen 1881. godine u današnjem ukrajinskom gradu Lavovu, koji je u vreme Mizesovog rođenja bio glavni grad austro-ugarske pokrajine Galicija i zvao se Lemberg. Doktorirao je 1906. godine pravo na Bečkom univerzitetu sa specijalizacijom iz ekonomije. Bio je istaknuti post-doktorand na uglednom seminaru velikog austrijskog ekonomiste Eugena fon Bem-Baverka. Od 1909. godine radi za Privrednu komoru Beča, a 1920-ih je glavni ekonomski savetnik austrijske vlade. Zahvaljujući Mizesovim merama, tih godina je usporena inflacija u Austriji.³¹

Već u 31. godini (1912) Mizes objavljuje „Teoriju novca i kredita“, u kojoj razvija teoriju koja će kasnije biti poznata kao Austrijska teorija poslovnog ciklusa, zbog koje će njegov učenik Fridrih Hajek dobiti Nobelovu nagradu za ekonomiju godinu dana nakon Mizesove smrti 1973. godine.

Prvi svetski rat je proveo u austrijskoj vojsci kao oficir, boreći se na istočnom frontu protiv Rusije. Nosilac je tri medalje za hrabrost. Poslednje mesece rata proveo je kao ekonomski analitičar austrijske Vrhovne komande.

³¹ Okosnica za deo pogovora o Mizesovom životu i delu je predgovor Ričarda Ebelinga origanlnoj verziji „Slobodnog tržišta i njegovih neprijatelja“ i eseji Mareja Rodbarda i Džordža Rajsmana o Mizesu, dostupni na sajtu www.katalaksija.com

Posle rata se vraća u Privrednu komoru, gde do 1920. obavlja poslove šefa Komisije za obnovu Lige naroda u nadzoru poravnanja predratnih dugova.

Sama Austrija je posle rata bila u velikoj krizi. Raspalo se Austro-ugarsko carstvo, prema omanjoj Austriji podignute su carinske barijere od strane susednih zemalja, vladala je hiperinflacija, a stanovništvo je bilo na ivici gladi. Redali su se nasilni pokušaji uvođenja socijalističkog režima, na ivici su bili i pogranični sukobi sa Čehoslovačkom, Mađarskom i Jugoslavijom.

U takvim uslovima Mizes je sa svoje pozicije u Privrednoj komori imao presudan uticaj na sprečavanje nacionalizacije austrijske industrije od strane vlade 1818-19 godine, zaustavljanje hiperinflacije 1922. godine, reformu Narodne banke Austrije kroz ponovno uvođenje zlatnog standarda, smanjenje poreza na dohodak, brojnih taksi koje su opterećivale poslovanje i vladine kontrole deviznog poslovanja.

Od 1920-1934 godine, iako nije imao mogućnost da dobije posao ni na jednom univerzitetu u Austriji, Mizes je osnovao sopstveni „privatni seminar“, koji je držao u svojoj kancelariji u Privrednoj komori. Takođe je 1926. godine osnovao Austrijski institut za proučavanje poslovnog ciklusa, gde je Fridrih Hajek bio prvi direktor. U deceniji procvata ideja socijalizma i intervencionističke socijalne države blagostanja, Mizes je u Austriji postao prvi i najistaknutiji branilac ideja lične slobode, ograničene vlade, slobodnog tržišta i najveći pobornik klasičnog liberalizma.

Godine 1919, Mizes objavljuje knjigu „Nacija, država i ekonomija“, gde otkriva uzroke Prvog svetskog rata u nacionalističkim, imperijalističkim i društvenim idejama prethodnih decenija.

Reputaciju tvrdokornog protivnika kolektivizma stiće 1920. i 1922. godine, kada objavljuje prvo esej „Ekonomski proračun u socijalističkoj državi“, a zatim i knjigu „Socijalizam: ekonomska i sociološka analiza“ (u originalu *Die Gemeinwirtschaft* - zajednička privreda).

Zbirku ogleda „Kritika intervencionizma“ objavljuje 1929. godine, a sledeću, „Epistemološki problemi ekonomije“, 1933. godine.

Tokom tog perioda, Mizes vrlo dobro zna da će Hitler i nacional-socijalizam dovesti Nemačku na put uništenja. U „Kritici intervencionizma“, u eseju „Socijalni liberalizam“ iz 1926. godine, Mizes upozorava na stanje idološke konfuzije i političke nestabilnosti u tadašnjoj Nemačkoj, iz kojih „neki nalaze utočište u misticizmu, dok drugi polažu nade u dolazak *čvrste ruke*, tiranina koji će misliti i brinuti umesto njih“.

Nacisti su došli na vlast u Nemačkoj 1933. godine i Mizes zna da je sudbina njegove rodne Austrije ugrožena, a sa njom i njegov fizički i intelektualni život građanina jevrejskog porekla i etabliranog klasičnog liberala. Zbog toga 1934. godine odlazi u Švajcarsku, gde dobija mesto profesora na Institutu za međunarodne studije u Ženevi i postaje predavač međunarodnih ekonomskih odnosa, sve do emigracije u SAD, u leto 1940. godine. U Švajcarskoj, za tih šest

godina, na nemačkom piše i 1940. godine objavljuje svoje kapitalno delo koje je poznato po engleskom, izmenjenom izdanju iz 1949. godine – „Ljudsko delovanje: rasprava o ekonomiji“.

U leto 1940, tokom invazije Nemačke na Francusku, Mizes sa suprugom beži iz Švajcarske za Njujork. Naredne četiri godine živi i radi od novca dobijenog od Rokfeler fondacije za istraživački rad na polju posleratne ekonomije i političke obnove. Od 1945. godine postaje gostujući profesor na Univerzitetu Njujork, gde je predavao preko četiri decenije, do svoje 87. godine i penzionisanja 1969. godine. Sve vreme života u SAD sarađivao je sa Fondacijom za ekonomsko obrazovanje iz Njujorka, koja je objavila gotovo sva njegova dela i pomogla da ostane zaposlen kao profesor.

U SAD, kao i u Austriji, Mizes nije našao stalan posao na univerzitetu. Na Univerzitetu Njujork bio je gostujući predavač. Platu je dobijao od Vilijem Voker fondacije, a nakon penzionisanja od poslovnih ljudi i raznih pro-tržišnih fondacija.

U SAD je napisao imponentan broj knjiga: „Birokratija“, „Svemoguća vlast“, „Planirani kaos“, „Antikapitalistički mentalitet“, „Teorija i istorija“, „Prave osnove ekonomske nauke“, „Istorijsko utemeljenje Austrijske škole ekonomije“. Posthumno su objavljeni Mizesovi memoari „Beleške i sećanja“ i knjiga „Intervencionizam: ekonomska analiza“, dok su brojni članci i eseji sabrani u dve antologije.

Umro je 1973. godine, u 92. godini.

O Mizesovom delu

Mizesovo delo ga svojim naučnim kvalitetima svrstava u najveće ekonomiste i socijalne filozofe 20. veka. Deduktivno je dokazao da je za ljudsku vrstu napredak moguć samo u okruženju u kojem postoji slobodno tržište, privatna svojina, podela rada i monetarni sistem sa zlatnim pokrićem, a vlast je ograničena na funkciju obezbeđivanja bezbednosti građana i teritorije. U slučaju odsustva privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju nemoguće je formiranje cena i ekonomska kalkulacija troškova i dobiti. Svaka intervencija vlasti na tržištu je loša, jer vodi korak bliže ukidanju tržišta – socijalizmu, koji je siguran put u kaos i bedu.

U svom prvom velikom delu „Teorija novca i kredita“ (1912), Mizes ide korak dalje od svojih austrijskih prethodnika, Mengera i Bem-Baverka. On integriše teoriju novca i teoriju marginalne vrednosti. Mizes oživljava principe britanske Valutne škole iz sredine 19. veka, da društvo ne dobija ništa korisno od povećanja novčane mase i kreditne ekspanzije. Naprotiv, posledica je inflacija i ciklus veštačkog uspona koji se završava depresijom. To je Mizesova teorija poslovnog ciklusa. Rešenje je u zlatnom standardu, tj. pokriću novoemitovanog novca u zlatu. Kreditna ekspanzija, osim inflacije, dovodi do lančane reakcije preduzetnika koji tržište zatrpavaju promašenim investicijama, jer im novac bez pokrića onemogućava zdravu poslovnu kalkulaciju, odnosno uvid u stvarne potrebe potrošača. Recesija i depresija su neminovna posledica, kroz njih

tržište likvidira loše investicije i vraća investicije i proizvodnju u obim i oblik koji odgovara realnoj tražnji i potrebama potrošača.

Mizes je teoriju poslovnog ciklusa razvio 1920-ih godina. Još tada je upozoravao da su ideje socijalizma i fraza „Novo doba večnog napretka“ obične prevare i da će završiti katastrofom, opštim bankrotom i depresijom. Bez obzira na Mizesovu teoriju i Hajekovo pobijanje Kejnsovih intervencionističkih ideja u javnoj raspravi vođenoj tih godina u intelektualnim krugovima, Mizes i Hajek su izgubili bitku pod naletom kejnzijanske politike podržane od strane vlasti, banaka i tadašnje intelektualne elite. Mizesova shvatanja bila su potpuno suprotna od Kejnsovih: tokom perioda rasta savetovao je ukidanje svih kredita i monetarne ekspanzije banaka, a u depresiji potpuni laissez-faire, jer on omogućava najbržu stabilizaciju.

Mizesovi stavovi bili su potpuno suprotni celokupnoj svetskoj makroekonomskoj politici pred Drugi svetski rat: ne održavati veštački visoke plate ili niske cene jer to vodi do povećanja nezaposlenosti i nestašica; ne povećavati državnu potrošnju da bi se stimulisala potrošnja građana; podsticati štednju jer recesija nastaje zbog niske štednje i visoke potrošnje; smanjiti državne izdatke i što više udaljiti državu iz privrede i tržišta. U stvarnosti, sledeći Kejnzove ideje, vlade svih vodećih zemalja sveta radile su upravo suprotno.

Na istoku je u to vreme trijumfovao socijalizam. Mizes objavljuje 1920. godine esej „Ekonomska račun u socijalističkim zemljama“, gde pokazuje da komandna privreda i planiranje nisu ostvarivi, tržište ne može veštački da se napravi po planu jednog centralnog komiteta i vrhovnog vođe-diktatora, bez prava na svojину pojedinca i slobodno formiranih cena. Dve godine kasnije, Mizes ideje iz eseja razvija u sveobuhvatnu filozofsko-sociološko-ekonomsku studiju „Socijalizam“. Pod uticajem te knjige Hajek, Repke, Robins i mnogi drugi istaknuti ekonomisti i filozofi gube socijalističke iluzije. Hazlit u „Njujork Tajmsu“ daje prikaz „Socijalizma“, nakon čega J.B. Metjuz, najveći zagovornik socijalizma u SAD, napušta svoja gledišta. Bez obzira na ove činjenice, ekspanzija socijalizma nastavljena je 1930-ih godina u modifikovanom modelu Oskara Langea – tržišnom socijalizmu. Prošle su decenije pre nego što je socijalizam propao gde god je isproban. Nakon 1989. godine, celokupna i brojna intelektualna elita koja je zagovarala socijalizam našla se u nezgodnom položaju. Najhrabriji i najmoralniji među njima, Robert Hajlbroner, javno je priznao da je sve vreme „Mizes bio u pravu“. Ta izjava je postala fraza u ekonomiji, a pod tim nazivom održana je i panel diskusija u Nju Orleansu 1990. godine.

Mizes objavljuje 1927. godine svoju viziju naprednog i zdravog društva u knjizi „Liberalizam“, gde predstavlja svoju političku filozofiju slobodnog tržišta.

U „Kritici intervencionizma“ (1929), Mizes nastavlja kritiku, ovog puta ne samo socijalizma, već kapitalističkih zemalja, gde vlasti rado posežu za intervencionizmom. Svako državno mešanje u privredu i tržište vodi do negativnih posledica po društvo i ekonomiju i korak je ka uvođenju socijalizma.

Mizes je bio protiv svih modernih političkih i ekonomskih trendova 20. veka. Takođe je bio protiv trendova koji su vladali u filozofiji i metodologiji: pozitivizma, relativizma, polilogizma,

istoricizma, iracionalizma. Nasuprot tome, razvijao je prakseologiju – dedukciju iz očiglednih aksioma. Prezirao je popularne trendove matematičkih i statističkih modela u ekonomiji.

U SAD, 1944. godine, objavljuje dve knjige, „Svemoćna vlast“ i „Birokratija“. U prvoj pobija marksistički stav da je klasa kapitalista nametnula nacijama fašizam i nacizam. U drugoj daje analizu parazitskog birokratskog aparata od kojeg oboljeva svaka vlast i koji je direktan protivnik preduzetništva, tržišta i napretka društva.

Engleska verzija „Ljudskog delovanja“ izlazi u SAD 1949. godine. „Ljudsko delovanje“ je Mizesovo kapitalno delo, prva sveobuhvatna rasprava o ekonomskoj teoriji u 20. veku. Na preko 900 stranica, Mizes primenjuje svoju originalnu prakseološku metodologiju. U eri socijalizma na istoku i državne intervencije i Kejnzove inflatorne ekonomske politike na zapadu, Mizesovo monumentalno delo prošlo je nezapaženo.

Tek nakon propasti socijalizma počinje veće interesovanje i praktično otkrivanje Mizesovog dela i njegovog doprinosa razvoju ekonomije kao nauke.

Istoriju razvoja ekonomije do današnjih dana najviše obeležava sukob ideja o ulozi i stepenu mešanja države u privredu. Debata kapitalizma i socijalizma traje čitav vek, a Mizesov doprinos toj debati, a samim tim i ekonomiji je ogroman. Pre Mizesa ljudi su verovali u marksističku dogmu o anarhiji u kapitalističkoj proizvodnji i da socijalizam nudi rešenje u planiranju. Mizes je pokazao i dokazao da je kapitalizam sačinjen od bezbroj svakodnevnih, naizgled neprimetnih planiranja svih aktera na tržištu. Poslovni ljudi planiraju proizvodnju, potrošači planiraju potrošnju, a radnici da učine neku promenu u usavršavanju svog posla. Mizes je dokazao da ne postoji centralna agencija koja može da planira umesto miliona ljudi. Planiranje u kapitalizmu se zasniva na cenama i ekonomskoj kalkulaciji pojedinca, a moguće je zbog postojanje cena – upravo cene koordinišu i harmonizuju milione nezavisnih planova aktera na tržištu. Komandno socijalističko planiranje ukida tržište i slobodno formiranje cena, onemogućava ekonomsku računicu i vodi u siguran haos. Socijalizam je destrukcija ekonomskog planiranja.

Mizes nije bio ostrašćeni antisocijalista, niti prokapitalista, već istinski i neprikosnoveni branilac slobode. U svojim studijama otkrio je i dokazao da je sloboda pojedinca i napredak društva moguć samo u kapitalizmu, koji je daleko od idealnog sistema, ali je za pojedinca jedini sistem u istoriji koji omogućava slobodu, privatno vlasništvo, preduzetništvo, tržište, cene i napredak. Samo u kapitalizmu znanje ima upotrebnu vrednost, omogućava stvaranje profita i lično bogaćenje, ali ne na štetu drugih, već naprotiv, stvaranjem proizvoda i usluga koje će drugi dobrovoljno kupiti jer su im potrebni.

Mizes je pokazao da podela rada u kapitalizmu pravi mesta za sve učesnike u tržišnoj utakmici, od onih najgenijalnijih inovatora, do najskromnijih radnika. Opovrgao je marksističku teoriju klasnih konflikata i nacističku ideologiju sukoba rasa i nacija. Međunarodna saradnja i trgovina bez carinskih barijera doprinose razvoju svih učesnika. Ratovi se vode iz ekonomskih razloga, posledica su vladinog mešanja u međunarodne tokove ljudi i roba i unutrašnjih mera u vidu carina. Carinske barijere su posledica vladinih mera usmerenih na zaštitu nezaposlenih, a

nezaposlenost je posledica vladine intervencije na tržištu rada u vidu zakona o minimalnim nadnicama i sindikalnom zakonodavstvu, koje direktno proizvode nezaposlenost. Svaka vladina politika na polju radnog i socijalnog zakonodavstva ima za posledicu rast nezaposlenosti, smanjenje akumulacije kapitala i pad produktivnosti i standarda svih. Što je u nekoj zemlji obimnije radno zakonodavstvo, veća je nezaposlenost, što je veća finansijska regulacija, veće su špekulacije, što je obimniji Ustav, manje su ljudske slobode.³²

Mizes je neumitnom logikom dokazao da je put mira i napretka u nacionalnim državama i međunarodnim odnosima moguć samo na principima *laissez-faire* politike.

Mizes je dokazao da je nacizam direktno nastao iz socijalizma. Nacističku kontrolu cena, nadnica, proizvodnje, distribucije, vladino vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, vladine odluke šta, gde, koliko i po kojoj ceni će se proizvoditi i prodavati, Mizes je nazivao „socijalizmom na nemački način“. Mizes je pokazao da su sve optužbe na račun kapitalizma od strane zagovornika socijalizma i nacizma u stvari klasična zamena teza i da su posledica upravo vladinog mešanja u privredu i tržište.

Beda na početku Industrijske revolucije nije posledica surovog i nemilosrdnog kapitalizma i halapljivih kapitalista koji eksploatišu radničku klasu, već nasleđe prethodnih vekova zaostalosti u feudalizmu - nedostatka kapitala zbog niske produktivnosti rada.

Depresije su rezultat vladinog mešanja u bankarsko poslovanje kroz podsticanje kreditne ekspanzije i veštačko snižavanje kamata. Zbog toga se započinju brojna pogrešna ulaganja koja istiskuju iz ekonomskog sistema likvidan kapital, proizvode inflaciju, kreditnu kontrakciju i završavaju depresijom. Mizes je bio najveći zagovornik vraćanja na zlatni standard u bankarstvu, čime bi se onemogućila inflacija i deflacija.

Mizes je pokazao da inflacija koju proizvodi vlada mešanjem u tržište nije ništa drugo nego indirektno oporezivanje stanovništva i redistribucija ukradenog bogatstva naroda između onih koji su najbliži emisiji novca bez pokrića, a to je politička i bankarska elita. Bez vladine emisije novca bez pokrića cene teže da padaju, dok ubacivanje novog novca na tržište nema nijedan koristan efekat, naprotiv – smanjuje kupovnu moć i proizvodi inflaciju. Boljitak društvu donosi isključivo povećanje faktora proizvodnje i produktivnosti rada.

Novac je proizvod slobodnog tržišta i tražnje za njim – on je medijum razmene koji ima vrednost i kojeg ljudi smatraju korisnim. Zato je nastao i niko nema pravo da preuzme ulogu njegovog tvorca. Ako vlast preuzme ulogu da određuje da li je i koliko novca potrebno na tržištu, neminovno će doći do lažnog uspona kao posledice povećanja količine novca u opticaju, a zatim do neminovnog kraha i depresije. U svojoj teoriji poslovnog ciklusa Mizes za depresije krivi vladu i centralne banke kao glavne i odgovorne uzročnike kriza u kapitalizmu.

³² Najobimnija državna regulacija rada u razvijenoj zapadnoj Evropi je u Španiji i Francuskoj, gde je najveća nezaposlenost; najveća finansijska regulacija je u SAD, gde su najveće finansijske špekulacije i malverzacije; „najdeblje“ Ustave imala je Indija i SFRJ, gde su ljudska prava i slobode bile minorne.

Mizes je upozoravao da kreditna ekspanzija rasipa ograničene faktore proizvodnje kroz pogrešne investicije i prekomernu potrošnju. Pogrešne investicije su kada se grade šoping molovi umesto fabrika, a prekomerna potrošnja je talas trošenja novca na bespotrebna dobra i usluge, što umanjuje štednju i akumulaciju kapitala i kasnije mogućnosti za kapitalne investicije.

Koliko je Mizesovo delo i doprinos očuvanju slobode i napretku društva imalo mali uticaj i posle njegove smrti, govore poražavajući podaci o nikada većim vladnim intervencijama u privredi i bankarstvu SAD i EU, o nikada viđenom obimu berzanskih špekulacija, malverzacija finansijskim derivatima, rekordnim iznosima državnih i privatnih dugova, trgovinskim deficitima, potrošačkoj maniji i opštoj socijalizaciji gubitaka privatnih mešetarskih kompanija novcem poreskih obveznika.

Mizes je bio ignorisan za života, a kako stvari stoje, nije drugačije ni danas. Moć vlada i bankara je toliko velika, da će glas onih koji se zalažu za ograničavanje njihove moći biti uvek ugušen, dok će glasovi plaćenih promotera vladinih i bankarskih politika novca i uticaja biti veoma promovisani i glasni. Zbog toga je Mizes, osim što je bio vrhunski intelektualac i kosmopolita, bio i vanredno hrabar i dostojanstven čovek. Iznad svega je držao do svojih stavova i nije mario za ličnu slavu, poziciju, ili novac, ako su bili uslov da se odrekne svojih ubeđenja. Zato je bio marginalizovan, jer je njegova istrajnost i principijelnost rušila kule zabluda i laži na kojima je većina intelektualne elite 20. veka izgradila i gradi svoje profesionalne karijere.

Znajući to, Mizes u „Ljudskom delovanju“ upozorava:

„Ekonomsko znanje je suštinski element u strukturi ljudske civilizacije. Na njegovim osnovama izgrađena su sva moderna industrijska, moralna, intelektualna, tehnološka i medicinska dostignuća tokom poslednjih vekova. Na ljudima je da li će pravilno koristiti blago koje im to znanje omogućava, ili će ga ostaviti neiskorišćeno. Ali, ako ne uspeju da ga iskoriste na najbolji način i odbace njegova učenja i upozorenja, neće uništiti samo ekonomiju, već će zbrisati celokupno društvo i ljudski rod.³³

Dr Vladimir Vasiljev,

Zrenjanin, maj 2017.

³³ Ludvig von Mises “Human Action”, part 7: The Place of Economics in Society, dostupno na (<https://mises.org/library/human-action-0/html/pp/936>)

